

**İDARE TARİHİNİN İNŞASINDA BÜROKRAT BİYOGRAFİLERİ:
İBNÜLEMİN BAKIŞI İLE BÜROKRATİK YÖNETİM GELENEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

Gülsüm DİNÇER

Kütahya-2024

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**İDARE TARİHİNİN İNŞASINDA BÜROKRAT BİYOGRAFİLERİ:
İBNÜLEMİN BAKIŞI İLE BÜROKRATİK YÖNETİM GELENEĞİ**

Danışman:
Prof. Dr. Özgür ÖNDER

Hazırlayan:
Gülsüm DİNÇER

Kütahya-2024

Kabul ve Onay

KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kamu Yönetimi Ana bilim dalında, 202085321155 öğrenci numaralı, Gülsüm DİNÇER'in hazırlamış olduğu “*İDARE TARİHİNİN İNŞASINDA BÜROKRAT BİYOGRAFİLERİ: İBNÜLEMİN BAKIŞI İLE BÜROKRATİK YÖNETİM GELENEĞİ*” başlıklı yüksek lisans tez çalışması ile ilgili tez savunma sınavı jüri tarafından yapılmış ve adayın tezinin OY BİRLİĞİ ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

27/09/2024

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Ret
Prof. Dr. Özgür ÖNDER (Danışman)		
Prof. Dr. Ahmet TÜRKAN		
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Zahid ÇIĞMAN		

Onay

Doç. Dr. Eray ACAR
Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “*İdare Tarihinin İnşasında Bürokrat Biyografileri: İbnülemin Bakışı ile Bürokratik Yönetim Geleneği*” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

27/09/2024

Gülsüm DİNÇER

Özgeemiř

Gölsüm Dinçer, Lisans eğitimini 2019 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Faköltei, Kamu Yönetimi Bölümü'nde tamamladı.

Akademik alışmalarında Osmanlı idari tarihi ve biyografi yazımı üzerine yoğunlaşan Dinçer, yüksek lisans tezinde *İbnülemin Mahmud Kemal İnal*'ın *Son Sadrazamlar* adlı eserindeki biyografilerden yola çıkarak Osmanlı bürokratik yönetim geleneğini incelemiştir. “*İdare Tarihinin İnşasında Bürokrat Biyografileri: İbnülemin Bakışı ile Bürokratik Yönetim Geleneği*” başlıklı bu çalışma hem idari tarih hem de biyografi yazımına yönelik özęün bir yaklaşım sunmayı hedeflemiştir.

Akademik gelişimine katkı sağlayan önemli bir unsur, Biyografi Enstitüsü bünyesinde düzenlenen Biyografi Yazım Atölyesi' ne katılımıdır. Bu süreçte biyografi yazımı üzerine uzmanlaşma yolunda değerli bilgiler edinmiştir.

Akademik çalışmalarının yanı sıra, profesyonel kariyerinde de kamu hizmetinde yer alan Dinçer, halen icra memuru olarak görev yapmaktadır.

Dinçer, Osmanlı idari tarihi, biyografi yazımı ve modern devlet yönetiminin tarihsel temelleri gibi alanlarda araştırmalarını sürdürmeyi hedeflemektedir

ÖZET

İDARE TARİHİNİN İNŞASINDA BÜROKRAT BİYOGRAFİLERİ: İBNÜLEMİN BAKIŞI İLE BÜROKRATİK YÖNETİM GELENEĞİ

DİNÇER, Gülsüm

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Özgür ÖNDER

Eylül, 2024, 77 sayfa

Bir insanın bugünkü hayatını anlamlandırma kabiliyeti büyük oranda geçmişini anlamış ve biliyor olmasıyla kazanılacaktır. Çünkü orada tek başına hayatı yaşayarak elde edemeyeceği kadar tecrübe onu bekler vaziyettedir. Bu hususta yapılabilecek ilk iş ise kaynak teşkil eden malzemelerin tespiti ve titizlikle incelenmesidir. Doğrusuyla yanlışıyla tarihte var olmuş bir insanın hayatının inşası olan biyografik metinler bize bu yolda kaynak teşkil etmektedir. Bu husus yönetim için de geçerlidir. Bugün kurumsal bir devlet yönetimine sahip olmak geçmişteki idari yapılarımızı, yönetim geleneklerimizi, yöneticilerimizi tanıyıp bilmekten ve yapılmış yanlışlardan ders çıkarmaktan geçmektedir. Bir devlet geleneğinin temsilcisi olan İbnülemin de ömrünün uzun bir bölümünü devlet hizmetinde geçirmiş, entelektüel bir şahsiyet olarak karşımıza çıkarmaktadır. Ortaya koyduğu Son Sadrazamlar eseri içerdiği biyografik malzemelerle bugünün yönetimine rehber olmaktadır. Tezimiz de de bu biyografik malzemeler bir yöntem ve bilgi edinme aracı olarak kullanılarak belli kavram setleri oluşturulmuştur. Bu kavramlar liyâkat ve adalet, kıdem ve tecrübe, memuriyet, devlet ricali kaht-ı rical, kamu yararı, hikmet-i hükümet şeklinde ayrı başlıklarda incelenmiştir. Sonuçta da İbnülemin'in bürokrat biyografilerinin Türk idare tarihi disiplinde yeri ve önemi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bürokrat Biyografileri, İdare Tarihi, Son Sadrazamlar Eseri, Yönetim Geleneği, İbnülemin

ABSTRACT**THE CONSTRUCTION OF ADMINISTRATIVE HISTORY THROUGH
BUREAUCRAT BIOGRAPHIES: BUREAUCRATIC ADMINISTRATIVE
TRADITION FROM THE PERSPECTIVE OF İBNÜLEMİN****DİNÇER, Gülsüm****Master Thesis, Public Administration Department****Supervisor: Prof. Dr. Özgür ÖNDER****September, 2024, 77 pages**

The ability of an individual to make sense of their present life is largely dependent on their understanding and knowledge of the past. This is because the past holds an accumulation of experiences that one cannot acquire solely through personal life experience. The first step in this regard is identifying and meticulously analyzing the materials that serve as sources. Biographical texts, which reconstruct the lives of individuals who existed in history with all their virtues and flaws, provide critical resources on this journey. This principle is equally applicable to administrative. Achieving an institutional state administration today requires an understanding of past administrative structures, management traditions, and administrators, as well as deriving lessons from historical mistakes. As a representative of a state tradition, İbnülemin spent a significant part of his life in public service and stands out as an intellectual figure. His work, *Son Sadrazamlar* (The Last Grand Viziers), with its rich biographical content, serves as a guide for contemporary administrative. In our study, the biographical material in this work is employed as both a methodological tool and a source of knowledge to construct a set of key concepts. These concepts—merit and justice, seniority and experience, bureaucracy, the scarcity of statesmen (*kaht-ı rical*), public interest, and *hikmet-i hükümet* (the wisdom of administrative) —are analyzed under separate headings. Ultimately, this study highlights the place and significance of İbnülemin's bureaucratic biographies within the discipline of Turkish administrative history."

Keywords: Administrative History, Bureaucrat Biographies, Administrative Tradition,
The Work of "The Last Grand Viziers", İbnülemin

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Osmanlı idari geleneğini anlamak ve modern yönetim kavrayışına ışık tutmak adına tarih ve biyografi yazımı arasında köprü kurma amacı taşımaktadır. *İbnülemin Mahmud Kemal İnal*' ın kaleme aldığı *Son Sadrazamlar* adlı eserdeki biyografilerden yola çıkarak, Osmanlı bürokratik geleneğine dair bir perspektif geliştirme çabası, idari tarihin inşasına yönelik mütevazı bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Geçmişe dair birikimlerin bugüne nasıl yön verdiğini anlamaya yönelik bu çalışma, bir bireyin akademik yolculuğunun ötesinde, bir mirasın yeniden yorumlanmasıdır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında, destek ve yönlendirmeleriyle katkısını bir an olsun esirgemeyen, çalışma konusunun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar tüm yazım süreci boyunca yanımda bilgi birikimiyle ufkumu açan kıymetli hocam Prof. Dr. Özgür Önder'e en içten şükranlarımı sunarım. Değerli Tez jüri üyelerim Prof. Dr. Ahmet Türkan ve Dr. Öğretim Üyesi Muhammed Zahid Çığman hocalarıma değerli katkılarıyla çalışmamı geliştirmeme imkân sağladıkları için teşekkür ederim.

Çalışma sürecimde bana burs desteği sunan İbnülemin Vakfı' na ve Biyografi Enstitüsü çatısı altında düzenlenen Biyografi Yazım Atölyesi'nde ilmi bilgilerinden faydalandığım Prof. Dr. Abdülhamit Kırmızı, Prof. Dr.Selim Karahasanoğlu ve Dr. Öğretim Üyesi Tuğba İsmailoğlu Kacır' hocalarıma tezde yer alan kaynaklarla tanışmamı sağladıkları için teşekkür ederim.

Bu süreçte bana her zaman manevi destek olan aileme, sevgili annem Emel Dinçer'e, babam Mesut Dinçer'e, kardeşlerim Sultan Dinçer ve İsmail Dinçer'e minnet borçluyum. Benimle birlikte tez yazım sürecinden geçen, sürecin zorluklarını benimle paylaşarak bu yolculukta bana eşlik eden yakın arkadaşım Nazire Düğmez' e de teşekkürlerimi sunuyorum.

Tüm bu destekler, bu tezi yazma sürecimi yalnız bir akademik çaba olmaktan çıkararak anlamlı bir öğrenme ve paylaşım sürecine dönüştürmüştür.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İDARE TARİHİ ÇALIŞMALARINA KAVRAMSAL BAKIŞ VE BİYOGRAFİK MALZEMELER

1.1. TARİH KAVRAMI VE TÜRK İDARE TARİHİ.....	5
1.1.1. Tarih Nedir.....	5
1.1.2. Sosyal Bilimlerde Tarih.....	6
1.1.2.1. Disiplin Olarak İdare Tarihi.....	9
1.1.3. Tarihin Nesnelliği ve Öznelliği Sorunu.....	10
1.1.4. Tarihselcilik (Historizm) ve Tarihsicilik (Historisizm) Arasındaki Fark.....	11
1.1.5. Sözlü Tarih.....	13
1.1.6. Mikro Tarih.....	15
1.2. BİYOGRAFİ KAVRAMI VE BİYOGRAFİK MALZEMENİN İDARE TARİHİ ÇALIŞMALARINDAKİ YERİ.....	18
1.2.1. Biyografi Kavramı.....	18
1.2.2. Biyografinin Tarihsel Gelişimi.....	19
1.2.3. Ben Anlatıları.....	25
1.2.4. Biyografi Yazmanın Güçlükleri.....	26
1.2.5. İdare Tarihini Anlamada Biyografik Malzemenin Yeri.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL'İN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

2.1. HAYATI.....	32
2.1.1. Çocukluğu ve Eğitim Hayatı.....	32
2.1.2. Memuriyet Hayatı.....	33
2.1.3. Şahsiyeti ve Fiziki Görünüşü.....	35
2.1.4. Darü'l Kemal Konağı.....	37
2.2. ESERLERİ.....	39
2.3. VEFATI.....	41

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBNÜLEMİN' İN BÜROKRAT BİYOGRAFİLERİNDEN TÜRK BÜROKRATİK YÖNETİM GELENEĞİNE BAKIŞ

3.1. BÜROKRAT BİYOGRAFİLERİNDE TÜRK BÜROKRATİK YÖNETİM GELENEĞİNİN İNCELENMESİ	43
3.1.1. İbnülemin' de Devlet Geleneği ve Din.....	43
3.1.2. Son Sadrazamlar Eserinde Devlet Yönetimi ve Ahlâk.....	47
3.1.2.1. İyâkat ve Adalet.....	49
3.1.2.2. Kıdem ve Tecrübe.....	52
3.1.2.3. Memuriyet.....	54
3.1.2.4. Devlet Ricali.....	57
3.1.2.5. Kaht-ı Rical.....	60
3.1.2.6. Hikmet-i Hükümet.....	63
3.1.2.7. Kamu Yararı.....	65
3.1.3. İbnülemin' in Bürokrat Biyografilerinin Türk İdare Tarihi Disiplininde Yeri ve Önemi.....	68
3.1.3.1. Devlet Yönetimi Üzerine Yol Göstericilik.....	68
3.1.3.2. Biyografik Bir Eser Olarak Avantajlar.....	69
3.1.3.3. Devlet Adamlarının Yetişmesinde Yönlendirme.....	69
SONUÇ.....	71
KAYNAKÇA.....	72
DİZİN.....	77

TEZ METNİ

GİRİŞ

İdare Tarihinin İnşasında Bürokrat Biyografileri: İbnülemin Bakışı ile Bürokratik Yönetim Geleneği adlı tez İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Son Sadrazamlar eserini esas almıştır. Tezimizin ilk amacı eserdeki biyografik malzemelerin nasıl kullanılacağını ortaya koyarak yönetim açısından bize neler sunduğudur. Bu da üçüncü bölümde kamu yönetimine dair belirlenen kavram setleri ile ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Biyografik malzemeleri incelemeye başlamadan önce ilk araştırma sorumuz biyografik malzemelerin tarih bilimine kaynak teşkil edip etmemesidir. Kavramsal bir çerçeve oluşturduğumuz birinci bölümde tarih kavramının ne anlam ifade ettiğinden ve geçmişten günümüze serüveninden bahsedilmiştir. Bu serüvende pozitif bilimler gibi kesin ve kanıtlanabilir değişmez doğrular içermediği için bir süre bilim olup olmadığı konusunda aldığı eleştiriler sonrasında tarih 19. Yüzyılda bilim alanı olarak kabul edilmiştir. Bilim dalı olarak kabul edilen tarihin artık yaşanmış olanı nesnel bir şekilde ortaya koymakla görevlendirildiği pozitif bilimlere yaklaştığı görülmektedir. Artık önemli olan tarihten ders çıkarmak değil tarihte var olanı nesnel bir şekilde kavramak ve incelemektir. Tarihin nesnel bir şekilde ortaya konulması da tarih araştırmalarında kullanılan malzeme ile son derece ilişkilidir. Kısacası nesnel tarih ortaya koyulurken malzemenin de nesnelliği kabul edilmiş kaynaklardan oluşturulması kaçınılmazdır. Malzemenin nesnelliğinin kabul edilmesi o malzemeyi yorumlamama, olduğu gibi kabul etme düşüncesiyle hareket etmektedir. Bu doğrultuda tarihi kaynaklar arasında resmî belgelere gereğinden fazla itimat edilmesi de belge fetişizmine yol açmaktadır. Gözden kaçırılan husus ise yazılı tarihi belgelerin, bir amaç uğruna ortaya konulmuş olma ihtimalidir. Eleştirilerin yönü bu belgelerin ne kadar güvenilir olduğuna yöneliktir. Ayrıca tarihe kaynaklık eden resmî belgelerde insanı görebilmek hayli zorlaşmıştır. Tarihteki bireyin varlığını görmezden gelen bu anlayışın aksine mikro tarih tarihteki bireye önem vermiş ve biyografik dönüşe vesile olmuştur. Bu doğrultuda birinci bölümün bir diğer kavramı olarak biyografi ele alınmaktadır. Tanımından, tarihsel sürecinden, imkân ve sınırlılıklarından bahsedilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın hayatına yer verilmiştir. İbnülemin üst düzey devlet adamı olmamasına rağmen 33 yıllık memuriyet hayatı sebebiyle kamu hizmetine dair tecrübesiyle bilinmesi gereken bir şahsiyettir.

Babasının Sadrazam mühürdarı olması nedeniyle küçük yaşlarda devlet erkânı ile teması başlamış, uzun yıllar devlet hizmetinde olması hasebiyle de devam etmiştir. Sadece bir memur olmayan İbnülemin Bey aynı zamanda 4 ciltlik Son Sadrazamlar eserinde 37 Sadrazamın hayatını anlatan bir biyografıdır ve biyografik malzemeler sunan eserleri Türk idare tarihi çalışmalarına olduğu kadar günümüz yönetimine de ışık tutacağı inkar edilemeyecek bir gerçektir.

Biyografik malzemeler idare tarihi açısından önemli kaynak teşkil etmektedirler. Bu öneme binaen çalışmamızın üçüncü bölümü örneklem olarak Son Sadrazamlar eseri belirlenmiştir. Bu eser üzerinden biyografik kaynakların nasıl kullanılacağını dolaylı yoldan gösterirken biyografik bir eser üzerinden yönetim tarihini okumanın gerekliliğı düşüncesiyle oluşturulmuştur. İlk olarak kamu yönetimine dair belirlenmiş olan kavram setleri olarak; devlet, yönetim, liyâkat, kamu yararı, hikmet-i hükümet, memuriyet, devlet ricali kıdem ve tecrübe kavramları anlamlandırılarak İbnülemin'in dört ciltlik Son Sadrazamlar Eserinde yer alan ilgili bölümler aşağıda belirtilen çalışma yöntemi ve sıralama ile analiz edilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada eseri inceleyebilmek adına içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmamızın alanı kamu yönetimi olup yönetim bilimine katkı sağlayacağından kavramlar bu çerçevede belirlenmiştir. Belirlenen kavramların metindeki analizi de aşağıdaki sıralamayla gerçekleşmiştir.

1. Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi

Metni inceleyebilmek adına nitel bir araştırma yöntemi olan içerik analizi yönteminde netlik sağlanmıştır. Çünkü bu analiz yöntemi metindeki temaları, kavramları belirli bir düzen içinde inceleyebilmemizi sağlamaktadır. Yönetimle alakalı belirlenecek olan kavramlarının bağlamsal analizini yapmak adına karar kılınıp kullanılmıştır.

2. Metin Taranarak Kavramların Belirlenmesi

Kamu yönetimi alanı yönetim bilimiyle ilgili temel teşkil eden devlet, yönetim, liyâkat, kamu yararı, hikmet, hükümet, memuriyet ve devlet ricali kavramlarında karar verilmiştir. Eserde bu kavramların geçtiğı yerleri belirlemek adına detaylı okumalarla hem dijital ortamda hem de basılı nüshaları üzerinden incelemeler yapılmış kavramların metin içindeki yerleri belirlenmiştir.

3. Kodlama Aşaması

Metinde yerleri belirlenen kavramların geçtiği sayfalar ayrıca incelemeye alınmıştır. Kodlama yaparken kavramlar ayrı ayrı tematik sınıflandırılmıştır. Bu şekilde de kavramların geçtiği sayfaların yönetim bilimiyle ilgili kısımların ele alınması konu dışı yerlerin çıkarılması sağlanmıştır.

4. Bağlamanın Analizi

Devlet, yönetim, liyâkat, kamu yararı, hikmet, hükümet, memuriyet ve devlet ricali kavramlarının olduğu bölümlerin analizi aşamasında her kavram ayrı ayrı kendi kullanım bağlamında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu analizde belirlenen kavramların geçtiği sayfalardaki kişiler, olaylar ve yönetim pratiklerine ayrıca dikkat ederek yönetimle olan bağlantısı belirtilirken aynı zamanda eserin tarihi ve kültürel bağlamı da göz ardı edilmemiştir.

5. Kişi- Olay Yönetim İlişkisi

Belirlenen kavramların geçtiği sayfalarda kavramlarla bağlantısı kurulan kişi ve olayların analiziyle Osmanlı yönetim yapısının özellikleri, dönemin Sadrazamlarının kavramlara bakışı, metni ortaya koyan İbnülemin'in kavramlara bakışı, kavramların somut olaylar üzerinden nasıl yorumlandığı incelenmiştir. Bu şekilde kavramların yönetimdeki kişi ve olaylar bağlantısı kurulmuştur.

6. Çalışma Sonuçlarının Değerlendirilmesi ve Kamu Yönetimine Katkısının Ortaya Konulması

Çalışmanın son aşamasında şimdiye kadar analizi yapılan devlet, yönetim, liyâkat, kamu yararı, hikmet-i hükümet, memuriyet ve devlet ricali kavramları üzerinden Osmanlı dönemi yönetim anlayışı değerlendirilmiş ve modern kamu yönetimi anlayışına katkısı tartışılmıştır. Bu şekilde Osmanlı dönemi yönetim anlayışının günümüz kamu yönetimine ışık tutulabileceği anlayışını hedeflemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
İDARE TARİHİ ÇALIŞMALARINA KAVRAMSAL BAKIŞ VE BİYOGRAFİK
MALZEMELER

1.1. TARİH KAVRAMI VE TÜRK İDARE TARİHİ

1.1.1. Tarih Nedir

Tarihin başlangıcına dair esas alınan üç farklı durum vardır; birincisi insanların yeryüzünde görüldüğü andır. Bu durum çok eskiye dayanır. İkincisi insanın arkasında bıraktığı ilk kayıtlarla (sembol, mağara resimleri), üçüncüsü de yazının icadıyla ortaya koyulan ilk metinlerle başladığıdır (Alkan, 2018, s. 26). Eski uygarlıklar; yaşamı, yaratılışı ve insanla alakalı geçen zamanları, kozmolojik bir anlayış içinde tasarlamışlardır. Bu tasarıda anlayışın kendisi, o insanların pratik yaşamları oranında gerçektir. Sonuç olarak Tanrı, din, yaratılış, insan ve geçmiş, doğrudan olgudurlar. İrdelenmesi, yorumu, özellikle de ideolojik belirlemeleri yoktur. Günümüz bakışıyla, en eski geçmişin tarihle alakalı verilerini yalnız tanımlayarak; kozmolojik – teolojik – mitolojik bağlam içinde görmek mümkündür. Bu anlayışın ortaya koyduğu yazımların karakteristik niteliği de haberci tarihtir (Şahin, 2002).

İlkçağ toplumlarında tarih yazımına MÖ 3 binin sonlarında Mısır, Mezopotamya ve Anadolu coğrafyasında rastlanmaktadır. Burada siyasi, dini, askeri olaylar kaydedilmiş, kral listeleri hazırlanmış ve olaylar yıllıklara benzer şekilde aktarılmıştır. Geçmiş nesnel olarak araştırma, insanların yaptıklarını anlatma ve yazma eylemi olarak da MÖ. 5. Yüzyıl da Yunanlılarda görülmektedir (Demiriş, 2019, s. 21). Tarih düşüncesi geçmişten günümüze dönüşüm geçirmiş, antik çağda mitolojiyi ifade eden tarihinin Herodotos ile çizgisi değişmiş şahit olunan veya haber alınan olayların anlatılmasını ifade etmeye başlamıştır.

Terminolojik anlamına bakacak olursak Arapça kökenli bir kelime olan tarihin sözlük anlamı, “bir nesnenin zamanını belirlemek” denilebilir. Batı dillerinde Latince kökenli haliyle kullanılan “historia” ise, “hatırlanmaya değer olayların hikâyesi” anlamını karşılamaktadır (Yücel ve Yediyıldız: 1988, s. 31). Tarih için birbirinden farklı zamanlarda, farklı şahıslar tarafından öne sürülmüş farklı tanımlamalar mevcuttur. İlk olarak “geçmişin bilimi” ifadesi söylenebilir. Marc Bloch “zaman içinde insanların ilmi”, olarak ifade etmiş. Turner “geçmişten bize ulaşan, günümüzde ortaya çıkan, tenkitçi ve yorumcu bir anlayışla incelenen, kalıntılar” olduğunu söylemiştir. Ariel ve Will Durant için “geçmişte olan hadiseler hakkındaki belgelerin verileri” Fernand Braudel için ise “bütün tarihlerin toplamı, geçmiş, hal ve gelecekteki mesleki kabiliyet ve bakış açılarının bir araya gelmesi” denilebilir. Gabriel Hanotaux de “hatıra, tecrübe ve mülahaza ilmi”

olarak açıklamıştır. Voltaire için “bir nesilden öbür nesle intikal eden hikâyeler” E. H. Carr için “tarihçi ile olaylar arasında devamlı bir etkileşim ameliyesi, geçmişle günümüz arasında bitmeyen bir dialog”tur. Lucien Febvre için geçmiş ve bugünün incelenmesi bir bakıma “bugünün açıklaması”dır (Kütükoğlu, 2014, s. 1). Tosh, için “kolektif hafıza” (Tosh, 1997, s. 3) gibi ifade şekilleri de mevcuttur.

Tarihe dair ifadelerden de anlaşılacağı gibi tarihçinin ilgilendiği husus, geçmiş zamanda olmuş ve bitmiş olanlardır. Ancak çok uzun bir zaman dilimi olması sebebiyle tüm olmuş olanları incelemesi imkânsızdır. Bu nedenle tarihçi kendi düşüncesine göre ilgi duyduğu, önemli gördüğü ve değerli olduğuna inandığı kısımlara odaklanarak alanını daraltır (Şimşek, 2018, s. 9). Bir nevi geçmişten seçimler yapar. Ama bunu yaparken yaşadığı dünyanın koşullardan ve etkilerinden bağımsız değildir. Hatta inceleme sahasını belirlerken yaşadığı zamanın koşulları onu yönlendirir (Şimşek, 2018, s. 10). Tarihçinin seçimleriyle içinde bulunduğu zamanın yönlendirmesiyle şekillenen tarih anlayışının da tamamen nesnel olduğu iddia edilemez. Aksi ise Carr tarafından ahmakça bulunur (Carr, 1996, s. 17). Bir nevi tarih, tarihçinin tuttuğu fener ile aydınlanır. Bu fener ışığını tarihçinin kendi bakış açısından, zamanın ruhundan, çağın getirdiklerinden, toplumun geleneklerinden ve kültüründen almaktadır.

1.1.2. Sosyal Bilimlerde Tarih

Sosyal bilimlerde tarih kavramı “bir milletin, toplumun, sosyal grubun ya da tüm insanlığın zamanda yaşadığı gerçekliği” anlamını karşılarken bu gerçekliğin üzerinde yapılan bilimsel araştırma ve bu araştırmaları neticesindeki bilgilerin tamamını da ifade etmektedir (Yücel ve Yediyıldız, 1988, s. 31). Tarihçinin tarihi açıklama eylemini içinde bulunduğu kültürden¹ bağımsız yapması olanaksızdır. Bir milletin; zaman içindeki dünyaya bakışı, duyuş ve düşünce biçimlerinin değişimini zihniyetler tarihi, ortaya koyduğu düşünce tekâmülünü, düşünce veya felsefe tarihi, teknik becerilerini ve değişimlerini ise teknoloji tarihi inceler. Estetik değerleri ve tekâmülünü sanat tarihi, bünyesindeki muhtelif zümrelerle ilişkileri ve değişimlerini sosyal tarih, iç ve dış politikayı siyasi tarih tetkik ederken dini konuları dinler tarihi, ahlâki sistemleri, ahlâk

¹ Kültür; 1. Bir milletin duygusu, düşüncesi, davranış kalıpları, 2. Belli zamanlarda sanat, bilgi ve beceri birikimleri, 3. Kendi varlığıyla alakalı tarih bilinci, 4. Milletin belirginleşen objektif sosyal yapısı, 5. Bu yapıyı oluşturan, din, ahlâk, dil, sanat, edebiyat, hukuk, ekonomi, teknoloji gibi sistemler bütünlüğü, 6. Ve bütün bu sistemlerin biçim ve içeriklerini kapsayan hayat tarzlarından ibarettir. bkz. Yücel, Y., & Yediyıldız, B. (1988). Tarih ve kültür. Erdem, 4(10), 31-38.

tarihi, hukuki sistemlerini hukuk tarihi, iktisadi sistemleri iktisat tarihi gibi tarihin alt dalları inceler. Tüm bunların bilançosu da asıl tarihi bize vermektedir. Bu sayede bütün kültür sahasını içine alan toptan bir medeniyet tarihi ortaya koyulmaktadır. Zaten dini tarihi, içtimai tarihten, hukuki tarihi, siyasi tarihten ayırmak mümkün değildir. F. Braudel'in de dediği gibi, tarih içtimai ve kültürel, siyasi ve kültürel, iktisadi ve içtimai, siyasi ve iktisadi vb. sayısız manzaralar arasındaki ortaklıkların ve sonsuz karşılıklı etkilennemelerin toplamıdır (Yücel, Yediyıldız: 1988, s. 33).

Dünyada ilk defa Tarihin kültürle olan bu ilişkisini fark eden ve sosyal ilimlerin temeli olan tarih ilmini kuran 14. Asırda İbn Haldun olmuştur. Tarih onun için sosyal tarih yani kültürlerin ve medeniyetlerin tarihinden başka bir şey olmayan “ümran ilmidir.” İbn Haldun'un Ümran ilmi düşüncesi (Yücel, Yediyıldız, 1988, s. 34) tarihe yeni bir bakış kazandırarak tarih felsefesinin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Önceleri nakil ve rivayetlerden oluşan tarih yazımı bu yeni bilimle tarihi toplumsal olayların arasındaki neden sonuç ilişkisiyle anlamlandırırken, tarihe yaklaşımı seçmece bir usulle olmuştur. Kısaca tarih olgu yahut olayların sıralanmasından ibaret olmaktan ziyade, toplumu ve devleti anlamak için bir yol göstericidir (Yıldız, 2010, s. 30-31).

Batı'nın Yunan'da başlayıp Ortaçağ'da devam eden tarih anlayışı ise ilk çağdaki kozmolojik, teolojik, mitolojik bağlamdaki yerini dini eksene bırakmıştır. Bu dönemde beşeri olaylar tanrı merkezli bir düşünceye sahip olmakta olgular eleştirilmeden aynı şekilde aktarılan nakilci üsluptadır (Şahin, 2002). Kısacası Ortaçağ'da edebiyatın alt dalı olan tarihten kastedilen olayların günü gününe tarih sırasına göre yazılırken sosyal, kültürel, ekonomik durumlara yer verilmeyen büyük adamların fiillerinin sonucudur (Ekin, 2019, s. 74). Aynı şekilde klasik felsefe de bu dönemde tarihi bir bilim olarak kabul etmez. Bunun ilk sebebi de geçmişe dair bilme etkinliği olan tarihin nesnesinin belirlenememesi ve tarihin konusunun süreç içerisindeki değişimidir. Değişeni değil değişmeyen konuyu edinen bilim anlayışı tarihi kapsam alanına almamaktadır. Bu doğrultuda Platon ve Aristoteles'in tarihi bilim olarak kabul etmedikleri görülmektedir. Çünkü onlar açısından gerçek bilgeliğin konusu değişmeyen nesnelerdir. Platon'da “İdealar Evreni”, Aristoteles'te ise “Devinmeyen Devindirici” dir (Yıldız, 2010, s. 38-39).

Tarihin bilim olmaması konusundaki bir diğer sebep ise nedensellik ilkesi olarak gösterilebilir. Klasik felsefede nedensellik de bütün nedenlerin kendisine bağlı olan bir ilk neden düşüncesi mevcuttur. Felsefenin asıl konusu da bu ilk nedeni bulmaktır. İbni

Haldun ise tarihçinin öncelikli araştırmasının, olayların sebeplerinin ne olduğunu ve bu sebeplerden ötürü nasıl bir düzenle sıraya koyulduğunu belirlemek olduğunu söyler. Yani nedensellik somut olgu ve olaylarla kurulmaktadır. Olayların geçmişe doğru gidiş çizgisinde tarihsel ve dolaylı olarak toplumsal yasaların belirlenmesi sağlamaktadır. Tarihsel olayların doğru olup olmamasının denetimi de “umran ilmi” ile yapılacaktır. Bu ilim olayları, nedensellik ilkesine bağlı kalarak toplumsal doğaları açısından anlayıp açıklayan bilimdir. Bu sebeple de klasik felsefenin nedenselliği ile aynı şeyi ifade etmemektedir. Kısacası bilim ile tarih arasında yapılan ayrımı bırakmanın yolu İbni Haldun’da tarihi, tarihsel olayları toplayıp, kayıt altına alan bilim olarak bakmaktan ziyade, sebepler ve sonuçlarla alakalı genellemelerden oluşan bir bilim olarak görmekten geçmektedir. Böylece İbni Haldun’un kuramı Ortaçağ’da bilim ve felsefenin konusu açısından değişmez olana yönelten Aristotelesçi bilim anlayışından ayrılarak tarihsel gelişim ve çöküş süreçlerini de felsefenin konusu içine dâhil etmektedir (Yıldız, 2010, s. 38-39).

Klasik felsefenin uzun yıllar tarih alanını dışlayan düşüncesi 18. Yüzyılın ortalarından itibaren Fransız devriminin etkileri, siyasal, sosyo-kültürel, tarihsel sebepler ve Avrupa’daki olumsuzlukların giderilme düşüncesiyle rağbet gören bir hâle getirerek felsefeyi tarih üzerinden düşünmeye itmiştir (Doğan, 1999, s. 131). Aydınlanma döneminde tarihçiler tarih yazmanın amacını geçmişten ahlâki anlamda ders almak olduğunu söylerken (Ekin, 2019, s. 74) içinde bulundukları zamana ve geleceğe iyimser gözle bakıp daima ilerleme fikriyle kusursuz bir toplumun kurulabileceği düşüncesinden beslenmişlerdir. Bu fikir tarihi işlevsel bir disiplin haline getirmiştir. Böylece 19. Yüzyılda bilim olarak kabul edilmesinin temeli atılmıştır. Geçmişten beri olayların kronolojik sırayla verilip, anlatılardan ders alma gibi unsurların yanında edebi bir dille hikâyeleştirmeyi de terk etmemesiyle edebi yönü de muhafaza edilmiştir (Durgun, 2019, s. 47-48). Tarih artık hanedanlardan, meşhur kişilerden, harp ve olaylardan ziyade medeniyetlerin ya da kültürlerin analizleriyle ortaya çıkma ve yıkılma nedenlerinin incelenmesi ile ilgilenmeye başlamıştır. Artık tarihin konusu tasavvuru ile, düşüncesiyle, zihniyetiyle, yaşam tarzıyla, başka insanlarla ve tabiatla ilişkisiyle kısacası etkilediği ve etkilendiği her şeyle insandır (Yücel ve Yediyıldız, 1988, s. 34).

19. yüzyılda Avrupa’daki modern felsefi ve siyasi akımlar, tarihçilik üzerinde bir takım etkiler bırakmıştır. Hatta zamanın ünlü akımları olan “pozitivizm, romantizm, liberalizm, materyalizm ve milliyetçilik” tarihçilik açısından yeni ekollerin oluşma sebebi

olmuştur. Modern tarihçiliğin şekillenmesine katkı sağlayan; Voltaire (1694-1778), tarih felsefesi kavramını kullanmıştır. Johann Gottfried Herder (1744-1803), romantizme ve ırka dayalı tarih tezinin akla gelen ilk isimlerindendir. Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), idealist tarih fikrine karşı Karl Marx (1818-1883) ise materyalist tarih düşüncesinin mimarıdır (Alkan, 2018, s. 37). Marks açısından tarihin belirleyicisi, üretim ilişkileridir ve tarihi anlamak için olaylardan çok uzun dönemde var olan yapılara bakılması gerekliydi (Ekin, 2019, s. 75). Tarihteki olayları yalnızca iktisadi faktörlere bağlamak/odaklamak ve tarihe tamamen bu açıdan bakmak için Prof. Ö. L. Barkan'ın da belirttiği gibi “ideolojik modellerle oynamak” ve “olayları doktrin uğruna dar kalıplar içine sokmak” tarihçi için uzak durulması gereken bir durumdur (Kütükoğlu, 2014, s. 3). Pozitivizmin kurucusu (Alkan, 2018, s. 37) Comte da Durkheim da tarihte olaylara odaklanmanın aksine sosyal ve ekonomik tarihe vurgu yapmıştır (Ekin, 2019, s. 75). Leopold von Ranke (1795-1886)'nin ise belgelere dayanan objektif tarihçilikte yeri önemlidir (Alkan, 2018, s. 37).

19. yüzyılda modern tarihçiliğin şekillenmesinde Avrupa'daki felsefi ve siyasi akımların etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Pozitivizm, romantizm, materyalizm ve milliyetçilik gibi akımlar, sadece tarih yazımını değil, tarihe yaklaşım tarzını da derinden etkilemiştir. Bu süreçte Voltaire, Herder, Hegel, Marx ve Ranke gibi düşünürlerin katkıları, tarihin felsefi ve metodolojik açıdan yeniden ele alınmasını sağlamıştır. Her biri, tarihin anlaşılması ve yorumlanmasında farklı perspektifler sunarak, modern tarihçiliğin çeşitli yönlerde gelişmesine öncülük etmiştir. Ancak, tarihe yaklaşırken ideolojik sınırlamalardan kaçınmanın, olayları dar kalıplara sokmamanın gerekliliği tarihçilerin temel sorumluluklarından biri olarak öne çıkar. Dolayısıyla, tarih bilimi, geniş bir perspektifle hem olayların hem de bu olayların arkasındaki sosyal, ekonomik ve politik yapıların dikkate alındığı dengeli bir incelemeyi gerektirir.

1.1.2.1. Disiplin Olarak İdare Tarihi

Genel anlamda idare kavramı vatandaşa hizmet etmeyi ifade ettiği gibi faaliyetlerin de ortak ismidir. Kamu hizmeti sunmak amacıyla belli bir takım kuralların konulması ve bu kuralların uygulanmasının denetlenmesine yönelik olan idari süreçle ilgilenilmesi ile bir bilimsel disiplin kimliğini kazanır. İdare aynı zamanda Devlet teşkilatı içinde kamu kurum ve kuruluşlarını da karşılayan bir kavramdır. Çoğu zaman kamu hizmetleriyle yükümlü devlet teşkilatının kuruluş, görev, yetki ve sorumlulukları ile ilgili

düzenleme ve süreçler ifade edilse (Ömürgönülşen, 2003, s. 54-56) de bir araştırma konusu olarak yönetim tarihine ilişkin literatür de neredeyse hiç tanımlama yapılmamaktadır. Caldwell İdari tarihinin odağı için idari fikirlerin, kurumların ve uygulamaların kökenleri veya evriminin incelenmesi olarak belirtse de bu tanımlama eksik olmakla birlikte tamamen açık değildir. İdari tarihin odak noktası tam olarak nedir? Çoğu yazar araştırdıkları konudaki gelişmelerin kısa bir tarihsel özetini sunar. Örneğin Gladden; liderlik ve üst yönetim, işlevler ve organizasyonlar, personel, yönetim teknikleri, biyografi ve teori konularını Molitor; doktrin, yapı görevliler, hizmetler, yöntem ve teknikler ve karar alma sürecini Madari ise hukuk, kurumlar, örgütler, fikirler uygulamalar, gelenekler ve toplumla ilişkiler konularını belirleyip sunmuştur. Tüm bunlar yararlı ancak eklektik bir konu listesi olmakla birlikte bize idari tarihinin odak noktası hakkında bir fikir vermez. Bunlar ne bir alanı oluşturur ne de tanımlar. Bu durumda idari tarih bir disiplin değil, Jeserich'in ifade ettiği gibi bir dizi disiplinin içinde yer alan bir konu (Raadschelders, 1994, s. 119) mudur?

1.1.3. Tarihin Nesnelliği ve Öznelliği Sorunu

19. yüzyıl ile birlikte doğa bilimlerindeki gelişmenin etkisi sosyal bilimlere de yansımış hatta doğa bilimlerindeki yöntemin uygulanmasıyla tarih alanında nesnel bilginin ortaya konulabileceği düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. Bu sayede tarih pozitif bilimlere yaklaşmıştır. Alman tarihçi Leopold von Ranke de tarihinin, tarihten ahlâki dersler almak ve geçmiş hakkında hükümde bulunmak gibi bir amacının değil aksine tarihte olanı nesnel bir biçimde ortaya koymak olduğunu savunmuştur (Ekin, 2019, s. 74). 19. Yüzyılın ikinci yarısında nesnelliği ve belgelere dayanmayı bilim dalı olmanın koşulu sayarak “söz” ile yolunu ayırmıştır. Artık kişisel bellek değerlendirmelerinin bilim olmadığı düşüncesindedir. Özne bulduğu mülakat ise farklı bilim dallarının (sosyoloji, antropoloji, etnoloji-folklor) kullanımına bırakılmıştır. Tarihteki insanı görebilmek ise belgelere konu oldu ise mümkündür (Danacıoğlu, 2001, s. 132). Tarih için belgelerin fazlasıyla önem arz etmesini belge fetişizmi ile açıklayan Carr, belgelerin olgular tapınağındaki kutsal sandıkta olduğundan ve saygılı tarihinin onlara başı önünde yaklaşp, huşu dolu söz ettiğinden bahseder. Tarihçi için artık “bir olgu belgelerde varsa o koşulsuz şartsız öyledir” anlayışı mevcuttur. Peki, gerçekte bu belgeler resmî buyruktular, antlaşmalar bize ne söyler? resmî belgeler hazırlayanın düşüncesinden bağımsız mıdır? Carr bunun böyle olmadığını söyler. Ona göre resmî belgeleri

hazırlayanın, neyin olduğunu ya da neyin olması gerektiğini tahayyül ederek hazırladığını, başkalarının düşünceleri doğrultusunda bilmek istediklerine göre mi yoksa kendi kanaatleri doğrultusunda mı hazırlanıp hazırlanmadığını tarihçinin çözmeye çalışmadan bilinemeyeceği ortadadır (1996, s. 21-22). Ancak Ranke açısından tarafsız olan tarih arşive dayanmaktadır. Belgelere öncelik verilmesiyle askeri ve siyasi olayların baskın olduğu, önemli görülen şahsiyetlerin görünür kılındığı tarih yazımını getirmiştir. Görevi de ulus-devletin ideolojik arka planını hazırlamaktır (Ekin, 2019, s. 74).

Vatandaşlar arasında ulusal bir anlayış oluşturma yanında tarihin sansürlü verilmesi yıkıcı bir etkiye de sahiptir. Çünkü geçmişi bilen toplumlar dün ile bugün arasında kıyas yapabilir, bazı işlerin dünden bugüne nasıl değiştiğini, gelecekte de aynı kalmayacağını farkında olur. Tarih bu açıdan kesin olan düşüncelere şüphe getirir. Bu yüzden totaliter toplumlar için şimdiki zamandan kaçmak, masum bir eylem değildir. Devlet de bazı durumlarda yıkıcı durumlara müdahale etmeye başlar. George Orwell'in 1984 romanında tahayyül ettiği devlette, yöneticilerin başarısızlıklarını veya yanlışlarını gösteren tüm durumlar devlet kayıtlarından silinmiştir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda roman Sovyetler Birliği göz önüne alınarak yazılmış siyasi bir yergidir (Tosh, 1997, s.7). Tarih artık Tosh'un deyiimiyle siyasal bir savaş meydanıdır. Tarihte iktidarın da muhalefetin de lehlerine gösterebileceği çok malzeme mevcuttur. Ancak toplumun okur yazar olması sebebiyle her iki tarafın da şansları eşittir (Tosh, 1997, s.11).

20. yüzyılın ortalarında da nesnellik tarih için ortaya konulan tartışmaların odağı olmayı devam ettirmiştir. Tarihin nesnel olgular sorununa Carr karşı çıkarken G. R. Elton tarihin işlevinin, geçmişteki "nesnel gerçeği" aramak olduğunu söyler (Şahin, 2002). Pozitivizmin öngördüğü nesnellik anlayışı ile doğa bilimlerinde başarı elde edilmesiyle yönünü sosyal bilimlere çeviren pozitivizm nesnellik ve nedensellik gibi doğa bilimlerine ait kavramları sosyal bilimlerin içinde de tartışmaya açmıştır (Yazıcı, 2018, s. 15).

1.1.4. Tarihselcilik (Historizm) ve Tarihsicilik (Historisizm) Arasındaki Fark

Tarihi çalışmaların pozitivizme yaklaşmasıyla mevcut pozitivizm ve bilimcilik bilimsel bilgiye haddinden fazla değer verir hale gelmiştir. Bu durum aynı zamanda da tarihsiciliğin de ön koşulu olarak kabul edilmiştir. Bilimin gerçekliğe ancak doğrunun tek ölçütü olan bilimsel metot ve ilkelerle ulaşacağı ve değerlerin her koşulda bilimsel kanıtlarla desteklenmesi gerektiği inancına sahiptir (Kroner, 2010, s. 638). Aynı zamanda

tarihin evrensel yasaları olduğu görüşündedir ve onun için tarih belli bir sona, karşı konulamaz şekilde akmaktadır (Doğan, 1999, s. 136). Doğanın bir yasanın olduğu ve bu yasanın tarihin her döneminde etkisini devam ettirdiği anlayışının da tarihsicilik anlayışını ifade ettiği söylenebilir (Bakış, 2016, s. 99). Tüm bunlar Tarihsicilik için birtakım metodolojik uygulanamazlıklar getirmektedir (Üstün, Cizreli, 2016). Kroner Tarihsicilik kavramının ise tarihsel bakışın aşırı gelişmesinden kaynaklanan kötü bir felsefe olduğunu söyler (2010, s. 637).

Kavramların etimolojilerine bakacak olursak; Almanca ifadeleriyle aynı anlama gelmeyen Historizm ve historisizm kavramları “izm” ve “isizm” son eklerinin Türkçede -cilik ve -sicilik eklerine karşılık gelmesiyle Historizm terimi Tarihselcilik şeklinde çevrilirken Historisizm terimi de tarihsicilik olarak çevrilmektedir. Türkçe ve Almancada farklı anlamlara sahip iki terim olarak ifade edilse de İngilizce ve Fransızca da tek bir ifade şekliyle kullanılması (İngilizce de historicism, Fransızcada ise Historisme) bir takım belirsizliklere yol açmaktadır. Buna örnek olarak Poper’ in “Powerty of Historicism” isimli kitabının Türkçeye “Tarihselciliğin Sefaleti” olarak çevrilmesi verilebilir. Kitabın muhtevası gereği Historicism kavramını Tarihsellik değil Tarihsicilik kavramını karşılamaktadır (Doğan, 1999, s. 136-137).

Hamilton, ‘Tarihselciliğin insanın iradesiyle ortaya koyduğu fiillerinin sonucu olan başarılarının, kendi tarihselliği içinde okunarak elde edilebileceği’ düşüncesini ifade eden bir kavram olduğunu söylemektedir. Tarihin herhangi bir döneminde vuku bulmuş olaylar sonuçta içinde bulunduğu dönemin şartları ve koşullarıyla meydana gelmektedir. Birbirinden farklı insanların farklı tecrübeler edinmeleri ile belli bir zamandaki olguların, bir değer ya da bir değerler dizisinin yalnızca o zaman, o mekân ve o şartlarda meydana geldiğini ve yalnızca o zamanda geçerlilik arz ettiğini savunan eleştirel bir düşünce hareketi olduğunu belirtir (İrğat, 2015, s. 9; 2005, s. 2). Kavramının temeli Antik Yunan’da atılmış, Rönesans ve Aydınlanma ile birlikte biçim kazanmıştır. Ancak 17. Yüzyılda ortaya çıkmaya başlamasına rağmen, 19. yüzyılın ortalarında özgünlük kazanmış ve sonlarında etkisini hissettirmeye başlamıştır. (İrğat, 2015, s. 15). Collingwood, Dilthey ve Croce gibi tarihselci düşünürler tarihin kendine has yönteminin olduğu, doğa bilimlerindeki gibi bir yasanın olmadığını düşünüyorlardı (Ekin, 2019, s. 75). Fizik kanunlarında zamanın ve mekânın etkisi olmaksızın değişmez olmasının aksine sosyal bilimlerin araştırmaya konu olan nesnelerinin tarihsel ve kültürel değişik ve dinamik yapıda durmadan değişmesi bu düşüncüyü doğrular niteliktedir. Bu nedenle de

doğa bilimlerinde yapılabilen bir takım genellemeler tarihin biricikliği nedeniyle tarih araştırmalarında her zaman geçerli olmamaktadır (Üstün, Cizreli, 2016).

Tarihselcilik, tarihsel olayları ve bu olayların ortaya çıkma koşullarını belirli bir dönemin sosyo-kültürel bağlamında anlamaya yönelik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, herhangi bir tarihsel olay, o dönemin şartlarına ve bağlamına göre değerlendirilmelidir. Antik Yunan'dan köklerini alan ve Rönesans ile Aydınlanma dönemlerinde şekillenen bu düşünce, özellikle 19. yüzyılda olgunlaşarak kendine özgü bir felsefi çerçeve kazanmıştır. Tarihselciliğin temel argümanı, tarihsel olayların doğa bilimlerinde olduğu gibi evrensel ve değişmez yasalarla açıklanamayacağı, çünkü bu olayların sürekli olarak değişen ve dönemin şartlarına özgü yapılar içinde meydana geldiğidir. Bu düşünce, tarihsel olayların biricikliğini ve her olayın kendi dönemi içindeki anlamını vurgular. Sonuç olarak, tarihselciliğin, sosyal bilimler ve tarih araştırmalarında genellemeler yapılmasının sınırlı olabileceğini savunan yaklaşımı, tarihi olayların daha derinlemesine ve bağlam odaklı bir şekilde anlaşılmasına önemli katkılar sunmaktadır.

1.1.5. Sözlü Tarih

Sözlü tarih, yaşanmış olayların birinci ağızdan öğrenilip, kaydedilip ve toplam bilgiye eklemenin bir yoludur. Kavramı 1940 yılında Columbia Sözlü Tarih Projesi'nden Allan Nevins tarafından kurumsallaştırılmış olsa da tarihçesi daha eskiye dayanmaktadır (Kyvig, Marty, 2000, s. 70). Şöyle ki tarihin mitoslarla şekil aldığı antik çağlardan itibaren hikayeci tarih anlatısının dayanağı sözlü geleneğin parçası rivayetlerdir (Tütüncü, 2022, s. 137). Bu sebeple Tarihin ilk türü olarak bahsedilmektedir. Ancak sözlü kanıtlardan faydalanmayı tarihçinin becerisi olarak saymamak yakın bir zamana dayanmaktadır. 19. Yüzyılda önde gelen Fransız tarih uzmanlarından Jules Michelet 1847-1853 yılları arasında Fransız Devrim Tarihi başlıklı kitabını oluştururken yazılı belgelerin çoğu kaynaktan, yalnız biri olması gerektiğini düşünüyordu. Yaptığı çalışmalarda da amacı, kanıt sayılan resmî belgeleri sözlü geleneğin siyasi karşılaştırmasıyla dengelenmesidir. Michelet'ın yaşadığı döneme göre istisnai olduğu söylenebilir. Çünkü içinde bulunduğu zamanda tarih disiplininin geleneksel yetenekleri görmezden gelinmektedir (Thompson, 1999, s. 19). Tarih yaşamın ve mekânın sınırlarını aşmış, başka başka beklentilere hizmet eden ve değişik biçimlerdeki hatırlamaların toplamıdır. Tarihçi Arthur Link şöyle der: *“İnsanoğlunun ilkel vahşi düzeyinden çıkabilmesini sağlayan en önemli özellik hafızaydı. Başlangıçta sözlü gelenekle uzun*

yıllar boyunca korunan kolektif hafıza, ilkel insanın, pratikleri ve gelenekleri sürdürebilmesini, sürüp giden bir toplumsal hayat için gereken kurumları geliştirilmesini sağlamıştır” (Kyvig, Marty, 2000, s. 3).

Uzman tarihçilerin sözlü kaynakları toplayabilmesi, yakın dönemlere ait bir gelişme olsa da hâlâ sözlü tarihe kuşkuyla bakılmaktadır. Arthur Marwick, 1970 yılında yayımladığı *Tarihin Yapısı* adlı eserinde eksiksiz olduğu düşünülen birincil kaynak listesi vermesinin yanında sözlü kaynaklardan hiç bahsetmemiştir. Hâlbuki ilk tarihçi olarak bildiğimiz Herodotos ve Thukydides sözlü kaynaklardan kanıt olarak yararlanmışlardır. Aynı durum ortaçağ kronikleri ve tarihçilerinde de görülmektedir. Rönesans ile birlikte yazılı belgelerdeki artış olsa da yardımcı olarak eski teknikler kullanılmaya devam edilmiştir. Ama 19. Yüzyılda tarihin akademik bir disiplin olarak çalışılmaya başlanması ile sözlü kaynak kullanımı terk edilmiştir. Ranke geleneğinde yetişmiş uzmanlar, bütün ihtiyaçlarını teknik uzmanlıklarının dayanağı kabul ettikleri yazılı belgeleri incelemekte harcayıp, çalışma zamanlarını kütüphane ve arşiv arasında geçirir hale gelmişlerdir (Tosh, 1997, s. 190-191). Evet, olgular gereklidir ancak Carr ’ın da dediği gibi tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Tarihçinin onunla iletişime geçmesi ile konuşmaya başlar. Bu iletişimde hangi olguya, nasıl bir sıra ile söz verileceğinin kararını da tarihçi verir. Carr olguların ve belgelerin tarihçi için zorunlu olduğunu söylerken fetiş haline getirilmemesi gerektiğini de vurgulamaktadır. Çünkü belgeler ve olgular yalnız başlarına tarihi ifade etmez ve “tarih nedir?” sorusuna cevap veremezler (Carr, 1996, s. 16-25). Tarihi kanıtların yazılı olanlarına öncelik verilmesinin sebebi kanıtlanabilirlik konusundaki yaygın anlayıştır. Doğruluğuna dikkat edilmeyen, yazılı belgelerin kontrol edilebilmesi, tarihin çarpıtılmasını azaltsa da bu olasılığı tamamen yok etmez. Öyle ki sağlamlığından şüphe edilmeyen kanıtlar bile yanlış yorumlanabilir (Caunce, 2011, s. 17).

Sözlü tarih belgelerde bulunmayan bilgileri tarihe katmanın bir yoludur. Bu sayede siyasi tarihten toplumsal tarihe yönelmiş olunur. Sözlü tarih ile kaynaklar çeşitlenip mutlak değil farklı bir bakışın da mevcudiyeti görülmüş olmaktadır. Çünkü yazılı belgelerin yanında “bireylerin belleğini, algılarını duygu ve düşüncelerini; gündelik yaşamını ve öznelliği” tarih biliminin alanına katmaya çalışılan disiplinler arası bir araştırma yöntemidir. İlk amacı, ses ve görüntü kayıtlarından bir arşiv ortaya koyarak kaynak oluşturmaktır. Bu sayede geçmişe dair hayat tecrübeleri kayıt altına alınmış olur (Tütüncü, 2022, s. 137).

1.1.6. Mikro Tarih

Tarihteki mikro ayrıntılar için de sözlü tarih son derecede yol gösterici olacaktır. Örneğin tarih bizim için ulusların, sistemlerin, kurumların ya da üretim tekniklerinin oluşturduğu bir evren ise sözlü tarih, bu tarih anlayışından çok başka bir yerededir. Yani tarih bizim için o koskoca evrenden ziyade sokaklara, evlere, hayatlara bakmanın aracısı ve o mekânlar ve hayatların her biri büyük tarih ile ilişkilendirilmeyi bekleyen küçük tarihler ise sözlü tarih, tarihin mikro ayrıntıları için oldukça yol gösterici olacaktır. Her birimizin hayat hikâyesi belirli evlerde, sokaklarda, semtlerde, kentlerde bir şekilde anılarla bezeli akıyor (Danacıoğlu, 2001, s. 135) ve her birimiz bir tarih yazıyoruz. Antropolojik araştırma yöntemlerinden ilham alan mikro tarih, kiliselere, kamu kayıt bürolarına ve yerel malikânelere karşı bir izdiham başlatmış ve çoğunluğu otobiyografilerden başka ego belgeleri olan yeni kaynaklar sağlayarak “aşağıdan tarih”² inşa etme girişiminde bulunmuş, bu durum “büyük beyaz adam” ların geleneksel tarih yazımına ve onların otoriter eylemlerine karşı çıkan bir yaklaşımdır. Marksist sınıf bilinci kavramından farklı olsa da ilham alan yeni türde bir fikir tarihi ortaya çıkmaktadır (Mascuch, Dekker, Baggerman, 2016, s. 25). Artık geçmişte yaşamış şahısların hangi sosyal sınıfa mensup olup olmadığı konusunda ayırım yapılmaksızın bilinçli failer oldukları, yaşamlarının yönünü ve biçimini belirlemek için bir takım seçimler ve hareketler yaptığı düşünülmektedir. Bu yaklaşımın tarihçileri, geçen zamana geniş perspektiften analizler yapmak yerine, dar bir bakış açısıyla, bireylere ve küçük gruplara odaklanarak daha detaylı çalışmaktadır. Kısacası mikrotarih anlayışı, tarihçinin sosyal bilimlerin elinden aldığı teleskoptan ziyade mikroskobu tavsiye etmektedir. Bu mikroskopla geçmişteki bireylere ve topluluklara dair ayrıntılı bilgiye ulaşmayı vadetmektedir. Bunun yanında geniş açıdan ortaya konulmuş çalışmalarda bireysel anlamda gerçekliğin saptırılması ve geçmiş zamandaki toplumsal yaşamın anlaşılmasının zorluğu hakkındaki düşünce de mikro ölçekli tarih çalışmalarına sebep olarak gösterilebilmektedir (Sunar, 2019, s. 88). Bu yeni yönelim, zihniyet çalışmalarının çoğalması yoluyla tarih yazımında ego-belgelerin³ itibarını arttırırken aile oluşumu ve

² “Aşağıdan tarih” ifadesi için bkz. Ep. Thomson, “History From Below”, Times Literary Supplement, 7 Nisan 1966: 80-279.

³ Ego belgeleri: 1958’de Hollandalı akademik tarihçi Jacques Presser, otobiyografiler, anılar, günlükler, seyahat günlükleri ve kişisel mektuplar da dahil olmak üzere çeşitli otobiyografik metin türlerini içeren geniş bir kategoriyi tanımlamak için ‘egodocument’ terimini kullandı. Presser, ego belgelerini kısa ve öz bir şekilde ‘bir egonun kasıtlı veya kazara kendini açığa vurduğu veya gizlediği belgeler’ olarak tanımladı. Terim 1992 yılında Alman akademisyenlere ego belgeleri üzerine bir konferans düzenleyen Winfried

ilişkileri, okuryazarlığın kazanılması ve toplumsal hareketliliğin şekli ve stratejileri hakkındaki niceliksel tarihsel analizin varsayımlarına açıkça meydan okumaktadır (Mascuch, Dekker, Baggerman, 2016, s. 27).

1970'lerin sonları ve 1980 yılının mikro tarihçilik açısından altın yıllar olduğu ve bu yeni yaklaşım üzerine canlı tartışmaların da bu dönemde yoğunluk kazandığı söylenebilir. Makro tarihsel yaklaşımın sorgulanması ve mikro tarihsel yaklaşıma yönelik çalışmaların artmasının birinci sebebi olarak modernizme olan bakışın değişmiş olması gelmektedir. Sosyal bilim temelli makro tarihsel yaklaşımlar çoğunlukla modernite gibi süreçleri tanımlayıp olumlarken “küçük insanları” ihmal edip ve buna benzer süreçlerin onların pahasına işlediğini de görmezlikten gelmektedir. 1950 ve 1960'lı yıllarda tarihsel anlamda ortaya çıkış ve başarıya dair anlatıları da böyle oluşturulmaktadır. Modernitenin liberal-kapitalist veya komünist olması da herhangi bir farklılık teşkil etmemektedir. Sovyetlerin otoriter ve baskıcı politikaları, makro siyasi amaçlara şüpheyle yaklaşmayı getirirken tarihçilikte makro tarihsel yaklaşımdan mikro tarihsel yaklaşıma, siyasi merkezden marjinallere doğru bir yönelimi getirmiştir. Mikro tarihçiler tarih çalışmalarında makro tarihin varlığını yok saymayıp, makro tarih analizlerine mikro düzey çalışmalarla varılabileceğini düşünmektedirler (Sunar, 2019, s. 88-89).

Bir takım tarihçiler tarafından mikro tarihçilerin sıradan bireylerle değil sıra dışı bireylerle ilgilendiği bunun da genelleme yapmayı imkânsızlaştırırken makro analizler için faydalı bilgiler sunmadığı öne sürülmektedir (Sunar, 2019, s. 89). Lepore biyografi yazarlarının sıradışı insanları incelerken mikrotarihçilerin sıradan insanları incelediğini iddia etmenin anlaşılabilir bir yanlış olduğunu belirtir. Bazen mikrotarihçilerin konuları önemli, ünlü kişilerdir. Backscheider'in de belirttiği gibi bazı biyografilerin konuları ise mütevazı halktır (Lepore, 2001, s. 132). Lepore “mikrotarihçiler kendi konularına biyografi yazarlarından daha fazla mı yoksa daha az mı sempati duyuyorlar?” sorusuna dört ayrı şekilde cevap verir: *Birinci olarak* biyografi büyük oranda bireyin tarihe katkısının tekilliği ve önemine olan inanç üzerine kuruluydu, mikro tarih de tam tersi bir varsayım üzerine kuruludur. Bir kişinin hayatı ne kadar tekil olursa olsun, onu incelemenin değeri onu nasıl değerlendirdiğine bağlıdır. Bir bütün olarak kültür için bir metafor görevi görür. *İkinci olarak* biyografi yazarları bir bireyin profilini çıkarmaya ve bir yaşam öyküsünü özetlemeye çalışırlar ancak ince kayıtlar aracılığıyla ele geçilmesi

Schulze tarafından tanıtıldı ve burada ego merkezli kaynakların kapsamı genişletildi(Mascuch, Dekker, Baggerman, 2016:27)

zor karakterlerinin izini süren mikro tarihçiler kültürü keşfetmenin bir yolu olarak bir kişinin yaşamıyla ilgili küçük gizemleri çözmeye yönelme eğilimindedirler. *Üçüncü olarak* biyografi yazarları genellikle konularıyla fazla yakınlaşmaktan ve daha sonra onlara ihanet etmekten endişe duyarlar: tipik olarak böyle bir yakınlığı reddeden mikrotarihçiler haklarında kayıt bırakmayanları yeniden diriltmek için kayıt bırakan insanlara ihanet etme eğilimindedirler. *Dördüncü olarak* biyografi yazarının ikinci kişiliği genellikle biyografinin konusudur. Bir mikrotarihçinin alter egosu, konuyu araştıran ya da yargılayan bir figür olabilir. Bu nedenle bir mikrotarihçi kendi kitabında yer alan bir karakter olabilir (Lepore, 2001, s. 141).

“Bireyin tarihteki rolü neydi?” sorusunun geçmişi antik çağlara dayanmaktadır. Zaman zaman verilen cevaplar değişse de soru tarihte önemini hep korumuş 1970’lerde bireyin tarihteki rolünü görmezden gelmeyen anlayışın canlanmasıyla mikro tarih yaklaşımı doğmuştur (Sunar, 2019, s. 87-88).

Toplumsal tarih, ilk etapta belli derecede bireycilik karşıtı olarak ortaya çıksa da makro tarihsel problemlerin ve metotların belli sorunlara çözüm sunamayacağı anlaşılmıştır. Bilinçli olsun veya olmasın insan eylemlerinin yoğun olduğu metodolojik yaklaşımın önü açılmıştır. Tarihsel açıdan ekonominin, devletin ve toplumda var olan temel değişimlerin bireylerce nasıl anlamlandırıldığını bilme isteğimiz buna sebep olmuştur (Schulze, 2023, s. 123-125). Biyografik yaklaşımın tarihçiler için önemli bir analitik araç olduğunu kabul etmemiz gerekir. Bu nedenle biyografik yaklaşım, çeşitli biçimlerde son yıllarda beşerî bilimler ve sosyal bilimler içerisinde yerleşmiş ve daha önce çok az tartışılmış olan olguların yaratıcı ve ilginç analizlerine sıklıkla yol açmıştır. Bu gelişmeye “biyografik dönüş” denilebilir. Biyografinin bu şekilde tarihçilerce kabul görmesinin sebeplerinden biri de mikrotarihçilerin tarihsel bir olgu olarak bireye verdikleri önemdir (Magnusson, 2016, s. 42). Bireyin, bireysel özgürlüğün önemszenmeye başlanması süreç içinde elde edilmiştir. Öncelikle Komünizm sonrası dünyanın seçkinleri ve halklarının büyük kesimleri, önceki on yılların kontrollü ekonomilerini ortadan kaldırmaya ve piyasadaki kuralsızlaştırma ve bireysel inisiyatif güçlerinin kapitalist bir çerçevede kendi dinamiklerini yaratmalarına izin verme istekliydi. Kamu sektörünün özelleştirilmesine yönelik baskı ve yeni boyutlara ulaştı. Merkezi hükümet savunmadaydı. Siyaset alanında bu, vatandaşların demokratik seçimlerde siyasi iradelerini ifade etmeye ve merkezi hükümetten uzakta ve ona karşı küçük topluluklarda hayatlarının sorumluluğunu üstlenmeye teşvik edildiği dönemdir. Bireysel özgürlüğün

kazanılması, toplumsal dayanışma duygusunun korunmasından daha önemli hale geldi (Berghahn, 2008, s. 234-251)

Bireysel özgürlük ve kişinin kendi hayatı hakkında karar verme yeteneği ile birlikte daha fazla siyasi ve ekonomik demokrasiyi doğurur. Devlet düzenlemeleri ve yüksek vergilendirmeden bağımsız olarak yeniden yetki sahibi olduklarına ve kişisel kaderlerinin kontrolünü ellerinde tuttuklarına inanılıyordu. Eğer bu, 1980'ler ve 1990'lardaki modern sanayi toplumlarının evrimi açısından genel olarak doğru bir tanımsa ve bu süreçte benimsenen inançlar ve politikalar bu yönde ise, tarih yazımında yapısalcılıktan uzaklaşarak küçük toplumların sosyal ve kültürel tarihine doğru bir kayış yaşanmaktadır. Gruplar ve bireyler daha fazla inandırıcılık kazanır. Tarihçiler, fildişi kulelerde oturup geçmişi “gerçekten olduğu gibi” yeniden inşa ederek toplumlarından koparmadılar. Kendi toplumlarına gömülmüşlerdi ve bu nedenle çevrelerindeki faillik ve öznelliğe olan yenilenen ilgiyi de yansıtıyorlardı. Tüm bu nedenlerden ötürü de Berghahn Biyografi türünün, en çok bireyin yüceltildiği bir çağda geliştiğinden bahseder (Berghahn, 2008, s. 234-251). Sonuç olarak münferit kişiliklere olan ilgi, sosyalist sistemin çöküşüyle birlikte neredeyse tüm batı-merkezli toplumları etkisi altına alan bireyselleşme ile eş zamanlıdır. Yeni imkanların yanında belirsizlik de getirirken, bireylerin yaşamlarını iyi bir şekilde nasıl sürdürdükleri, karşılına çıkan sıkıntılarla nasıl başa çıktıkları sorularına artan ilgi doğmuştur. Aynı sorular akademik camiada da bilim insanları için de sorulmaktadır (Lässig, 2013, s. 4).

1.2. BİYOGRAFİ KAVRAMI VE BİYOGRAFİK MALZEMENİN İDARE TARİHİ ÇALIŞMALARINDAKİ YERİ

1.2.1. Biyografi Kavramı

Biyografik metinler her bir bireyin yazdığı tarih ile ilgilenir. Bu metinler şahsın hayat hikâyesini, kariyerinden, faaliyetlerinden varsa eserlerinden yola çıkılarak açıklanmaya çalışıldığı metinlerdir. Hayat döneminin önemli olayları içerisinden çekilerek müstakil bir yaşam hikâyesi şeklinde (Çelik, 2022) yorumlanıp, yazılır. Yaşayan kişilerin geçmişleri, geçmişte yaşamış kişilerin hayatlarını konu edindiğinden biyografinin hareket sahası insan yaşamının tarihidir (Kırmızı, 2018, s. 203). Geçmişte yaşanmış çözülmesi zor olayları, ilişkileri insanı merkeze alarak çözmeyi, tarihi karmaşıklık içerisinde kaybolmuş ya da geride kalmış kişileri öne çıkarmaya aracı olur.

Bunların yanında tarihin öznesini, insanlık tarihine yön veren aktörleri, fikir ve motivasyonları saptamak açısından ve tarihteki mücadelelerin değişen, dönüşen durumların ayrıntılarını belirlemek açısından da önemlidir. Biyografiler dönemin siyasi, sosyal ve kültürel perspektifin önemli bir parçasını teşkil ederler (Çelik, 2019, s. 105). Akyıldız bir dönemi şahıslar üzerinden değerlendirmenin daha insani ve sıcak olduğunu söyler. Gerekçesi de genel tarihin vermediği yalnızca insanlar üzerinden okunabilecek tarihi olayların mevcudiyetidir (Akyıldız, 2022). Bunun aksine çevresinden koparılan insanı anlamak da imkânsızdır. Çünkü insan içinde yaşadığı çevrenin ürünüdür. Bu nedenle şahsı değerlendirirken dönemin tarihini, şartlarını, siyasi, iktisadi ve kültürel havasını, düşünce dünyasını, gündelik pratiklerini göz önünde bulundurmak gereklidir. Zira fert ve dönem tarihi iç içedir (Çelik, 2019, s. 105-106).

Biyografik metinlerle tarihi olayların okumasını yapan biyograf, objektif bir biçimde bir şahsın hayatının tamamını sunması imkânsızdır. Hatta Kırmızı biyografin yaptığına “oyunbazlık” olduğunu söyler. Biyograf hayatlar hakkında verileri tutarlı bir anlatı olarak örgütlerken malzemeyi kendine göre seçer, organize eder. Biyografi de biyografin ve hayatı yazılanın biyografisinden oluşmuş olur. Bu durum da gerçekliği olduğu gibi görmeyi perdeler. Biyografi yazmak da kurguyla, malzemeyi işlemekle, işleyen kişinin geçmişiyle, ideolojiden sosyal sınıfa, dil bilgisinden zekâ seviyesine işin içinde olduğu bir faaliyettir. Tüm bunlar bir şahsın hayatını anlatı haline getirip iki cilt arasında takdim etmek ile sonuçlanır. Kırmızı’ ya göre bütün biyografi türleri muhakkak kurmaca ile yazılmış ve tutarlılık elbisesi giymiş subjektif anlatı oluşturma faaliyetidir (Kırmızı, 2022).

1.2.2. Biyografinin Tarihsel Gelişimi

Biyografi kavram olarak 17. Yüzyılın ortalarından sonra görünmektedir. Ancak kişilerin hayatlarının yazılması ve bu tür yazılara ilham veren istek ve amaçlar birkaç bin yıl öncesine dayanmaktadır. Örneğin Klasik Yunan ve Roma’da biyografik geleneklerden bahsedilebilir. Seçkin devlet adamlarının ve generallerin portreleri, Yunanistan’da Herodot, Thukydides, Xenophon ve Polybius’ un tarihi yazılarında ve Roma tarihçileri; Livy, Tacitus ve Dio Cassius’ un çalışmalarında yer almıştır. MÖ 1. Yüzyıl Çinli büyük tarihçi Szuma Chien resmî bir tarihi anlatı, bir dizi biyografi olan tarihçinin kayıtlarını (MÖ 104-91) bestelemiş, Szuma Chien’in portreleri Çin’de son derece gerçekçi tarih yazımının yeni bir biçimini tanıtmıştır. Biyografi yazarı kalıplaşmış ifadelerden vazgeçip,

yerel dili kullanmış ve anekdotları, konuşmaları ve açıklayıcı ayrıntıları iç içe geçirmiştir. Edebiyatın büyümesiyle birlikte gelişme gösteren biyografi, kişiye özel uyarlanarak aynı zamanda emperyalizmin yeni politikalarını ifade etmek için de aracı konumdadır (Parke, 1996, s. 1-5).

Dini düşünce açısından ilk biyografiler seküler biçim ile tesadüfen gelişme göstermiştir. Ancak amacı olayların aslına sadık bir kaydını tutmak değil, Hristiyan inancını desteklemektir. Bu nedenle, orijinal Hristiyan yaşam öykülerinin biyografide gerçeğe uygunluktan ziyade, okuyucuda bir etki yaratmayı amaçlamaktadır (Mascuch, Dekker, Baggerman, 2016, s. 14). Aslında İsa (a.s.)'ın yaşamını dramatize etme ve öğretilerini yayma misyonu uyguladığı da söylenebilir (Parke, 1996, s. 7).

İslami dönemde ise Müslüman âlimler, hadisleri toplamanın yanında hadis aktaran sahabenin karakterini, şahsiyetini, hangi çevreye mensup olduğunu ne gibi etkiler altında kaldıkları konusuna çok önem vermişler ve bilgileri de hadis ulemasının hâl tercümeleri kitaplarında dikkatle kaydetmişlerdir. Ancak aynı hassasiyet sonraki dönemlerde İslam âlimleri ve Osmanlı devri yazarları açısından tarih ulemasının şahsiyeti, kimliği, mensup olduğu çevre için gösterilmemiştir (Togan, 1985, s. 35).

Osmanlıda hal tercümelerin yeterli düzeyde olmamasının⁴ sebepleri arasında köklerin ihmali, bilinmemesi yahut bilinse de saklanması Osmanlıda devşirmelerin, cariyelerin köklerinden ayrılmasıyla hatta ayrıldıkça sistemle bütünlük kazandıkları bir ortamın mevcudiyetine bağlanabilir. Çünkü devşirme veya köle kökenli olmak uzun seneler yerli kimselere göre daha fazla saygın ve iftihar vesilesi sayılmaktadır. Devşirmeler için müsadere usulü de aileye dair arşivlerin oluşmama nedenleri arasındadır. Aile içindeki kazanımların gelecek nesillere intikaliyle gelen refah, o refahın sunduğu kültür, sanat havası ve bu durumun nesillerle devamının önünde engel olan müsadere biyografik malzeme çeşitliliğini sınırlamaktadır. Ayrıca Osmanlıda mevcut olan sistemde vatandaş yalnızca vergi, vakıf, mahkeme, askerlik, güvenlik, devlet hizmetinde bulunma gibi hususlarda görünür kılınsa da (Çelik, 2022) devletin kaydına girmesi kimliğiyle, kim olduğuyla değil istatistiki, nicel bir veri olacaktır (Akyıldız, 2022). Osmanlıdaki patronaj ve himaye sisteminin varlığı ise resmî tarih yazıcıları olan

⁴ Bkz. Taşköprülüzade, A. M. (2019). *Şakā'ikū'n-nu'māniyye fī ulemāi'd-devleti'l-Osmāniyye* (M. Hekimoğlu, Yay. Haz.). Arkeoloji Müzesi EY, Nr. 403. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. Osmanlı biyografi yazarlığının şaheserlerinden olan ve Osmanlı uleması biyografilerini içermektedir.

vakanüvislerin ikbal ve idbâl endişesine düşürmektedir. Gözden düşmeye ya da teveccühe sebep olacak metinlerden ziyâde tartışma ortaya koymayacak metinler kaleme alınmakta, bu durum da biyografilerde malzemeleri sıkıcı hale getirmektedir. Toplumun bir kısmını oluşturan kadınlar açısından da mahremiyet algısı ve sınırlı mükellefiyetlik sebebiyle görmek zordur. İstisnai olarak vakıf tesis etmeleri halinde onlar da görülebilmektedir. Ayrıca tevazudan, tasavvufi gelenekten beslenmenin getirisi olarak gizli kalmayı tercih etmeleri de biyografi malzeme açısından sınırlılıklar getirebilmektedir. Belli sebeple görünmeyen bu şahısları “kayıt dışı insan” olarak kalmışlardır (Çelik, 2022).

Biyografi çalışmaları Doğu’ya nazaran Batı’da daha gelişmiştir. Bu durumun sebebi doğu batı arasında farklılık teşkil edene fert algısı, ferdiyetçilik akımı, zihniyet kodları, alışkanlıklar, sosyal ve kültürel yapılarıdır. Batı toplumlarında sınıflı ve geçişsiz toplumun varlığı nedeniyle asalet, aristokrasi ve burjuvazinin soy statü ve aile kavramlarına atfettiği özel önem nedeniyle bunların tarihleri önemli görülmüş; seçkin aile ve zümrelerin bilgileri dikkatle kaydedilmiş ve zamanla özel arşivler oluşturulmuştur. Böylece önemli şahıslarla birlikte kişilerin yaşamlarına dair temel kabul edilecek bazı verilerin kilisece kaydedilmesi kişisel bilgiler için zengin bir arşivin oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca Batı’da “ben anlatıları” olan otobiyografilerin mevcudiyeti ve hatıratların Doğu’ya oranla daha çok olması Batı toplumundaki biyografik malzeme çeşitliliğini de arttıran unsurlardır (Çelik, 2019, s. 106).

Akyıldız biyografinin Avrupa’nın Batısında ve Amerika’nın kuzeyinde oldukça zengin, gelişmiş ve önemli bir edebi tür olmasının altında yatan nedeni üç unsura bağlar. İlk olarak ayırım yapılmaksızın insanların hayatlarının üç önemli evresi olan doğumunun, evlenmesinin ve ölümünün kilisece kaydedilmesidir. İkinci olarak sınıflı bir toplum yapısının olması sebebiyle aristokrasi, burjuvazi veya başka bir sınıfa mensup kişi veya toplulukların kendilerine ait sosyal statülerini ve aile geçmişlerine ait kayıtları kendilerinden sonraki nesle verebilmek için korumaları, sonuçta da özel aile arşivlerinin oluşmasıdır. Üçüncü olarak otobiyografi ve hatırat gibi türlerin yazılmasıyla biyograflara malzeme çeşitliliğinin sunulmasıdır. Kısacası bilgilerin zenginliğinde sınıfsal farklar nedeniyle değişiklik olsa da toplumun her kesiminden kişiye ait bilgiler vardır (2017).

Lässig ise Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya gibi ülkelerde biyografinin son derece istikrarlı seyir izlediğini, tarihçiliğin saygıyla karşılanan bir dalı

olduğunu söyler. Birçok Amerikalı ve İngiliz tarihçinin *Annales* ekolü⁵nden etkilenmiş olmasına rağmen Anglosakson üniversiteleri sosyal tarihin hâkim olduğu dönemde Alman tarih bölümlerinde biyografilere karşı yer etmiş önyargılı anlayıştan uzak kalmışlardır. Bu açıdan Anglosakson dünya ile Almanya arasında farklılık temelde tarih yazıcılığından kaynaklıdır. Alman tarihçiler popüler tarihi çalışma yapmak konusunda tereddütlü iken Anglo-Amerikalı tarihçiler alanını genişletmek amacıyla bu tereddüt göstermemektedir. Fransa’da ise Annales Ekolünün etkisi, biyografi açısından gerilemeye neden olmuştur. Çünkü bu ekol olağan dışı olaylar ve kişiler yerine yapısal tarih ve uzun vadeli süreçlerle alakadar olmuştur. Tüm bunlar tarihsel biyografiyi etkileyerek yeni nesil tarihçilerin rağbetini azaltmış bu da yeni yöntem ve teori geliştirilememesine sebep olmuştur (Lässig, 2013, s. 1-2).

Tarihi biyografi denilince ilk aklımıza “filan kişi ve dönemi” şeklinde çoğunlukla kronolojiye bağlı şekilde geçmiş zamanda önem atfedilen şahısların yani “büyük adamları” konu edinen çalışmalar gelmektedir. Modern anlamda tarihi biyografi ise 19. Yüzyıl Avrupa’sında, artan bireycilik fikri ve Rankeci pozitivist tarih anlayışından beslenerek oluşmuştur. Rankeci düşüncede tarihin yalnız somut olanla ilgilenmesi tarihi biyografiye itibar katsa da (Terzioğlu, 2001, s. 284-285) aydınlanmada akıl/fantezi sağduyu/hayal gücü arasındaki ayırma yaptığı vurgu ile ortaçağ kutsal biyografilerinin şüpheci bir şekilde göz ardı edilmesine sebep olmuştur (Parke, 1996, s. 8). Sonuçta da biyografik çalışmalar hem olumlu hem de olumsuz sonuçları olan nesnel bilgi ve öznel algı kutupları arasında asılı kalmıştır (Klein, 2016, s. 80).

On dokuzuncu yüzyılın başlarındaki Amerikan biyografisinin sonraki tarihine de din adamları, eğitimciler hâkim olmuştur. Vatandaşları kamusal ve özel alanda değerli davranışlar konusunda eğiterek yeni bir ulus oluşturmak için (Parke, 1996, s. 22) kimlik politikalarıyla ulusal kahramanlar yaratmanın veya düşmanlar kurmanın bir yoluna araç edilmiştir. Biyografiler siyasi ve ideolojik tartışmalara karışması sebebiyle de şüpheyile karşılanmaya başlamıştır (Klein, 2016, s. 82).

⁵ Annales ekolünün kurucularından Marc Bloch ve Lucien Febvre gibi isimler belirtilebilir ve bu ekolün tarih anlayışı: Tarihi sadece büyük savaşlar ve siyasi olaylar üzerinden anlatmaktan ziyade, insan topluluklarının sosyal, ekonomik ve kültürel dinamiklerine de odaklanmayı savunur. Annales tarihçileri, tarihi bir bütün olarak ele alıp, günlük yaşamın, zihniyetlerin ve uzun vadeli toplumsal yapıların tarihte nasıl şekillendiğine dikkat çeker. Bu yaklaşımda, arşiv belgeleri kadar, coğrafya, ekonomi ve psikoloji gibi diğer bilim dallarından da yararlanmak esastır.

19. yy da devlet ve bürokrasinin dönüşümüyle uzmanlaşmanın getirdiği yeni dil ve terminoloji oldukça resmî, ketum, hatta biçimseldir. Klasik devirde biyografi hakkında daha renkli bilgi yerini daha kuru dili olan, resmî, şablonu, jargonu ve temel kavramları oturmuş bilgi ağırlıklı biyografilere bırakmıştır (Çelik, 2022). Bu standart ve formal dil sebebiyle belgelerde alışılmışın dışında ifadeleri ve fikirleri hatta mizahı görmek imkânsızlaşmıştır. Biyografik malzeme çeşitliliğinin az olması, ketum ve donuk arşiv belgelerinin, kroniklerin ve grup biyografilerinin malzeme olarak kullanılma kıymetini arttırmaktadır (Çelik, 2019, s. 108-109). Ancak arşiv belgeleri bir yönüyle belgenin sebebi ve konunun başlangıcına dair pek fazla bilgiye yer vermemektedir. Örneğin arşiv belgelerinde bir kişiye ceza verildiği görülebilir. Ancak cezanın neden verildiğine dair hiçbir bilgiye çoğunlukla rastlanmamaktadır. Bunun yanında belgelerde affedilip affedilmediğine dair ise bir irade beyanı mevcuttur (Akyıldız, 2022). Hâlbuki resmî kayıtlar gerçekte bize ne söylerler? Hiçbir belge bize o belgeyi yazanın ne düşündüğünden ya da neyin olmuş olduğunu düşündüğünden, neyin olması gerektiğini ya da olabileceğini yahut da yalnızca başkalarının onun neyi düşündüğünü sanmalarını istediğinden hatta kendisinin ne düşündüğünü sandığından fazla bir şey ortaya koymaz. Bunlar ancak tarihçinin çalışmasıyla anlam bulacaktır (Carr, 1996, s.21-22).

Akyıldız II. Mahmut öncesi dönemde meşveret meclisinin mazbatasını ele alındığında oradaki insanın düşüncesini yakalayabiliyorken, II. Mahmut döneminden itibaren belgelerin insani duygulardan ayrıştırılmış bir biçimde ortaya konulduğundan bahseder. Yani bu dönemin sıkıntısı bürokratik düzenlemeler ve bu düzenlemelerin sonunda ortaya çıkan bir formalleşmenin varlığıdır. Sonuç olarak bu formal metinlerden insan değil sadece alınmış karar yakalanabilmektedir. Kim ne dedi? Neye karşı çıktı? gibi sorulara dair alt belgeler yoktur. Sadece alınmış olan kararlar vardır. Konuya dair müzakere ve yaklaşımların zenginliği görülememektedir. Kısacası 19. yüzyıl kayıtları kimliksiz, anonim metinlere dönüşmüştür. Bu da farklı kaynakları devreye sokmayı gerektirmektedir (Akyıldız, 2022). Kısacası resmî verilerin iktidar odaklı seçmece dilin ve kroniklerin makam ve gelecek korkusuyla oluşturulmasına karşı insani duygunun daha var olduğu veriler olarak “hususî tarihler, seyahatnameler, vakfiyeler, şer’iye sicilleri, surnameler, günlükler, cerideler, rüya defterleri, mektuplar, cöng defterleri ve şiirler” önem teşkil etmektedir. Bunlara ek olarak “mezar taşları, kitabeler, menkıbeler, gazavatnameler, battalnameler, cenkenameler” de temkinli ve mukayeseli okunmaları kaydıyla dönem havasını anlamak adına yararlanılacak diğer kaynaklardır (Çelik, 2019,

s. 109-110). resmî belgelerin nasıl ki dikkatle kullanılması gerekiyorsa, önemli olaylara şahit olmuş insanların mektupları, günlükleri ve çalışma notları gibi kaynaklar da dikkatle kullanılabilir. Bu kullanım resmî kayıtlardaki bulanıklıkları netleştirmeyi, karar süreçlerinin kavranmasını, tarihe insan sıcaklığı verirken (Caunce, 2011, s. 17) biyografik malzemeler için de başvuracağımız en büyük müracaat kaynakları olarak arşiv vesikaları, vakayinameler, umumi ve hususi tarihler ve bunlardan devşirdiğimiz malzemeler gösterilmektedir. Örneğin bu şekilde oluşturulan bir bürokratik metinde sadece görevini yerine getiren bir robottan ziyade hayatın içinde, mücadeleleri, amaçları olan bir şahıs ortaya konulmuş olur (Çelik, 2022).

Lässig biyografiyi, “tarihçiliğin en zahmetli ve popüler ama aynı zamanda tartışmalı ve ihtilaflı dallarından biri” olarak tanıtır. Bazıları için tarih yazarlığına giden en şerefli yol, bazıları için de tepkinin ve uyuşmazlığını kaynağıdır. Biyografinin eleştirildiği dönemlerde tarihçiler teoriye dayalı tarihin peşinde, yoruma dayanan değerlendirmelere şüphe ile bakıp, alakalarını münferit olay veya bireyler yerine yapılara ve uzun zaman dilimindeki gelişmelere yöneltmektedir. Biyografi ise bu kavramsal iddiaların karşısında direnç göstermektedir (Lässig, 2013, s. 1).

Postmodernizmin tarih yazımı üzerindeki etkisiyle beraber biyografi de 20 yüzyılda yeni bir itibar kazanmış, tarihsel söylemin doğası evrilmiştir. Örneğin insanı çerçeveleyen şartlar yerine şartların içinde olan insan, ekonomik ve demografik problemler yerine kültürel ve duygusal olaylar, düşünceler, inançlar, adetler önemli hale gelmiştir. Sosyoloji, ekonomi ve demografideki etki yerini antropoloji ve psikolojinin etkisine bırakmıştır. Birey de topluluğun özne olma konumunu almıştır. Katmanlı ve tek-sebepli açıklama yerine etkileşimli, bağlantılı ve çok sebepli açıklama modelleri; metodolojik olarak bir grubun nicel değerlendirilmesi yerini bireysel örnekleme; organizasyon açısından analitik yaklaşım da yerini büyük ölçüde betimleyici yaklaşımlara bırakmıştır. Tarihçinin işlevi kavramsallaştırılmış, bilimsellik yerine edebî olan öne çıkmıştır. Tüm bunlar ışığında insansız tarih de mümkün görünmemektedir (Kırmızı, 2018, s. 204; Stone, 1979, s. 3-24).

Biyografi çalışmaları bizlere akademik bir yöntem sağlamanın yanında dünyayı anlamanın temel bir yolunu da sunmaktadır. Bu metinler aracılığıyla, kendi tecrübelerimizin yanında başkalarının tutum ve davranışlarını da görmekteyiz. Farklı zaman ve farklı coğrafyalarda biyografik eserlerin giderek artan ve giderek kabul gören

varlığı biyografik bir dönüşümün varlığını bir düşünce kavramı olarak biyografi fikri önem kazandığını göstermektedir (Klein, 2016, s. 85).

1.2.3. Ben Anlatıları

Modern tarih araştırmaları da ilgisini, bireysel ve kolektif yorumlamalara, değerlere ya da sosyal bilgiye doğrudan götüren kaynaklara yöneltilmektedir. Bu kaynak koleksiyonlarını sistemli hale sokmak umuyoruz ki bizleri net bilgiye ulaştıracaktır. Artık yönümüz geleneksel halk kültürü araştırmalarından ziyade “toplumsal yaşamın bireysel algılanmasına odaklayan ben-anlatısı[ego-dokument] kavramına çevrilmiştir (Schulze, 2023, s. 123-125).

Tarih yazımında ego belgelerinin de yeniden değerlendirilmesi, felsefede fikir tarihinin ortaya çıkışıyla başlamıştır. Böylece otobiyografinin geniş çapta yeniden değerlendirilmesine olanak tanıyan bireysel özneye ilişkin bir bakış açısı açılmıştır. On dokuzuncu yüzyıl Alman yorum bilimi filozofu Wilhelm Dilthey (1833-1911) Avrupa’daki bireysellik kültürünü incelemek için otobiyografik materyalin kullanılmasını savunmasının ardından 1907’de *Geschichte der Autobiographie*’nin (otobiyografinin tarihi) ilk bölümünü yayınlayan öğrencisi ve damadı Georg Misch (1878-1965) tarafından ortaya konulmuştur (Mascuch, Dekker, Baggerman, 2016, s. 20).

Presser 1958 yılında “ben-anlatısını” “yazarın bize kendi kişisel hayatı ve duygularıyla ilgili bir şeyler anlattığı”, ya da daha genel söylersek “bir ego’nun bilerek ya da bilmeyerek kendisini açık ettiği ya da gizlediği” metinler şeklinde tanımlanır. Herman van den Dunk, bir “yazarın koşullu ve çok dolaylı olarak kendisi hakkında bir şeyler ortaya koyduğu, ancak kendisini kişisel olarak ilgilendiren, heyecanlandıran ve etkileyen şeyleri ifade ettiği” kaynakları belirtir (Schulze, 2023, s. 126).

Ben-anlatısı şeklinde ifade bazı Türkçe yayınlarda da görülmektedir. “Birinci ağızdan anlatılar, birinci tekil şahıs anlatımı, kendi kendine anlatım, özyaşam öyküleri gibi farklı ifade şekilleri de olmuştur. Ancak Karahasanoğlu kendine en yakın gelenin ben-anlatısı olduğunu belirtir. Dünyada tarihçiler bir süredir, ego-document, self-narrative, first-person narrative, life narrative, selbstzeugnis gibi başlıklarla yayınlar yapmaktadır. Hâlâ belli bir kavramda mutabakat sağlanamadığından tartışmalar devam etmektedir (Karahasanoğlu, 2019, s. 280-281).

“Ben-anlatısı” kavramı anlamı dar tutulmaması gereken yani yalnızca otobiyografik malzemeyi (günlük, otobiyografi, seyahatname, mektup, hatırat, röportaj) kastetmeyen bir terim midir? Presser’e göre ben-anlatıları “bir ego’nun bilerek ya da bilmeyerek kendisini açık ettiği ya da gizlediği” kaynaklardır (Schulze, 2023, s. 132). Bu şekilde tanımlandığında anlam genişlese de yazarın ortaya koyduğu her metnin yazarın bir 'ben'ini içerdiği düşüncesi, kavramı hem anlamsızlaştırmakta hem de kullanışsız hale getirmektedir.". Türkiye’de ben-anlatısı olarak sayılabilecek birçok yayın olmasına rağmen bu kavram altında toplanmayıp ayrı ayrı kavramlar varlıklarını sürdürmektedirler. Bu da kavram tartışmasının hâlâ sürdüğünü göstermektedir (Karahasanoğlu, 2019, s. 281).

1.2.4. Biyografi Yazmanın Güçlükleri

Biyografi çalışmalarında “tarihselci-geleneksel biyografi anlayışı” oldukça önemlidir. Bu anlayış yalnızca kahraman atfedilenlerin, devlet erkânının ya da belli bir kesimin değil sıradan şahısların yaşamını da anlatmaya değer görür. Ancak Osmanlı gibi devletle insan ilişkisinin yalnızca vergi, askerlik, güvenlik, vakıf vb. durumlarla sınırlı olması halinde ulaşılabilecek veri çeşitliliği de sınırlı kalmaktadır (Çelik, 2019, s. 108). Yeterli malzeme yoksa ve malzeme çeşitliliği bir biyografiyi inşa edecek düzeyde değilse yazarken büyük boşlukların ortaya çıkması kaçınılmazdır (Çelik, 2022).

Biyografiyi inşa ederken biyografin sıkıntı çektiği başka bir husus biyografik metni yazılan şahsın, ilgili olaya dahlinin derecesinin ortaya konulmasıdır. Olaylara dahlin oranı ayarlanmazsa ortaya konulan çalışma dönemin tarihine döner. Bütün cümleler ana konuya hizmet etmelidir (Akyıldız, 2022). Yani “devir-fert dengesine” dikkat edilmesi gerekmektedir. Aksi durumda biyografisi anlatılan şahsın içinde bulunduğu dönemin siyasi ve sosyal durumunun gereğinden fazla görünür kılınmasıyla şahsın geri planda kalması tersi durumda da devrin ihmal edilmesiyle dönemden soyutlanmış şahıs inşası olacaktır. Biyografinin başarısı için hassas dengesin kurulması gerekmektedir (Çelik, 2019, s. 107). Fert anlatılırken devrin arka planda kalmasıyla yaşadığı ortamdan soyutlanmış dolayısıyla gerçeklikle bağlantısı kurulamayan bir bireyle karşı karşıya kalınmaktadır. Bunun aksine devir anlatılırken de ferdin arka planda kalması da anlatımı tarihi bir metne dönüştürüp ferdi kaybetmektedir (Çelik, 2022).

Unutulmamalıdır ki her biyografi, yazıldığı dönemin bir ürünüdür. Biyografisi yazılan şahsın hayatını da günümüz perspektifi ve değer yargıları doğrultusunda

düzenlenir (Kırmızı, 2022). Tarihçinin fark ederek ya da etmeyerek içine düştüğü zamansal bir sapmanın getirdiği yanlış olana anakronizmin (Şimşek, 2018, s. 12) ve vigizmin⁶ varlığı biyografi yazımında da sorun teşkil etmektedir. Sonuçta bir biyografi ortaya konulurken kullanılan tarihi malzeme bugünün değerleri, bakış açısı ile değil de mensup olduğu zamanın şartlarıyla değerlendirilmesi gerekirken malzemenin kurgusu bugünkü amaçlarımıza fayda sağlayacak biçimde, politik ya da ticari bir beklenti uğruna da istismar edilmemelidir (Çelik, 2022).

Biyografi çalışmalarında “hissi duygular yerini bilimsel düzleme” bırakmalıdır. Biyografi yazarı, biyografisini yazdığı şahsa karşı empati, sempati veya nefret, antipati gibi duyguları paranteze almalı ve de metne yansıtmamalıdır (Çelik, 2019, s. 107-108). Biyografisi çalışılan kişi belli bir akademik, metodolojik ve etik düzlemde çalışılmalıdır. Aksi takdirde biyograf ile biyografisi yazılan şahsın bütünleşmesi sonucu yazılan metnin biyografiden ziyade otobiyografiye dönüşmesi kaçınılmaz olacaktır (Çelik, 2022).

Biyografinin prosopografiye⁷ dönüşme ihtimali de gözden kaçırılmamalıdır. Özellikle devlet ricali biyografisi ortaya koyarken biyografisi yazılan şahıs ile temas halinde olan başka isimleri de çalışmaya dâhil etmek gereklidir. Osmanlı sistemindeki hiziplerin, intisap müessesesinin, patronajın, himayenin dolayısıyla rekabet ve mücadelenin varlığı bunu zorunlu kılmaktadır. Ancak bu durum ölçülü yapılmalı aksi durumda herkesten ve her şeyden bahsetme halinde biyografi, grup biyografisine yani prosopografiye dönüşecektir (Çelik, 2022).

Biyografi yazımındaki sorun alanlarından biri de yaşlılığı gençliğe yansıtmamasıdır. Biyografisini yazdığımız şahsın hayatı doğumundan ölümüne tutarlı bir çizgide ilerlemiyor olabilir (Kırmızı, 2022). Aynı kişi farklı yaşlarda farklı karakterde olabilmesiyle farklı biyografileri de bir ömre sığdırabilir. Unutulmamalıdır ki insan tekâmül eden bir varlıktır. Hayatının her evresiyle de bir bütündür. Hayatın yalnızca devlet hizmetini incelemek eksik bir hayat inşa etmektir (Çelik, 2022).

Bir biyografide kurulan tüm cümleler ana konuya hizmet etmeli, anlaşılmasına yardımcı olmalıdır. Belgelerde geçen ve bazı değer yargılarını ifade eden ibareler vardır. Unutulmamalıdır ki bunlar gerçek bilgi değildir. Çünkü bir şahsın göreve getirilirken

⁶ Vigizm: insanın kendi kaderini belirleyebilir kapasitesini savunur. İreyin özgür iradesiyle hareket ettiğini ve bu iradenin davranışlar üzerindeki etkisini vurgulayan bir düşünce sistemidir.

⁷ Prosopografi: Belirli bir topluluk ya da meslek grubu içindeki bireylerin toplu biyografik bilgilerini inceleyerek, bu bireylerin sosyal, ekonomik ve politik özelliklerini anlamaya çalışan tarih yazım yöntemidir. Bu yöntem, geniş grupların ortak özelliklerini ve ilişkilerini analiz etmeyi amaçlar.

övuıldığı ancak aynı şahsı 3 ay sonra görevden alınırken de bu işi beceremedi diye zemmedildiği görülmektedir. Ancak incelenen kişi hakkında tüm araştırmalar yapıldı ve bir kanaat oluştu ise o kanaat ortaya konulmalıdır. O artık belgelerin kanaati değil belgelerin kritiğinin ve biyografin kanaatidir. Bu sayede arka plan aydınlanacaktır (Akyıldız, 2022) Biyografi yazmak bir yorumlama işidir. Yazılan şahsın yaşamını, tecrübelerini yakalama, anlama ve anlam yüklemidir. Biyograf eldeki verilerini doğrudan aktarmaz. Elemeler yapar ve kurgular. Kendince illiyet bağı kurup önem sırası oluşturur. Bütün bunlar da tek doğru denilebilecek biyografiyi ortaya koymayı engeller. Çünkü biyografin yazdıkları eğitiminin, ideolojisinin, toplumsal kökeninin, toplumdaki sınıf ve statüsünün, mesleğinin, özel yaşamının, hayat tecrübesinin oluşturduğu bakışla ortaya konulmuştur. Hatta zamanın ve türün akademik çerçevesini, bilimsel normlarını ve okur isteklerini de gözetir. Sonuçta da kaleme alındığı dönem biyografinin alt metnidir (Kırmızı, 2018, s. 206).

Bir biyografin tüm insan ve toplum bilimleriyle az çok temasının olması, çalıştığı şahsın mesleği, eğitimi ve kariyer alanlarında bilgi edinmesi gereklidir. Hatta hayatı çalışılan kişinin alaka düzeyine göre siyasi ve idari tarih, kültür, zihniyet, kurumlar ve şehir tarihi gibi tarihin alt dallarını da araştırılmalıdır (Kırmızı, 2018, s. 207).

Biyografi çalışmalarında “objektif \ nesnel bakış açısı” kullanılmalıdır. Yazara ait değerler, kanaatler bir kenara bırakılarak olabildiğince tarafsız olunmalıdır. Bunun olmadığı durumda gerçekte yaşanmamış olan yaşamöyküsü ortaya konulma olasılığı yüksektir. Biyografi çalışmalarında “elde edilen verilerin farklı kaynaklarla testi” gereklidir. Devlet eliyle ortaya konulmuş kayıtların mevcut ideolojileri, kararları, öznel tutumları meşrulaştırmak adına hazırlanmış olabileceği tetkik edilmelidir (Çelik, 2019, s. 107-108).

Biyografi yazımında, hayatın sadece belirli bir bölümüne odaklanmak ve bu bölümleri mikro bir bakış açısıyla ele almak, yeni ve beklenmedik bağlantılar görme ihtimalini artırabilir. Bununla birlikte, biyografi yazımında kullanılan türler de farklılık gösterebilir ve bu durum metnin üslubunun, hedeflenen okuyucu kitlesine göre şekillendirilmesine yol açar. Yazarlar, metni kaleme alırken muhayyel (hayali) bir muhatabı dikkate alarak üslubu buna göre düzenler (Kırmızı, 2022).

Biyografik malzemenin en büyük sorunu subjektif olmasıdır. Biyografinin sipariş üzerine yazılması veya şahsa istenilen doğrultuda şekil verme amacı güdülmesi gibi durumların olabileceği unutulmamalıdır (Çelik, 2022).

Biyografik araştırmalar, odak noktasına insanı alması nedeniyle bir dizi zorlukla karşılaşmaktadır. Bu zorluklar arasında, biyografik materyalin sınırlı olması, otobiyografi ve hatırat türündeki eserlerin çeşitliliğinin yetersizliği, mevcut verilerin siyasi veya kişisel hesaplaşmaların etkisiyle şekillenmesi, öznel bilgileri doğrulamak için alternatif kaynakların eksikliği ve karşılaştırma yapılabilecek veri havuzunun bulunmaması yer almaktadır. Bu faktörler, biyografik çalışmaların bilimsel açıdan tutarlılığını ve güvenilirliğini sağlamayı zorlaştırmaktadır. (Çelik, 2019, s. 106).

1.2.5. İdare Tarihini Anlamada Biyografik Malzemenin Yeri

Bir amaç için çarpıtılmayan ve geçmişi yalansız ortaya koymuş tarihi kaynaklar bireye yol gösteren bir kılavuzdur. Geçmişinden haberdar olmayan toplumun kendini de tanıdığı söylenemez. Hafızan yoksa çıktığın yolda meçhuldür. Tüm insanların geçmişini öğrenip güç bulmaya ve tecrübe kazanmaya ihtiyacı vardır. Milletler ecdatların başarılarından gurur duyarlar. Fertlerin de toplumların da köklerini tanımaya ihtiyaçları vardır. Bu durum sadece ruhi tatmin sağlamaz. Aynı zamanda kendinden önce yaşamışların tecrübelerinden faydalanmasına yarar. Tarihi kaynaklar vesilesiyle eski tecrübeler *“geleceğe ışık tutar; yeni gelişmelere istikamet verir. Tarihi gelişmelerin bilinmesi, çağdaş değerlerin de daha iyi takdir edilmesine imkân sağlar”* (Kütükoğlu, 2014, s. 4).

Bilinmektedir ki Osmanlı imparatorluğu kurumlarının ve devlet yapısının büyük bir kısmını Türkiye Cumhuriyeti devletine miras bırakmış, T.C. devleti de bu mirası cumhuriyet ve demokrasi kavramlarına uygun yorumlayarak işlerlik kazandırılmıştır. Bu sebeple, ülkemizdeki kamu yönetimi çalışmalarının daha sağlıklı bir temelde ilerlemesi idare tarihi çalışmalarının gelişim göstermesi ile doğru orantılı olacaktır. Sonuçta tarihi olgular belli bir zaman içerisinde doğar, gelişir ve gerçekleşirler. Her tarihsel olgu da kendisinden önce oluşmuş oluşumların devamı veya sonucu olduğu kadar, kendisinden sonra gelecek olan olguların da nedeni ya da başlangıcıdır. Bu husus devletin ilgi alanına giren kurumlar olduğunda daha belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Bu süreklilik de idare tarihine dair çalışmaların ne kadar gerekli ve önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Seyitdanlıoğlu 1995, s. 337).

Biyografik yaklaşım bizlere yöntem ya da araç olarak kullanım sağlar. Yani bir kişinin hayatı biyografi sınırlarında incelenerek, bir takım bilgiler sunarken ilmin aracıdır. Yazılmış biyografilerin incelenmesi yoluyla da biyografik metod/yöntem ortaya koyar. Diğer yandan, bir yöntem ya da araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin bir kişinin yaşamının biyografi çerçevesinde incelenme şekli bilgi edinme aracı olarak kullanıldığını gösterir. Öte yandan biyografinin kendisi de bir analiz nesnesi olabilir, bu durumda bilgi, başka bir kişinin hayatına ilişkin tasvirlerin incelenmesi yoluyla üretilir. Bu bakış açıları birbiriyle bağlantılıdır. Yani bir kişinin hayatına ilişkin açıklamalar analiz edilerek yapılan gözlemler biyografik metodolojileri etkiler ve bunun tersi de geçerlidir (Klein, 2016, s. 81).

Osmanlı devrinde biyografi terceme-i hâlden çok terâcim-i ahvâl eserleriyle gelişmiştir. Müstakil bir yaşamı konu edinen kitaplardan ziyâde tabakât ve tezkire gibi toplu biyografi sözlükleri yazılmıştır (Kırmızı, 2018, s. 204). Belli bir meslek erbabına, toplumun önde gelenlerine yönelik verilen bilgilerin kaydedilmesi bir tabakat kültürünü oluşturmuştur. Toplumun seçkinleri ile ilgili bilgi veren tabakat diğer bir deyimle teracim-i ahval geleneğinin güçlü bir şekilde varlığından söz edilebilir. İnsanlara otobiyografilerini yazmaları için davet gönderilir ve sonrasında yazılanlar toplanır. Hatta bunun en önemli temsilcisi İbnülemin 'dir⁸. (Akyıldız, 2022). Biyografi yazmaya ne kadar önem verdiğini “Bizden evvel gelenler şüphe yok ki bizden daha gayretli âdemlerdir. Çünkü onlar, her asırda, her mesleğe mensup meziyet sahiplerinin terceme i hallerini mümkün olduğu kadar tespit ve ahlaflı tenvir etmişlerdir (İnal, 1982, s. 1)” ifade şeklinden anlaşılmaktadır.

⁸ Cumhuriyet dönemindeki örneği için bkz. Çankaya, A. (1954). Mülkiye târihi ve mülkiyeliler: 1860-1949 MM ve SBO mezunları.

İKİNCİ BÖLÜM
İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL'İN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

2.1. HAYATI

2.1.1. Çocukluğu ve Eğitim Hayatı

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Tanzimat ile beraber, düne dair çoğu şeyin değişmeye başladığı bir dönemde ve yıllarca siyasi iktidarın kalbi olan İstanbul'da (Biçer, 2020: 87), 17 Kasım 1871 tarihinde Beyazıt'ta bulunan Mercan Ağa mahallesinde dünyaya gelmiştir (Akgün, 2000).

Babası Mehmet Emin Paşa, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın damadı (Toros, 1998, s. 89) Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın, yirmi yedi sene mühürdarlığını yapmıştır. Annesi Hamide Nergis Hanım da dini ve ahlâki açıdan yetişmesine katkı sağlamıştır. İbnülemin' in baba tarafından "seyyid" olduğu bilinmektedir. Zaman zaman kardeşi Ahmet Tevfik ile bu unvanı kullanmışlardır. Babası tarafından Yusuf Kâmil Paşa ile de soyları kesişmektedir (Akgün, 2000).

İbnülemin' in çocukluğunun çoğu Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa'nın eşi Zeynep Kâmil Hanım'ın konağında geçmiştir. resmî olarak ilk eğitimine kardeşi Ahmet Tevfik ile beraber Mercan Ağa Sıbyan Mektebi' nde başlamış, sonrasında Süleymaniye Camii İmaretindeki Şehzade Rüşdiyesi' nden 1885 yılında mezun olmuştur. Babasının tayini Kozan mutasarrıflığına çıkınca aile fertleriyle birlikte bir buçuk yıl orada yaşamışlar. İstanbul'a döndüklerinde Mektebi Mülkiye' ye yatılı olarak kaydolup eğitimine orda devam etse de mezun olmadan ayrılıp dinleyici olarak Mekteb-i Hukûk'un derslerine katılmıştır. Eğitim hayatı resmîyette var olanla sınırlı kalmamış (Akgün, 2000), ilk eğitimini annesi ve babasından almıştır. Bu eğitim de ihtimamlı davranan anne ve baba daima şefkat ve güzel davranışta hassasiyet göstermişlerdir. Hatta çocuğa verilen eğitimde şiddetin olmaması gerektiğini babasının "evladını döverek söverek terbiye etmeye kalkışanlar onlara terbiyesizlik ve yüzsüzlük öğretmiş olurlar çocuğun en ziyâde korktuğu şey dövölüp sövölme, ona alıştıktan sonra korkacağı ne kalır?" sözlerinden anlamaktayız. Mütedeyyin ve salih bir anne babaya sahip olan İbnülemin en büyük terbiyeyi de dini açıdan onların verdiklerini söylemiştir. Babasının da ilme düşkün olması sebebiyle çocuklarını da buna teşvik etmiş (İnal, 1982, s. 2625-2626), İbnülemin eğitimi konağa gelen hocalardan ve devrin bilinen ulemasından aldığı dersleriyle sürmüştür. Konakta Mehmet Akif'in babası İpekli Mehmet Tâhir Efendi' den ders almıştır. Kardeşi (Akgün, 2000) ile birlikte Kıymetli hattat Hasan Tahsin Efendi'den sülüs ve nesih yazıları öğrenip icazet almıştır. Trabzonlu Hoca Hüsnî Efendi'den tefsir, hadis ve fars edebiyatı

okumuşlar (İnal, 1982 s. 2626). Fransızca'yı Leon Efendiden, Arap ve Fars edebiyatını da Süleymaniye'li Fânî Efendi'den öğrenmiş bu arada mutasarrıflık tahrirat kalemine devam ederek resmî muâmelât usullerini ve kalem işlerini öğrenmiştir (Akgün, 2000). Özetle zamandan ve mekândan bağımsız idrak etmekte olduğu her andan bir ders alabilen İbnülemin için her yer medrese ve tekke'dir (Şeker, 2009, s. 18). Çocukluk yıllarından itibaren devletin ileri gelenleri, ilim ve edebiyat erbabıyla bir arada bulunması kişiliğinin oluşması açısından oldukça önemli yere sahiptir (Biçer, 2020, s. 88). İbnülemin' in babasının mesleği dolayısıyla çocukluk yıllarının yöneticilerin arasında geçmesi, siyaset ve yönetim geleneğini de erken yaşlarda öğrenmesine vesile olmuştur.

2.1.2. Memuriyet Hayatı

İbnülemin' in bürokrasiye ilk adımı (17 Kasım 1889) Bâbîâlî'nin Vilâyât-ı Mümtâze Kalemi' ne stajyerlikle atılmıştır. Bâbîâlî'nin kaldırılmasına değin geçen ve otuz üç yıl sürecek olan bürokrasi yaşamı içerisinde nice ümitleri, hayal kırıklıklarını tecrübe edip, devlet görgüsü öğrenerek ileride ortaya koyacağı eserlerine kaynak toplamıştır (Akgün 2000).

İbnülemin' in ilk görev yeri olan Vilâyât-ı Mümtâze Kalemi'nin müdürü olan Nasır Bey liyâkatlı, doğru ve dürüstlüğü'nün yanında hiddetli de bir amir olarak tanınıp, dairenin düzeni için de sıkı bir disiplin göstermektedir. İbnülemin' den de daireye girdiğinde birkaç satır yazı yazmasını istemiştir. Bunun üzerine teşekkür mektubu kaleme alan İbnülemin yazının ve üslubun güzelliğiyle Nasır beyin beğenisini kazanıp, kâtiplerin beş on yıl tecrübeleriyle yazmaya başladıkları müsveddeleri yazmaya başlamıştır. Ancak torpilli olmayanların meslekte ilerleyemedikleri ve maaş alamadıkları bu dönemde İbnülemin' in de durumu pek de farklı olmayıp maaşını ancak dokuz ay sonra kırk kuruş⁹ olarak almaya başlamıştır (Gürlek, 2017, s. 34-35).

Daha iki yıllık kâtip iken Sadrîâzamlık müsteşarı Tevfik Paşa'nın ısrarı ile Sadaret Mektûbî Kalemi' ne (Başbakanlık yazı servisine) getirilmiştir. Ancak umduğunu bulamayan İbnülemin, Kalemin müdürü aynı zamanda amiri olan Tevfik Bey'in liyâkatsizliği, kendisinin de sözünü esirgemeyen tavrı memurlukta ilerlemesinin önünde engel olmuştur. Sonrasında yeni kurulan Teftiş-i Islâhât Komisyonu başkâtipliğine

⁹ Dönemin ekonomik koşullarına göre, kırk kuruş temel ihtiyaçları karşılamakta zorlandıkları bir miktardır. Osmanlı Devleti'nde maaşlar, memurların rütbesine ve görev yerine göre değişiklik göstermektedir ve daha üst düzey memurlar, daha yüksek maaşlar almaktadır.

getirilmiştir (Gürlek, 2017, s. 36). Buradaki görevini Mehmet Said Paşa'nın (beşinci sadaretinde) ricasına ve vaatlerine güvenerek bırakmış ve tekrar Sadâret Mektûbî Kalemi' ne dönmüştür. Fakat vaatlerin hiçbiri gerçekleşmediği gibi amiri ile yaşadığı sıkıntılar nedeniyle Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi' ne geri gönderilmek istenmiştir. İbnülemin bu durumlardan son derece sıkıntı duymuş kırk gün görevine gitmemiştir. 1897 Mart ayında tekrar döndüğü Sadâret Mektûbî Kalemi' nde sonunda aynı dairenin müdür muavinliklerinden birini elde edebilmiştir (3 Mayıs 1906). Said Paşa, yedinci sadâretinde İbnülemin' i Sadâret Mektûbî Kalemi'nin müdürlük görevine getirmiştir (3 Ağustos 1908). Ancak bu görevden memnun olmayan ve fırsat kollayan âmir ve rakiplerinin oyunu ile Said Paşanın sadareten ayrılmasının hemen ardından Bâbîâli'deki ilk memuriyet yeri olan, yeni adıyla Eyâlât-ı Mümtâze ve Muhtâre Kalemi' ne bu defa müdür olarak getirilmiştir (Akgün, 2000).

II. Abdülhamid tahttan indirildikten sonra Yıldız Sarayındaki evrakların tetkiki, tasnifi, raporlanması ve jurnallerin tasfiyesi görevi tevdi edilmiştir. İttihatçılar ile birçok konuda ayrılık yaşıyor olsa da mahareti, dirayeti ve liyâkati sebebiyle II. Meşrutiyet sonrası geçmişin muhasebesi için İbnülemin akla gelmiş; onunla birlikte dürüstlükleri ile bilinen divan dairesi müdürü Nasır Bey ve sadaret (başkanlık) evrak mümeyyizi Erzurumlu Ziya Bey olmak üzere üç kişilik bir komisyon oluşturulmuştur. Ancak Nasır Bey'in emekliliği Ziya Bey'in farklı bir daireye görevlendirilmesiyle (Gürlek, 2017, s. 34-35) İbnülemin bu göreve yalnız devam etmek zorunda kalmıştır. Karışmış ve 800 sandık dolusu evrakı titiz bir şekilde incelemiş Sadâret Hazîne-i Evrak Dairesi'ne (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) teslim etmiş ve bu sayede mükemmel bir arşiv oluşturmuştur. İbnülemin bu kadar evrakın tetkiki sırasında edindiği bilgi ile ileride ortaya koyacağı *Son Sadrazamlar* eserinin de temelini atmıştır (Akgün, 2000).

Tanpınar, İbnülemin' e evrakların tasnif edilmesi görevinin verilmesini hoş bir tesadüf olarak değerlendirir ve bu sayede İbnülemin' in Türk Tarih Encümeni Mecmuası' nda yayımladığı pek çok önemli belgenin ve değerli incelemelerin gün yüzüne çıktığını belirtir. Midhat Paşa davası, Sultan Aziz'in tahttan indirilmesi, çifte cüluslar gibi konular ile Abdülaziz dönemine ait pek çok mesele ve dönemin devlet adamlarının bilinmeyen yönlerini ortaya koyan bu yazılar, tek başlarına ele alındıklarında bile büyük birer eser niteliğindedir (Tanpınar, 2000, s. 417).

2.1.3. Şahsiyeti ve Fiziki Görünüşü

Bürokrasi üzerine önemli biyografik eserler ortaya koyan İbnül Emin'in kendi biyografisinin anlaşılması için memuriyet hayatına da anlam/yön veren şahsiyetine ve karakteristik özelliklerine bakılması gerekmektedir. Bu kadar önemli belgelerin, jurnallerin incelenmesi için akla geliyor olmasının sebebini, kabinenin onun hakkında söylediği sözler açıklar niteliktedir. “*Şayet Yıldız’a verilen jurnallar içerisinde babası Emin Paşa’nın veya kendisinin yazdıkları zuhur ederse, evvela onları meydana çıkaracağına büyük güvenimizi vardır*” (Toros 1998, s. 88-89)

Kalem erbabının ortaya koydukları eserler yazandan bağımsız olmayıp, kendinden bir parça taşımaktadır. Eserlerin daha iyi anlaşılması adına eserleri ortaya koyanın yaşamının, şahsiyetinin bilinmesi ihtiyaç mukabilindedir. Netice itibariyle bu bilgiler eseri anlama adına temel kaynak teşkil etmektedir (Biçer, 2019, s. 15). İbnülemin’ in şahsiyeti adına başvurduğumuz ilk tarif de kendi ağzından “Mizacım asabi, teessürüm şedit, kalbim rakik, intikal ve infîlîm seri” (İnal, 2000, s. 2625) şeklindedir. Toros’ un deyişiyle İbnülemin Bey, edebi ve tarihi bilgisi olan, hiddetli ve şiddetli konuşma tarzı, güçlü hiciv yeteneğiyle, hazırcevap tarzı ve mizahi yeteneği olan bir kişiydi. Tam anlamıyla Nev-i Şahsına Münhasır bir şahsiyetti (1998, s. 89).

Tanpınar İbnülemin’ i “Her zaman değişime açık bir maskeyle, en sert öfke ile en içten iltifat arasında bir denge kurarak geleceğe dair bir belirsizlik yaratan çehresi, yeniliklerin asaletini bozmaya cesaret edemediği zarif ve gösterişli kıyafeti ve özenle koruduğu eski zamanlara özgü nezaketiyle Mahmut Kemal Bey, yalnızca geçmişin yeniden canlanmış bir temsilcisi değildir. Aynı zamanda, incelik ve estetik değerlerin bir araya geldiği bir birikim olarak da dikkat çeker.” şeklinde tasvir etmiştir (2005, s. 418). Ayrıca İbnülemin’in hususiyetinin ismiyle başladığını söyler. Öyle ki yakın tarihimizde ve edebiyatımızda olan birtakım bilgileri şahsımıza ve gelecek nesillere aktarılmasında bir “hafıza” ve “zekâ” görevi görmesiyle bu isme layık, geçmiş anıların “yed-i emin” idir. İkinci özelliği de alim çalışması ve sabrıyla temas ettiğimiz her konuya yeni bir kapı açan ilmi çalışmaları ve koleksiyoncu merakını peş peşe götürmesidir. Onun için kitaplar ve vesikalar yalnız ilim aracı değil aynı zamanda bir aşktır (Tanpınar, 2005, s. 416). Biriktirdiği ve okuduğu eserler ve fiili olarak memuriyetteki tecrübeleri ile bir Kemâlü’l-Kiyâse adlı bir siyasetname (Şimşek, 2019, s. 11) ve birçok eser ortaya koymuştur. Tanpınar da İbnülemin’ in biyografi alanında eserler vermesinin, çocukluğundan itibaren siyasi ve ilmi mekânlarda geçen yaşamının neden olduğunu söyler. Çünkü İbnülemin,

Sultan Aziz döneminde yaşanmış siyasi olaylara babasının mensubu olduğu çevresi sebebiyle şahit olmuş, devrin önemli şahıslarını tanımış ve sonrasında yakınlık kurmuştur (Tanpınar, 2005, s. 416) Bu tanımayı babasının ilim ve mevki açısından üst kesim insanlarla görüşmeye giderken yanında İbnülemin' i de götürmesine borçludur (İnal, 2000, s. 2627). İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in biyografi alanındaki ünü de tüm İslam ve batı âlemine yayılmış, hatta bir oryantalist, onun hakkında, "ölüleri yaşatan adam" tabirini kullanmıştır (Toros, 1998, s. 88).

İbnülemin' in mesai arkadaşları başta olmak üzere çevresindekilerle olan münasebeti ve benmerkezci yönü (Biçer, 2020, s. 89) Findley tarafından kibirli atfedilmiştir (2020, s. 337). Şeker ise tam aksine dönemin devlet adamlarının kendinden emin tavırları olarak yorumlamaktadır. İbnülemin' in muhatabı ile kurduğu diyalog da hürmete dikkat ettiğini ancak bunu bir batılı olarak Findley'in anlayamamasını yadırgamadığını belirtmiştir (Şeker, 2009, s. 21). İbnülemin Mahmut Kemal Bey aslında bilgisinden ötürü kendisine duyulan hayranlık ve saygıdan gururlanan biri kimse değil, aksine tevazu sahibidir İbnülemin Mahmut Kemal Bey vehim sahibi nazara fazlasıyla inanırdı. Yaşıyla alakalı sorulardan, birilerine benzetilmekten ve sevmediği şahıslar hakkında konuşulmasından sinirlenir bunların uğursuzluk getireceğine inanmaktadır (Toros, 1998, s. 91-102).

İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın tasvirine göre, kendisi uzun boylu, siyah saçlı ve bıyıklı, parlak ela gözlere sahip bir şahsiyettir. Beyaza çalan esmer teni, yakışıklı ve güzel yüzüyle dikkat çeker. Fiziksel olarak zayıf olmakla birlikte güçlü bir düşünce yapısına ve cömert bir karaktere sahiptir. (Vassaf, 2009, s. 109). Kendisinin temmuz ayı gelmeden pardösüsünü çıkarmadığı ve kış mevsimlerinde yakası kürklü bir palto tercih ettiği bilinmektedir. Sürekli bol ve ütüsüz pantolonlar, şal hırka, başında siyah takke ve köstekli saat ile görüldüğü rivayet edilmektedir. Fatma Hanım'ın vefatından sonra yemek ve bulaşık gibi ev işlerini kendisinin üstlenmek zorunda kaldığı belirtilmiştir. (Toros, 1998, s. 91-92).

Mahmut Kemal Bey, Bab-ı Ali tarihinin tüm ayrıntılarına hâkim ve bunu da sohbetlerinde ve kitaplarında yaşatan bir eski zaman efendisidir (Toros, 1998, s. 89). Tanpınar İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in bugün gelmiş olduğu noktayı güçlü hafızası, gençliğinden itibaren süren kitap ve vesika koleksiyonculuğu, pitoresk, farklı zaafı, geçmişe bağlılığı ve işe bizzat yaşanmış zamanı tespitten başlamasıyla alakası olduğunu düşünmektedir (Tanpınar, 2005, s. 416).

Asar-ı İslam Müzesi müdürü olduğu dönemde tanıştığı iki oryantalist İbnülemin hakkındaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir: *“bu müze pek kıymetli eserlerle doludur; Müdürü İbnülemin Mahmut Kemal Beyle iki saat görüştükten sonra anladık ki, müdürünün kafası müzeden de kıymetli bir hazinedir”* (Toros, 1998, s. 88).

İbnülemin Mahmut Kemal Bey, Bab-ı Ali tarihinin ayrıntılarına derinlemesine vakıf olan, bu bilgileri hem sohbetlerinde hem de eserlerinde yaşatan bir figür olarak ön plana çıkmaktadır. Tanpınar'a göre, onun bugünkü konumunu oluşturan temel unsurlar, genç yaşlardan itibaren kitap ve belge koleksiyonculuğuna olan ilgisi, geçmişe bağlılığı ve olayları bizzat yaşamış olma tecrübesine dayanarak ele almasıdır. İbnülemin' in hafızası, Tanpınar tarafından büyük bir hazine olarak değerlendirilirken, oryantalistlerin de dikkatini çekmiş ve bilgi birikiminin müze koleksiyonlarından daha değerli olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda, İbnülemin' in geçmişi bir araya getirme ve yaşatma konusundaki titiz çalışmaları, onun sadece dönemin bilgini değil, aynı zamanda kültürel mirasın korunmasında büyük bir rol oynadığını göstermektedir.

2.1.4. Darü'l Kemal Konağı

Osmanlı padişahlarının saraylarında yapılan ders ve sohbet geleneğinin sadrazamların, vezirlerin ve ileri gelen devlet adamlarına ait konaklarda da olduğu bilinmektedir. Bu sohbet konaklarından biri de İbnülemin Mahmut Kemal'in babası Seyyid Mehmet Emin Paşa'nın Mercanda olduğu bilinen konağıdır. İbnülemin babasının vefatından sonra (Gürlek, 2023) çocukluk yıllarında tanıdığı bildiği ve babasından ona intikal eden, konak geleneğini elli yılı aşkın bir zaman sürdürerek tarihe karışmasını engellemiştir. Bu mecliste edebiyat, tasavvuf, hat sanatı, musiki, siyasi kişi ve olaylar gibi gündemler yer bulmuş, ilim ve sanat camiasından seçkin kişileri konuk edilmiştir (Akgün, 2000). Bu konağa bir takım isimler de vermişler. Örneğin konağa Darul Kemal ismi İbnülemin' in yakın dostlarından Süleyman Nazif tarafından verilmiş, konaktaki musiki sohbetlerinden olacak ki bir diğer isim olarak da Darul elham denilmiştir. Çünkü devrin önemli musikişinasları o konakta mesleklerini icra ederlermiş. İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in de kaliteli musikiye olan merakı ve düşkünlüğü oldukça fazladır (Gürlek, 2023). Kısacası bu konakta seksen yıl gibi bir zamanda her hafta musiki için, edebiyat sohbetleri ile günün konuları konuşulmuş ve bu pazartesi akşamlarının tek hatibi de Mahmut Kemal Bey (Toros, 1998, s. 92) olmuştur.

Konağın odalarında vazolar, fağfurlar, resimler ve müzelik eşyalar bulunur, duvarlarında ise meşhur hat levhaları yer almış. İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in çalıştığı oda, bahçe manzaralı ikinci kattadır. Bu odanın yanı başında, misafirler için ayrılmış salon bulunur ve bu salonun pencereleri hiç açılmazmış. Konağın kütüphanesi ise üst katta olup, İbnülemin Bey'den başkasının girmesi yasakmış. (Toros, 1998, s. 92).

Tarih, edebiyat ve biyografi alanlarında işlevsellik gösterip bir akademi olan bu konakta, Toros'un tabiriyle İbnülemin' in kafası ve kalemı bir anahtar görevindedir ve bununla mevcut olan zengin hazinesini açıp ve istediği kadarını dağıtmaktadır. Aynı zamanda bu bilim hazinesi saçmakla tükenmeyecek kadar dopdoludur (Toros, 1998, s. 88). Konağın bu işlevine binaen bir diğer ismi de Darul ilim' dir. Bu güzelliklerinin yanında konak biri 1864 yılında diğeri 1911 yılında olan iki büyük yangın ve bir işgale maruz kalmıştır. İkinci yangın olduğunda ailesiyle birlikte Yakacık' daki konaklarındalarmış. Zamanın ulaşım koşulları sebebiyle yangının haberini alıp gelene kadar da konağın yağmalandığını görmüşler (Gürlek, 2023). 15 Mayıs 1919 günü düşmanın İzmir'i işgal ettiği gün (Toros, 1998, s. 91). İstanbul'un da Fransız ve İngilizler tarafından işgali sırasında bir askerin, İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in Konağının kapısına dayanıp yirmi dört saatte konağı boşaltmaları gerektiği söylenmiştir. Konaktaki çok sayıda kitabın, süreli yayınların, çeşit çeşit levhaların ve tarihi değeri olan tabloların mevcudiyeti düşünülünce bu duruma bir de işgal altında olan bir şehir ve o gün havanın yağmurlu olması eklenince tamamen taşınma imkânsız olmuştur. Bir takım ricalarla çareler aranmış, ilk etapta komşularına başvurmuşlar ancak evin hanımı kabul etmemiş daha sonra Beyazıt Devlet Kütüphanesine konulması için yapılan rica da yalnızca kitapların konulabileceği, eşyaların konulamayacağı şeklinde üzücü bir cevap almıştır (Gürlek, 2023). Son olarak da İstanbul Valiliğine yakın bir aile eşyaları kabul etmiştir. O gün yağın yağmur altında nice zahmetlerle eşyalar taşınsa da bir kısmı bu zor koşullarda telef olmuştur. Konak bir buçuk yıl işgalcilerin elinde kalmış. İbnülemin Mahmut Kemal Bey, Konağın oldukça kötü kullanıldığını harap olmuş halini görünce *"Biz bunları medeni biliyorduk meğer bunlar vahşiymiş"* diyerek hüznünü dile getirmiş. Bunun üzerine Süleyman Nazif mektubundaki şu sözlerle teselli etmiştir: *"... Kafirler kalbine giremediler, sadece evine girdiler..."* (Toros, 1998, s. 91). Dese de güzelim el yazması eserlerinin, tuvalet kağıdı olarak kullanılması iç acıtan bir gerçektir. Bu talihsiz işgalin bir buçuk yıl sonrası zamanın Galatasaray Lise Müdürünün bağlantıları sayesinde son bulmuştur. Konağın tüm bu kötü muamele görmesine sebep olarak da İbnülemin Mahmut

Kemal Bey ve Ailesinin Sait Halim Paşa'yı ve Abbas Halim Paşa'yı gözaltında oldukları hapisanede ziyaret etmeleri olarak gösterilmiştir (Gürlek, 2023).

Yaz kış Daru'l Kemal Konağına pazartesi geceleri misafir olanlar ilmi kimliklerine, yaşlarına, dostluk ve vefa dereceleri çerçevesinde karşılar, uygun görülen yerlerde oturtulmuş. İbnülemin Bey, sevmediği ya da yersiz konuşan kimseleri karşılarken aldırış etmeden başıyla selamlayarak kapıya yakın bir konumda oturmasını gösterirmiş. Buna karşı sevdiklerini de nükteleri ile karşılayarak yerinden kalkar yerine göre elini öptürür ya da öptürmeden geri çekermiş (Toros, 1998, s. 94). İbnülemin' in konağındaki bu toplantılara gelenler arasında “Faruk Kadri Timurtaş, Babanzâde Ahmed Nâim, Sadi paşa Said Halim Paşa, Hasan Âli Yücel, Mehmed Fuat Köprülü, Münif Paşa, Hersekli Arif Hikmet Bey, Mükrimin Halil Yinanç, Alâeddin Yavaşca, Adanalı Hoca, Hayret Efendi, Ali Emiri Efendi, Beyazıt Kütüphanesi hafız-ı kütüb ü Tahsin Hoca, Mehmed Akif, , Süleyman Nazif, Mehmet Akif, Abdülhak Hamid, Yahya Kemal, , Hüseyin Vassaf, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hamid Aykaç” ve daha pek çok isim (Şeker, 2009, s. 17) yerini almıştır.

Daru'l Kemal Konağı vefatından kısa bir zaman sonra yıkılmıştır. Halbuki İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in Hoş Sada eserinde de yer alan vasiyetinde şöyle yazmaktadır: “Babam Seyyit Mehmet Emin Paşadan bana intikal eden konak ölümünden sonra asli haliyle muhafaza edilecek ve imam hatip mektebi talebeleriyle İstanbul üniversitesinin çeşitli muhtelif fakültelerinde okuyup da dini İslam'ın feraisine riayet eden talebeye yurt olarak kullanılacaktır” isteğini bu kadar açık belirtmesine rağmen (Gürlek, 2023) şuan Beyazıt'tan Mercana geçilirken, yerinde İbnülemin Mahmut Kemal Vakfı bulunan, Mühürdar Emin Paşa Sokağının 13 numaralı konağı bugün artık yoktur (Toros, 1998, s. 92). Maalesef ki şu veya bu sebeple yıkılmış, yerine de dört ya da beş katlı bir iş hanı yapılmıştır. Ancak bu hatanın telafisi için de Biyografi Enstitüsü'nün orayı yakın bir zamanda sohbet mekânı haline getirme haberi de memnuniyet vericidir (Gürlek, 2023).

2.2. ESERLERİ

Edebiyat ve yazı dünyasına girişi şiirle olan İbnülemin, küçük yaşta Mehmet Akif ile beraber nazım denemelerine başlamış, şiiri kendisine tek saha edinmemekle birlikte ilmi çalışmalarının önde olduğu zamanlarda bile bırakmamıştır (Akgün, 2000). Daha çok eski usulde, özellikle de gazel türünde şiirlerinde Nâlânî mahlasını kullanmıştır.

Peygambere duyduğu sevgi ve muhabbetle ortaya koymuş olduğu naatların çoğunluğu devrin ileri gelen bestekârları (Hüseyin Saadettin Kaynak, Hüseyin Kâzım uz, Hafız İsmail Nisfet, Haafız İhsan Bey, Kemani Faik, Udî Sadî) tarafından bestelenmiştir (Biçer, 2019, s. 25).

Eserlerinden bazıları şöyledir: “Hulasa-i Ziraat (1307), Ravzatü’l-Kemal (1308), ahlâk (1308), Eser-i Kâmil Paşa (1308), Hulâsa-i Ticaret (1309), Menâfiu’s-Savm (1309), Bir Yetimin Sergüzeşti (1896-1897 Mütalaa Gazetesi), Rahşan (1897- 1898 Asır Gazetesi), Sabih (1316), Sa’y-ı Beşer, Feyz-i Cevad³⁷, Hersekli Arif Hikmet Bey (Kemalü’l-Hikmet adıyla 1327), Kâmilü’l-Kemâl (monografi türündeki bu eser, 1905 yılında tamamlanmış ve basılmamıştır), Nûrü’l-Kemâl (monografi türünde olup, 1906’da tamamlanmış ve basılmamıştır), İzzü’l-Kemâl (monografi türündeki bu eser de 1908 yılında tamamlanmış fakat basılmamıştır), Kemâlü’l-İsmet (1904’te tamamlanmış, 1912’de basılmıştır), Feyzü’l-Kemâl, Kemâlü’l-Kiyâse fî Keşfi’s-Siyâse (1906-1908 yıllarında telif edilmiş, basılmamıştır), Kâmil Paşa’nın Sadareti ve Konak Meselesi’dır (1328), Hoş Sadâ: Son Asır Türk Mûsikişinasları’nı (1958) telif etmiştir.” İbnülemin, çeşitli konulara dair yazdığı makale ve monografilerden sonra zamanını hal tercümelerine harcamıştır. Meşrutiyet yıllarında devrin tartışmalarına, monografilere, musikiden ziraate, ahlâktan ticarete farklı mevzularda yazılar yazmıştır. Cumhuriyet’in kuruluş yıllarına gelindiğinde ise yine farklı sahalarda ve konularda fakat ortak özellik olarak hal tercümesi ve zeyl türünde eserler bırakmıştır (Şimşek, 2019, s. 14-15).

İbnülemin Mahmut Kemal Bey, yeni alfabeyle yayımlanan 2352 sayfa tutan ve 13 bölümden oluşan Son Asır Türk Şairleri, 2194 sayfadan oluşan dört ciltlik Son Sadrazamlar ve 840 sayfadan oluşan Son Hattatlar her biri biyografi şaheserdir (Toros, 1998, s. 88). Son Sadrazamlar adlı eseri, Bab-ı Ali’de yaşananlarla dolu siyasi bir tarih (Toros, 1998, s. 89) içermektedir.

İbnülemin Mahmut Kemal Bey kıymetli kütüphanesini, değerli antika eşyalarını ve paha biçilemeyen hat koleksiyonunu İstanbul Üniversitesi’ne bağışlanarak, görkemiyle Kültür hayatında yankı uyandırmış. Bu sebeple de 5 Mart 1953 tarihinde, adına görkemli bir tören düzenlenmiştir. Bu törende İbnülemin Mahmut Kemal Bey’in ibret alınacak konuşmasının içeriği şu şekildedir (Toros, 1998, s. 106): Üç aydır hasta olduğunu belirterek, iyileşmemesine rağmen kıymetli gençlerin düzenlediği bu toplantıya katılmayı bir görev bildiğini ifade eder. Gençlerin sevgisini kazanmanın en büyük şeref olduğunu vurgulayarak, kendisine gösterilen iltifatları hak ettiğinden fazla bulur.

Konuşma yapma konusundaki yeterliliği ve sağlığı elverişli olmasa da susmayı değil konuşmayı tercih etmiştir. İffet ve namustan başka mirası olmadığını söyleyerek, maddi emelleri olmadığını ve servetini vatan çocuklarına bağışladığını ifade eder. Toplantıyı düzenleyenlere minnettarlığını dile getirirken, gençlerin kütüphanesinden faydalanacaklarını umar. Vatan sevgisinin sözle değil fedakârlıkla kanıtlandığını ve bu uğurda borcunu ödediğini söyler. Son olarak, gençlerin başarılarını ve devlet ile millete hizmet etmelerini temenni eder.

2.3. VEFATI

Mahmut Kemal Bey, son yıllarında iki defa hastaneye yatırılmış. İki tıp üstadı da İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in yakın dostlarındandır. İlkinde Prof. Dr. Nihat Reşad'ın tavsiyesi üzerine İtalyan hastanesine yatırılmış, sonuncusunda Prof. Dr. Kazım İsmail'in tavsiyesiyle Cerrahpaşa Hastanesinin misafiri olmuştur. Hastanelerden çok korkan Mahmut Kemal Bey, belki de buraları ölüme en yakın bir yol gibi telakki etmekteydi. Çünkü güçlülükle ikna edilmiştir (Toros, 1998, s. 108). Kazım İsmail'in büyük ihtimam göstererek yaptığı ameliyat sonrasında vefat etmiştir. Beyazıt camii'ndeki hüzünlü cenaze törenine kültür dünyasının ünlü isimleri katılarak sevenleri, sayanları, olarak Merkezefendi Kabristanında son vazifelerini yapmışlar. Üstadın toprağa verilişinde, bestelenmiş şarkıları ve ilahileri söylenmiştir (Toros, s. 108). İbnülemin Mahmut Kemal Bey, adını duyduğumuzda bir eski zaman insanını hatırlatan, bu milletin yetiştirdiği önemli bir tarihçi ve biyografi yazarıdır. Güçlü hafızası, keskin zekâsı ve çalışkanlığıyla birleşen nitelikleri sayesinde yakın tarihimize, edebiyat dünyamıza ve musiki sanatımıza yönelik kıymetli eserler bırakmıştır. İstanbul Üniversitesi'ne bağışladığı kütüphanesi ve aydın din adamlarının yetişmesi umuduyla konağını bağışladığını ifade eden vasiyeti, onun toplum için taşıdığı sorumluluk bilincini yansıtmaktadır. İbnülemin, 25 Mayıs 1957 tarihinde, 86 yaşında iken bu dünyadan ebediyete geç etmiştir. (Toros, s. 87).

Uzun yıllar geçirdiği memuriyet yıllarında devlete, yönetime, devlet ricaline dair son derece önemli tecrübeler edinmiştir. Bu tecrübelerini de nice eserlerle taçlandırılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İBNÜLEMİN'İN BÜROKRAT BİYOGRAFİLERİNDEN TÜRK BÜROKRATİK
YÖNETİM GELENEĞİNE BAKIŞ

3.1. BÜROKRAT BİYOGRAFİLERİNDE TÜRK BÜROKRATİK YÖNETİM GELENEĞİNİN İNCELENMESİ

3.1.1. İbnülemin' de Devlet Geleneği ve Din

İbnülemin' in yönetim anlayışında İslam dinin yönetim anlayışıyla paralellik göstermektedir. Allah'ın Kur'an'da çeşitli tarihi dönemlere ait kıssalar ve örnekler üzerinden açıkladığı temel yönetim ilkeleri için yönetimde adaletin sağlanması, yöneticilerin atanmasında ve seçiminde liyâkat ve ehliyet öncelik verilmesi yönetim süreçlerinde danışma ve katılımın (şûra) sağlanması, hukuka ve ahlâka aykırı yöneticilere karşı direnme hakkı (Eroğlu, 2016, s. 59) söylenebilir

İbnülemin memuriyetin maddi şartlarını ahlâki/uhrevi şartlara bağlar. Kendisi memurların Allah korkusu bilincinde görevlerini yerine getirmelerinin altını çizerek, halka hizmet etmeyi ve onları birer emanet olarak görmeyi bilmesi gerektiğini ifade eder. Allah korkusuyla ilişkilendirdiği görev bilinci ve yönetimi emanet görmesi aslında yaratanın nasıl bir yönetimden memnun olacağını göz ardı etmediği ile ilgilidir. Kur'an'da İslamiyet'in her döneme ve topluma uygun belirli bir yönetim tarzı veya modeli öngörülmemektedir (Eroğlu, 2016, s. 58). Onun yerine iki temel yaklaşım öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, dini yalnızca Kur'an ve Sünnette belirtilen değişmez ve ebedi ilkeler üzerinden yorumlanması ve bu temel kaynaklardan elde edilen kanıtlara göre, "hâkimiyetin yalnızca Allah'a ait olduğu, kâinatın Allah'ın mülkü sayıldığı ve hukukun tek bir kaynağı bulunduğu" savunulmaktadır. Bu bağlamda, Allah'ın emirleri insan toplumlarını, devleti ve tüm dünyayı yönetici bir güç olarak kabul edilir (İnalcık, 2016, s. 49). Kısacası tek bir model sunmayıp her çağ ve toplum için geçerli olan evrensel yönetim ilkeleri emredilmiştir bu ilkeler açısından özellikle dört ayet dikkat çekmektedir. Bunlar, Nisa Suresi 58 ve 59. ayetler ile Şûra Suresi 38 ve 39. ayetlerdir. Nisa 58: "Allah, size emanetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emrediyor." Nisa 59: "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin ve sizden olan yöneticilere de." Şûra 38: "Onlar, Rablerinin davetini kabul ederler, işlerini aralarında danışarak yürütürler. Şûra 39: "Bir zorbalıkla karşılaştıklarında birlik olup kendilerini savunurlar." (Eroğlu, 2016, s. 58).

İslam açısından temel mesele, İslami hükümlerin uygulanabilmesi için dışsal bir otoriteye ihtiyaç duyup duymadığıdır. Tarih boyunca, bir İslam cemaatinin ve şariatın kendi siyasi otoritesine sahip olmaksızın, gayrimüslim devletlerin yönetimi altında

varlığını sürdürdüğü dönemler görülmüştür. Örneğin, İran'da Moğol İlhanlılar dönemi ile Rusya ve Avrupa'nın sömürge yönetimleri buna örnek teşkil eder. İslam tarihinde bu soru genellikle, dünyevi bir gücün veya devletin varlığını gerekli gören bir anlayışla yanıtlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise bu mesele, İslam ve Müslümanların varlığı açısından kritik bir öneme sahip olmuştur. Özellikle Sünni İslam, Şiiilerin ve Haçlıların saldırıları karşısında büyük bir tehdit altına girdiğinde, güçlü bir Hilafet ve bu Hilafeti destekleyen kuvvetli bir devletin, İslam'ın devamlılığı için zorunlu olduğu düşünülmüştür. Bununla birlikte, bağımsız bir dünyevi otoritenin kurulması, aynı zamanda bağımsız bir kanun yapıcı otoritenin oluşturulmasını da beraberinde getirmiştir (İnalçık, 2016, s. 51-52). İslam toplumlarında siyasi otoritenin meşruiyeti ve hukuki düzenlemelerle olan ilişkisi, özellikle Türk devlet geleneğinde şekillenerek, din ve devlet arasındaki dengeyi sağlamada merkezi bir rol oynamıştır.

Onuncu ve on birinci yüzyıllarda İslam topraklarında Türk devletlerinin kurulması, devlet ve hukuk anlayışında sivil otoritenin bağımsızlığı ve yasa koyucu gücü lehine önemli bir değişimi beraberinde getirmiştir. Türk hükümdarları, kamu otoritesinin bağımsızlığına büyük önem vermiş ve kamu yönetimini kendi devlet anlayışlarına uygun biçimde düzenleme hakkına sahip olduklarına inanmışlardır. Yasal düzenlemeler, pratikte sultanın emirleri şeklinde görülse de teoride genel hukuk kuralları olarak kabul edilmiştir. Osmanlı öncesi dönemde, İslam dünyasında tam anlamıyla derlenmiş bir kanun kitabı günümüze ulaşmamış olsa da sultanın emirleri Şeriat ile yan yana bir sivil hukuk sistemi oluşturmuştur. Al-Mâverdi, Şeriatın işlerliğini sağlamak ve toplumun refahını korumak adına, din dışı bir otoritenin gerekli olduğunu vurgulamıştır. Bu düşünceye göre, dinin korunması ve toplum yararının sağlanması, bağımsız bir siyasi otoritenin ve yasa yapma gücünün varlığını meşru kılmaktadır. Osmanlı döneminde de aynı düşünce, Sultan'ın otoritesini ve kanun koyma yetkisini desteklemek için "Şer ve Kanun" ile "Din ü Devlet" ifadeleriyle dile getirilmiştir. Diğer yandan, siyasetle ilgili ampirik teoriler, İslami olmayan kaynaklardan beslenen ahlâk ilminin bir parçası olarak siyasetname ve nasihatname türünde bağımsız bir literatür ortaya çıkarmıştır (İnalçık, s. 53-54).

Türk devlet geleneğinde sivil otoritenin bağımsızlığı ve yasa koyma gücüne verilen önem, sadece yönetim pratikleri ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda teorik düzlemde de anlam bulmuştur. Al-Mâverdi'nin Şeriatın işlerliğini sağlamak adına din dışı bir otoritenin gerekliliğini vurgulaması, bu anlayışın erken dönem teorik temellerini oluştururken, siyasetnameler ve nasihatnameler gibi bağımsız literatürlerle de

desteklenmiştir. Bu çerçevede, Ziyâeddin Barni ve Tursun Bey gibi düşünürler, siyasal otoritenin sadece düzeni sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal ve bireysel potansiyelleri açığa çıkaran bir yapı olması gerektiğini savunmuşlardır. Tursun Bey'in, sivil otoritenin insanın mükemmellik potansiyelini ortaya çıkararak hem dünyevi hem de uhrevi mutluluğa ulaşmayı sağlaması gerektiği yönündeki teorisi, ilahi siyaset ve şeriat kavramlarını birleştirerek Türk devlet geleneğinde var olan "Şer ve Kanun" anlayışını teorik bir boyuta taşımaktadır. Bu bağlamda hem pratikte hem de teoride, Türk-İslam devlet anlayışı sivil otoriteyi bir zorunluluk olarak görmüş, bunun ahlâki ve dini bir çerçeveye meşrulaştırılmasına özel bir önem atfetmiştir.

Ziyâeddin Barni' den yaklaşık bir yüzyıl sonra, Türk tarihçi ve devlet adamı Tursun Bey de benzer bir teori üzerinde durmuştur. Tursun Bey, "Her insan toplumu, İslam toplumu da dahil olmak üzere, varlığını sürdürebilmek için sivil bir otoriteye ihtiyaç duyar" görüşünü dile getirmiştir. Ona göre, "Eğer siyaset hikmete dayanıyorsa, insan tabiatında var olan mükemmellik potansiyelini ortaya çıkarır ve bu hem bu dünyada hem de ahirette mutluluğa ulaşmayı sağlar. Bu tür bir siyaset, ilahi siyaset olarak tanımlanır ve buna namus ya da dindar bir kişinin diliyle şeriat adı verilir" Tursun Bey, Barni ile uyumlu bir şekilde, İslam toplumunda barış ve refahın, Şeriatın uygulanmasıyla birlikte sivil bir otoritenin varlığına dayandığını savunmuştur. Ayrıca, Barni'nin siyasette ideal hükümdarlar olarak İran hükümdarları ile Türk hanlarını birlikte zikrettiği de dikkat çeker. Türklerin İslam devlet kavramına katkıları yalnızca Sultan'ın mutlak bağımsız otoritesinde değil, aynı zamanda genel hukuk ve adalet anlayışlarının yorumlanmasında da belirginleşmiştir (İnalçık, s. 55-56).

Tursun Bey ve Ziyâeddin Barni'nin sivil otoritenin gerekliliği ve Şeriatın işlerliği konusundaki görüşleri, İslam dünyasında siyasi otoriteye duyulan ihtiyacın teorik boyutlarını ortaya koyarken, 11. yüzyıldan itibaren Türk-Müslüman sultanlıklarında şekillenen yönetim pratikleri, bu teorik yaklaşımları somut bir zemine oturtulmuştur. Türk-Müslüman devlet geleneği, İslam öncesi İran ve Türk yönetim anlayışlarını İslami değerlerle harmanlayarak, hem ulemanın siyasi otoriteyi güçlendirme çabalarına destek olmuş hem de devlet organizasyonunda din ile geleneksel unsurlar arasında bir denge kurmayı başarmıştır. Bu bağlamda, sultanların emirleri ve ulemanın tavsiyeleri, sadece Şeriatın uygulanmasını değil, aynı zamanda kamu hayatının düzenlenmesini sağlayan çok yönlü bir sistemin parçası olmuştur. Siyasetnameler ve nasihatnameler gibi edebiyat eserleri hem hükümdarlar hem de bürokratlar için bir yönetim rehberi işlevi görerek, bu

geleneksel ve dini anlayışların sürekliliğini sağlamıştır. Bu durum, İslam devletlerinde otoritenin meşruiyetinin yalnızca dini temellere değil, aynı zamanda tarihsel birikime dayandığını göstermektedir.

Şeriatın uygulanabilmesi, bir ulu'l-emr, yani otorite sahibi bir siyasi liderin varlığını gerektirdiğinden, ulema, siyasi otoritenin güçlendirilmesi amacıyla gerekli olan kanunları İslam devletinin zorunlu bir kurumu olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte, tarihsel bir gerçek olarak, 11. yüzyıldan itibaren İran ve Hindistan'da kurulan Türk-Müslüman sultanlıklarında, İslam öncesi İran ve Türk geleneklerinden alınan kanun ve kurumlar, devlet organizasyonu ve kamu hayatının düzenlenmesinde kritik bir öneme sahip olmuştur. Büyük sultanlara hizmet eden bürokratlar, hükümdarlara öğüt vermek amacıyla yazılan edebiyat aracılığıyla bu geleneksel uygulamaları ve kavramları aktarmışlardır. Bu tür eserler yalnızca hükümdarların yönetim anlayışını şekillendirmeye kalmamış, aynı zamanda bürokratlara ve devlet adamlarına kamu yönetiminde rehberlik etmiştir (İnalcık, s. 59-60). Örneğin *Siyasetname* geleneğinde başyapıt Türk-İslam devlet geleneğini ve felsefesini yansıtan önemli eser olan Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib ideal bir yaşamın temel prensiplerini belirleyerek, Türk halkının ahlâk, hukuk ve insan ilişkileri bağlamında, yönetimin nasıl ideal bir şekilde düzenlenebileceğine dair önemli unsurları ifade etmiştir. Öğütlerinde, Türk töresi ve yaşam biçimine uygun ifadeler kullanarak, Türk devletinin adalet ve hukuk anlayışlarını ve toplumsal yaşam tarzlarını yansıtmıştır (Hacib, 2019 s.40).

Nizamülmülk'ün *Siyasetnamesinde* ise vezir Nizamülmülk'ün devlete dair bilgi ve tecrübelerini hükümdarlara rehberlik etmesi amacıyla yazılmıştır. Eserin temel amacı, yöneticilere iyi bir devlet yönetimi için gereken ilkeleri sunmak ve onları rehberlik etmektir. Özellikle adalet, liyâkat, ehliyet ve güven gibi kavramlar etrafında şekillenir. Nizamülmülk, bir devletin sağlam temeller üzerinde yükselmesi için yöneticinin adil olması gerektiğini belirtir. Ona göre, adalet devletin ayakta kalabilmesi için en önemli unsurdur. Bu yüzden hükümdarın, her seviyede yöneticinin ve halkın haklarını koruması gerektiğini savunur (Nizamülmülk, 2024).

Siyasetname, nasihatname metinlerinde devlet yönetiminde görev dağılımı yaparken liyâkat ve ehliyet kavramlarına vurgu yapılır. Devlet kademelerinde göreve getirilen kişilerin işinin ehli olması gerektiği, bu sayede devletin daha etkin ve verimli şekilde yönetileceği ifade edilir. Hükümdarın sadık, bilgili ve ehil kişileri etrafında toplaması gerektiği, aksi takdirde devletin zarar göreceği dile getirilir.

Nizamülmülk'ün eseri aynı zamanda devletin güvenliği, halkla ilişkiler ve iç huzur gibi konulardan bahseder. Devletin devamlılığı için güvenliğin sağlanması ve halkın refahının artırılması gerektiğini belirtir. Yönetici ile halk arasındaki ilişkinin güçlü olması gerektiğini ve halkın huzurunun devletin güçlenmesiyle doğru orantılı olduğunu vurgular. Nizamülmülk'ün devlet adamlığı tecrübelerinden süzülen tavsiyelerle dolu bir eserdir. Devlet yönetimine dair hem pratik hem de ahlâki öğütler içerir, hükümdarlara nasıl bir yönetim tarzı benimsemeleri gerektiği konusunda yol gösterir. Bu yönüyle Nizamülmülk'ün eseri, sadece bir siyaset kitabı değil, aynı zamanda ahlâki bir rehber niteliğindedir (Nizamülmülk, 2024)

İbnülemin için de “*Siyasetname geleneğinin*” temsilcisi denilmesi yerinde bir tabir olacaktır. Gerek *Kemalü'l-kiyase fî keşfi's-siyase* isimli siyasetname eseriyle gerekse bürokratların hayatını anlattığı eserlerinde Osmanlı dönemi yönetimine dair önemli anekdotların ve yer yer yönetime dair eleştirilerin olduğu metinleri gelecek nesillere yol gösterici bırakmıştır.

Cumhuriyet yönetimi, 1940'larda Hasan Ali Yücel'in şahsında, Cevdet Paşa aracılığıyla Tanpınar'ın şu sorusuna bir yanıt arıyordu: "Geçmişle nerede ve nasıl bağ kuracağız?" Tanpınar'ın bu sorularının cevabı, İbnülemin' in eserlerinde bulunabilir. Hasan Ali Yücel'in, İbnülemin' in kitaplarını yayımlatma çabalarını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Cevdet Paşa'nın yeniden gündeme gelmesinin arka planında aslında İbnülemin yer alır. 1930'da basılan *Son Asır Türk Şairleri* ve özellikle *Son Sadrazamlar*, Hasan Ali Yücel'in bilgisi dâhilinde olmasına rağmen geç basılmıştır, ancak Cevdet Paşa bu eserde de gündemdedir. Hasan Ali Yücel'in inisiyatifiyle İstanbul Üniversitesi hocalarına verilen Tanzimat kitabında, Tanzimat dönemine dair sorunların büyük kısmı Cevdet Paşa'ya bağlanır ve bu süreçlerde de İbnülemin'in etkisi görülür. Cevdet Paşa'nın fikirleri İbnülemin üzerinden takip edildiğinde, bu düşüncelerin Cumhuriyet dönemindeki yansımaları ve etkileri açıkça ortaya çıkar. Bu açıdan bakıldığında, İbnülemin' in Cumhuriyetin ilk yıllarında neye karşılık geldiği de anlaşılır (Vassaf, 2009, s. 51).

İbnülemin yönetime dair eleştirileri bir tasavvufi temele dayandırır. Onun için siyasetin iç dünyasında bulunan bir Bâbîâlî kalem efendisinin, tasavvuf alanından gelip siyasete yükselmesinin önemlidir (Vassaf, 2009 s. 36). "*Özden feragat ve duyguları gizlemek siyasetin temel ilkesi olduğundan, devletin iç ve dış işlerini idare etmekle görevli olan siyasetçiler, her şeyden önce özden feragat etmeye ve duygularını gizlemeye*

mecburdurlar. Aksi takdirde, işlerin yönetimi imkânsız hale gelir ve devletin çıkarlarının zarar göreceği oldukça açık bir gerçektir" (İnal, 1982, s. 1643)

Dini ve siyasi kavramlar tamamen tasavvufi bir bakış açısıyla değerlendirilerek, siyasi terimleri tasavvuf çerçevesinde işlemektedir. İslam birliği ve baskıcılık gibi konuları, akıl, özgürlük ve birlik kavramlarıyla birleştirilir. Özellikle baskıcılık ve özgürlük kavramlarını ele alış biçimi dikkat çekicidir. Bu kavramları incelediğimizde, durumu net bir şekilde görmek mümkündür. Baskıcı bir dönem olarak nitelendirilen bir zamanda İbnülemin' in hedeflediği seviye, olağanüstü bir farkındalık taşır (Vassaf, 2009, s. 37). *Cesaret, doğuştan özgür olanların özelliğidir. Korkaklık ise, tabiatı gereği esir olanlara hastır. En korkunç esaret, nefesine esir olmaktır ki bu tür esirler, kişisel çıkarlarını kaybetme korkusuyla zorba yöneticilere esir olmaktan çekinmezler (İnal, 1982, s. 1063)* sözleri Şûra 39: "Bir zorbalıkla karşılaştıklarında birlik olup kendilerini savunurlar." Ayeti ile paralellik gösteren ve tüm zamanlarda geçerli olan asgari yönetim ilkelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Eroğlu, 2016, s. 58).

3.1.2. Son Sadrazamlar Eserinde Devlet Yönetimi ve ahlâk

Devlet, tarihsel süreçte gelişen bir kurum olup, 16. ve 17. yüzyıl Avrupası'nda merkezi bir yönetim modeli olarak şekillenmiştir. Bu dönemde devlet, Ortaçağ Avrupasına özgü rakip ve birbiriyle örtüşen otorite yapılarının sonunu getirmiştir. Ayrıca, Kilise de dâhil olmak üzere diğer tüm kurum ve gruplar üzerinde hâkimiyet kurulmuştur. 1648 yılında sona eren Otuz Yıl Savaşları'nın ardından imzalanan Westphalia Barışı, toprak temelli egemenlik ilkesini ortaya koyarak modern devlet anlayışını resmîleştirilmiş ve devleti hem iç hem dış ilişkilerde en önemli aktör haline getirmiştir (Heywood, 2022, s. 103).

Devletin ortaya çıkış nedenine dair net bir görüş birliği bulunmamaktadır. Örneğin, Charles Tilly' ye göre modern devletin oluşumunda en önemli faktör, devletin savaş yeteneğidir. Ona göre, 16. yüzyıldan itibaren askeri çatışmaların boyutları ve niteliğinde barutun keşfi, organize piyade ve mekanize birliklerin kullanımı gibi değişiklikler, yöneticilerin baskı güçlerini artırmıştır. Bu durum, devletleri daha kapsamlı vergi ve yönetim sistemleri oluşturmaya, böylece halk üzerinde daha fazla kontrol sağlamaya zorlamıştır. Tilly "savaş, devleti şekillendirirken devlet de savaşı şekillendirmiştir" demiştir. Bu yaklaşımın aksine, Marksistler devletin kökenlerini ekonomik bir perspektifte değerlendirerek, feodalizmden kapitalizme geçiş ve devletin

burjuvazi tarafından bir araç olarak kullanılması ile açıklamıştır. Michael Mann ise devletin iktisadi, askeri ve siyasi güçleri birleştirme kapasitesine dikkat çekmiş ve bu durumu 'İEMP modeli' olarak adlandırılmıştır (Heywood, 2022, s. 103).

On dokuzuncu yüzyılın başında hala en saygın siyasi yapılar olarak kabul edilen geleneksel imparatorluklar, aynı yüzyıl içerisinde topraklarında ulus-devletlerin oluşumuna tanıklık etmiş ve Birinci Dünya Savaşı ile birlikte tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Bu büyük tarihsel değişimi incelemenin birçok yönteminden biri de idari yapının nasıl dönüştüğüne odaklanmaktır. On dokuzuncu yüzyılda, toplum ve devlet arasındaki ilişkiler köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Hem toplumun hem de devletin yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerde, özellikle kanunlaştırma ve bürokratikleşme gibi modernleşme süreçlerinin devletin işleyişine olan etkisi büyük rol oynamıştır (Kırmızı, 2016, s. 1).

II. Mahmut'un hükümdarlık dönemi ve onu takip eden Tanzimat süreci, idari, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik tarihimiz açısından oldukça önemli gelişmelere sahne olan bir dönüm noktasıdır. Bu sebeple, bu dönem üzerine yapılan tartışmalar geçmişte olduğu gibi gelecekte de devam edecektir. Dönemin öne çıkan özelliklerinden biri, memurlara dayanan sivil bir bürokrasinin yükselerek yavaş yavaş yönetimde etkili olmaya başlamasıdır. Konuyu tam olarak anlamak için sivil bürokrasinin oluşumuna geçmeden önce, bürokrasi kavramının açıklığa kavuşturulması gerekir. Bürokrasi, yönetim şekli, örgütlenme biçimi, işleyiş kalıpları ve bunlara bağlı kuralları ifade eder. Aynı zamanda, yönetim kademelerinde görev alan insanları tanımlamak için de kullanılan bu terim, en geniş anlamıyla idari hizmetleri temsil etmektedir (Akyıldız, 2012 s. 45).

İbnülemin Son Sadrazamlar eserinde yönetim hizmetlerinin kalıcı ve etkili olması hakkında devlet düşen en önemli görevlerden İlki kanunları halkın yetenek ve kapasitesine uygun, akıllıca ve adil bir şekilde düzenlemektir. İkincisi kalplerini Allah korkusuyla aydınlatabilecek, halkın kendilerine Allah'ın emaneti olduğunu takdir edecek, iffetli, doğru, adil, aktif, yetenekli ve fedakâr memurlar yetiştirmeye çalışmaktır (İnal, 1982, s. 662). Devlet yönetiminde yapılan yanlışları eleştirmekten geri kalmadığı, ülkede halkın yönetime dair şikâyetleri artmış ise anlaşılması gereken kanunların halkın mizacına, ülkenin durumuna uygun olmayışı ile ilişkilidir. Şikâyetler yönetimi denetlemek amacıyla gönderilen müfettişler geçici bir tedbir niteliğindedir. "... *İdarenin başında bulunarak hükümeti temsil eden valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar ve nahiye müdürleri varken, ülkenin ve halkın durumunu denetlemek üzere müfettişler göndermek,*

hükümetin temsilcilerine güvenilmediğini veya hükümet adına bir bostan korkuluğu gibi dikilmiş birer heykel olduklarını ilan etmek demektir” (İnal, 1982, s. 662)”

3.1.2.1. liyâkat ve Adalet

İbnülemin 'in biyografik gözlem ve değerlendirmelerinde Osmanlı son devir bürokrasisinin temel sorununun liyâkat olduğu tespiti kendisi de bürokrat olarak bu sorunun bizzat muhatabı olmuş olan müellifin pratik hayatını doğrulamaktadır. Klasik siyasetnamelerden o döneme liyâkatsizliğin ve liyâkatsizlerin yönetime tevessül etmesi İbnülemin tarafından da sert bir şekilde eleştirilirken çözülemeyen bu sorunun hem devlet hem de millet hayatını çıkmaz sokağa sürükleyeceğine işaret edilir.

"liyâkat" ve "layık" günlük dilde sıkça kullanılan ifadelerdir. liyâkat, genel olarak bir görevi başarıyla yerine getirebilme yeteneği, yeterlilik ve ehliyet olarak tanımlanabilir. Layık kelimesi ise bir kişinin nitelikleri, eylemleri ve davranışlarıyla bir şeyi hak etmesi anlamına gelir. İnsan kaynakları yönetiminde, liyâkat kavramı dar ve geniş anlamda kullanılmaktadır. Dar anlamda liyâkat, kamu görevlerine en yetkin ve uygun kişilerin seçilmesini ifade eder. Bu noktada, "yetenek" hem bilgi, kültür hem de beceriyi içerir. (Eryılmaz, 2013, s. 154)

İbnülemin'in Son Sadrazamlar eserinin birçok yerinde dikkat çektiği liyâkat kavramı tarih boyunca devlet yönetimi üzerine önemli eserler veren düşünürler tarafından da çok kez işlenmiştir. Koçi Bey, Defterdar Sarı Mehmet Paşa, Kınalızade Ali Çelebi, Farabi, Nizamülmülk, İbn Haldun ve diğer birçok isim, adaleti hak temeline dayandırmış ve liyâkati adaletin ayrılmaz bir unsuru olarak görmüşlerdir. liyâkat, onların düşüncelerinde, adaletin tam anlamıyla uygulanmasına bağlıdır. Kamu görevi, onların bakış açısında bir emanettir ve bu emaneti en iyi şekilde koruyabilecek olanlar, işin ehli kişilerdir. Emanetin zayi edilmemesi ve kamu yönetiminde başarı elde edilebilmesi için liyâkatin tüm yönleriyle uygulanması gerekmektedir. (Çamur, 2020, s. 471). Böyle bir düşünce geleneğinden gelen İbnülemin de Son Sadrazamlar eserinde kişiye bir görev tevdi edildiğinde yalnızca adalet sahibi olanların tamamen emin oldukları hizmetleri kabul edeceğini, çeşitli sebeplerle yapamayacaklarına kanaat getirdikleri işleri ise yüklenmekten kaçındıklarını belirtir. Çünkü ehil olmadığını bildiği halde emaneti kabul eden, emanete hıyanet etmiş olur (İnal, 1982, s. 627). Örneğin eğitimi gereği bayındırlık (nafia) işlerinde başarılı ve uzman olan bir kişiden, siyasi meselelerde de mutlak bir başarı ve uzmanlık beklemek doğru değildir. Bu böyle olmakla birlikte, en büyük emanet olan

kamu işlerini ehil olmayan kişilere teslim edenler, maddi ve manevi olarak ne kadar sorumluluk taşıyorlarsa, ehil olmadıkları halde teklif edilen işleri kabul edenler de o kadar sorumluluk yüklenirler (İnal, 1982, s. 627).

İbnülemin 'in biyografik gözlem ve değerlendirmelerinde Osmanlı son devir bürokrasisinin temel sorunu olarak liyâkat gösterilebilir. Döneme liyâkatsizliğin ve liyâkatsizlerin yönetime tevessül etmesi İbnülemin tarafından da sert bir şekilde eleştirilirken çözülemeyen bu sorunun hem devlet hem de millet hayatını çıkmaz sokağa sürükleyeceğine işaret edilir (Çamur, 2020, s. 471). Devlet ve milletin hayatıyla yakından ilgi olan önemli makamlara atananlar *köle, çiftlik işçisi, hizmetçi, harem ağası, aşçıbaşı, arabacı, ahır ağası, kahveci, haremağası, Kavanoz, Kalaylı Koz, Tabanı Yassı, Daltaban, Kabakulak, Zurnazen, okuma yazma bilmeyen, cahil, aslen Rus, Hırvat, Çerkes, Abaza, Gürcü, Arnavut, Boşnak, Bulgar, Rum* şeklindedir (İnal, 1982, s. 2).

İbnülemin kölelikten gelmek diyerek kişinin kökeni olarak nereden geldiğini ifade etse de aslında vurgu işe ne kadar ehil olmakla ilgilidir. Zira kölelikten gelerek ancak iyi bir eğitim ve yönetim ahlakıyla liyâkat sahibi yöneticilerin varlığını Edhem Paşa ve Hayrüddin Paşa örneğinde göstermektedir.

“Edhem Paşa, çok küçük yaşta Sakız Adası’ndan getirilmiş, kölelikten yetişen bir vezire köle olarak satılmış, o vezir tarafından Avrupa’ya gönderilerek eğitim aldırılmış, dönüşünde devlet işlerinde çalıştırılarak en yüksek makamlara yükselmiştir.

Hayrüddin Paşa da çocukluk döneminde Kafkas Dağları’ndan İstanbul’a getirilip köle olarak alınmıştır. Bir süre eğitim ve terbiyeden geçirildikten sonra Tunus Valisi’ne satılmıştır. Vali onun eğitimine özen göstermiş ve daha sonra onu Avrupa’ya göndermiş, eğitimini tamamladıktan sonra Tunus’un giderek en önemli görevlerinde kullanılarak vezir-i ekber olmuş, nihayet başkente davet edilerek sadrazamlık makamına atanmıştır.

Edhem Paşa ve Hayrüddin Paşa’nın hayatlarındaki benzerlikleri ve her ikisinin de kölelikten gelerek Osmanlı İmparatorluğu’nda en yüksek devlet görevlerine yükselmeleri, kökenleri, eğitim süreçleri ve devlet hizmetleri bir başarı öyküsü olarak ifade edilmektedir. Her ikisi de namus, dürüstlük, bilgi ve kültür ile donanmıştır. Bir eşya gibi alınıp satılan köleler olmalarına rağmen, yüksek mevkilerdeki birinin asil bir ailesinin oğlu derecesinde, hatta belki daha fazla eğitim ve terbiyelerine özen gösterilmesi sayesinde yüksek makamlara ulaşmaları, kaderin her insana nasip olmayan en büyük lütuflarındandır” (İnal, 1982, s. 938-939).

İki paşa da dürüstlük, namus, bilgi ve kültürle anılmaktadır. Edhem Paşa ve Hayrüddin Paşa'nın kölelikten devletin zirvesine uzanan hikâyelerini anlatırken, aslında görülmelidir ki kişinin kökeni bakılmadan adaletle sunulan imkân, eğitim ve kişinin yeteneğiyle birleştiğinde başarı gelmektedir. Bahsi geçen paşalar üzerinden liyâkatli yöneticilerin varlığı övülürken eserin başka bir bölümünde Mahmud ve Eşref Paşalar üzerinden devlet adamlarının yetkinlikleri dışında göreve gelmeleri eleştirilmektedir. Mahmud Paşa'nın Hersek isyanında başarılı olmama sebebi olarak veteriner olmasına bağlanırken bu kişinin azlinden sonra yerine müşir (mareşal) rütbesiyle bir şair olan Eşref Paşa'nın gönderilmesi de devletin yönetimdeki hatası olarak belirtilir (İnal, 1982, s. 293-294). İbnülemin devlet yönetiminde liyâkatsiz kişilerin önemli görevlere getirilmesinin yol açtığı sorunları eleştirip, devletin kaderiyle oynayan kişilerin, gerekli yetenek ve eğitimden yoksun oldukları için hata yaptıklarını vurguluyor. Bu liyâkatsiz atamalar, devletin ve milletin zarar görmesine neden olmuştur.

Son sadrazamlar eserinde liyâkatin önemi Sultan Abdülhamid ile Said Paşa ilişkisinde de görülebilir. Zira Said Paşa'nın tavrı padişaha güven vermese de padişahın ona olan bağımlılığı ve yeteneklerine duyduğu inanç, onu tekrar tekrar sadrazamlık makamına getirmiştir. Bunun sebebi diğer bakanlardan ve devlet adamlarından daha çok onun yeteneğine ve muhakeme gücüne inanmış olmasıdır. Zira İbnülemin "*Ne zaman bir zorlukla karşılaşsa, Said Paşa'yı tekrar iktidar makamına getirirdi. Kendi güvenini yitirmesi, Said Paşa'nın liyâkatine olan güvenini bastıramaz*" (İnal, 1982, s. 1133) demektedir.

Sultan Abdülhamid vehimli bir padişah olması sebebiyle Said Paşa'ya güvenmemekte, onun niyetlerinden şüphe etmekte fakat yeteneklerine ve zekâsına olan güveni her defasında ağır basmaktadır. Padişahın Said Paşa'yı tekrar tekrar görevine getirmesi, onun diğer devlet adamlarından daha liyâkatli ve becerikli olduğunu düşündüğünü gösterir. Said Paşa ve Sultan Abdülhamid'in birbirine benzer kişilik yapıları (vehimli, şüpheli ve güvensiz) birbirlerini çekmektedir. Bu durum, birbirlerine olan güvensizliklerine rağmen, aralarındaki kopmaz bağı açıklamaktadır. Padişahın, Said Paşa'nın yeteneklerine olan güveni, kendi içindeki kuşkularını bastırmaktadır. Zorluk anlarında padişahın tekrar ona başvurması, Said Paşa'nın bilgi ve tecrübesine olan inancının gücünü gösterirken Padişahın ona bağımlılığına da işaret eder.

3.1.2.2. Kıdem ve Tecrübe

Osmanlı bürokratik geleneği 19. Yüzyılda gittikçe rasyonalize edilmeye çalışan bilgi sistemi temelinde inşa edilmeye çalışırken geçmişten tevarüs ile kıdem anlayışının da bu sisteme entegre etmeye çalışmıştır. II. Mahmud 'un bürokratik reformları Reşit Paşa'nın başlattığı Tanzimat döneminde değişen zihniyete rağmen sürerken tamamen reddedilmeyen bürokratik gelenek kıdem ve tecrübe üzerinden sonraki memurlara aksettirilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa ve İbnülemin 'de panoramik olarak gösterilen bürokrasi için rekabetin had safhada olduğu dönemler de dahil olmak üzere Osmanlı bürokrasisi ortak bir akli ve üzerine bırakılan “devleti kurtarma” sorumluluğunu bu kavramlarla canlı tutmuştur. Zamanla bürokratik usulde ortaya çıkan bozulma ve dağılmalara hem namuslu bir bürokrat olarak şiddetle karşı duran hem de bir biyografi yazarı olarak da dönemin fotoğrafını çeken İbnülemin 'in devlet erkân ve terbiyesinin taşıyıcısı “eski”nin (geleneğin) değişim çağının getirdiği “yeni” ile terkinde kıdem in inşa ettiği usul esastan önce gelmiştir.

İbnülemin daha göreve başlamadan babasının mesleği nedeniyle çocukluğunu yöneticiler arasında geçirmiş ve 19 yaşında Sadaret Dairesi'nde Eyalet-i Mümtaze ve Muhtare Kalemine stajyer olarak girmiştir (Vassaf, 2009, s. 171). Bizzat küçük yaşlarda bulunarak çekirdekten yetişmenin yönetimde ne kadar önemli olduğunu, mesleğe küçük yaşta girerek tecrübe etmiştir. Meslekte pişmenin önemli olduğunu Son sadrazamlar eserinde Hüseyin Hilmi Paşa' dan bahsederken çalışkan olmasının yanında merkezi işlerde çalışmadan taşra memuriyetlerinden birden sadrazamlık gibi tehlikeli ve önemli bir makama gelmesini eleştirirken bu eksikliğin farkında olan Hüseyin Hilmi Paşanın da *“Sadrazam olmak isterdim, ama şimdi değil, Said ve Kâmil Paşalar gibi kişilerle iki üç yıl birlikte çalıştıktan sonra”* dediğini aktarmaktadır. Ancak, kendisinin de söylediği gibi iki üç yıl değil, aceleci doğası ve ikbal hırsı nedeniyle iki üç ay ancak tahammül edebilmiştir. Eğer ilk memuriyeti olarak Dahiliye Nazırlığı ve sadrazamlık yerine daha küçük görevlerde bulunup, usul ve işlemleri öğrenebilseydi hem kendisi hem de devlet fayda sağlardı (İnal, 1982, s. 1690).

İbnülemin 'in bahsettiğine göre Osmanlı hükümeti bir dönem Ali ve Fuad Paşalar gibi iki güçlü şahsiyetin yönetimindeydi. Durumdan memnun olmayan Abdülaziz, onların bu nüfuzundan kurtulmaya çalıştıysa da, Ali ve Fuad, Abdülaziz'in bu isteğini gerçekleştirebilecek kişilerin ortaya çıkmasına fırsat vermeyerek elde ettikleri güç ve nüfuzu uzun süre korumuşlardı. Uzun yıllar devlet yönetiminde bulunarak ciddi

tecrübeler edinmiş, padişah üzerinde de güçlü bir nüfuz kurmuşlardır. Abdülaziz, Ali Paşa'nın ölüm haberini alır almaz, ondan kısa bir süre önce Fuad Paşa da vefat ettiği için büyük bir memnuniyetle *“İşte şimdi özgür oldum”* diyerek haykırmıştır. Ancak artık devlet işleri sadrazam ve diğer vekiller tarafından değil, sarayda padişah ile yakın çevresindeki mabeyin takımı tarafından idare edilmeye başlanmıştır (İnal, 1982, s. 28). Paşaların vefatıyla birlikte, deneyim eksikliği çeken, henüz genç ve yeterli kıdeme sahip olmayan kişilerin devlet yönetimine gelmesi, bir çöküş sürecini tetiklemiştir. İbnülemin *“En yaşlısı henüz hayatının yirmi beşinci senesine ulaşmış olan, ne devletin menfaatini ne de kendi çıkarlarını bile düzgün bir şekilde yönetemeyen genç mabeyincilerin,* (İnal, 1982, s. 29) derken tecrübe ve kıdem eksikliğinden dolayı devletin menfaatlerini koruyamaması, kişisel çıkarlarını bile düzgün bir şekilde yönetememesi, devletin işleyişini zayıflattığını söylemektedir. Fuad Paşa'nın Rüşdi Efendi'yi bir anda vezirliğe getirmesini eleştirirken ise hayatı boyunca bir nahiye müdürlüğünde bile bulunmamasına dikkat çeker. Bunu söylerken Rüşdi Paşa'nın ilmi gücüyle dirayet ve becerisinin olmamasına değil Esad Paşa gibi devlet işlerinde tecrübe ve yetenek sahibi olmaması, meslekten yetişmediği için dikkatli ve uyanık hareket edememesinin altını çizer. *“Devlet işlerinde uzun süre tecrübe kazanıp yetenek geliştirdikten sonra idare makamına gelseydi, fazilet ve dirayetinden faydalanılırdı. Müderrislikten (öğretmenlikten) vezirliğe atlayan bir kimseden daha fazlası beklenemez”* (İnal, 1982, s. 465-472) demektedir.

Osmanlı yönetiminde meslekten yetişmemiş kişilerin önemli görevlere getirilmesinin sakıncalarını Rüşdi Paşa ve Esad Paşa üzerinden dile getiren İbnülemin devlet adamlarının bilgi ve zekâları kabul edilse de tecrübesizlikleri nedeniyle yeterince başarılı olamadıkları vurgulanmaktadır. Meslekten yetişmiş olmak, gerekli bilgiye ek olarak tecrübe ve yetenek kazanmayı da içerir. Bu tür atamalar, devlet yönetiminde istikrar ve başarı sağlar. Uzun süreli tecrübe ve görev bilinci olmadan yapılan atamalar ise devletin işleyişinde aksamalara yol açacaktır. Başarıya ulaşan meslekten yetişmemiş kişiler, istisnadır ve genel bir kural oluşturmaz. Devlet yönetiminde istisnaların değil, sistemli yetişmiş kişilerin olması gerekmektedir.

3.1.2.3. Memuriyet

İslam dünyasında devlet yönetimi geleneğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumlarının ayrı bir önemi bulunmaktadır. Bu geleneğin sürekliliği, Osmanlı İmparatorluk sisteminin İslam medeniyetinin doğuşundan bu yana süregelen ve İslam

öncesi köklerden de etkilenmiş bir gelişimin ürünü olduğunu göstermektedir. Klasik dönemini belki de Osmanlı'dan önce yaşamış olan bu gelenek, Osmanlılar tarafından sadece sürdürülen bir miras değil, aynı zamanda zaman zaman eşsiz katkılarla geliştirilen bir yapı olmuştur. Sonraki yüzyıllarda İran'da Safeviler ve Hindistan'da Babürler gibi geleneksel İslam dünyasına ait diğer imparatorluklar çökerken, Osmanlı İmparatorluğu bu üç imparatorluk arasında en uzun süre hayatta kalmayı başarmıştır. İmparatorlukların giderek etkisini yitirdiği bir dönemde Osmanlılar, modernleşme dönemine tam olarak girmeden idari yapısını güçlendirerek bu sürekliliği sağlamıştır. 19. yüzyılda Osmanlılar, gerilemelerine ve dünya koşullarındaki değişimlere ayak uydurabilmek için köklü reformlar gerçekleştirmiştir. Bu reformlar, İslam idare geleneğinin bin yıllık gelişimini 20. yüzyıla taşıyan önemli bir köprü işlevi görmüş ve bu anlamda benzersiz bir örnek olmuştur. (Findley, 2019, s. 29-30)

Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet yönetimi geleneği, bürokrasinin ve memuriyetin büyük önem taşıdığı bir yapıya sahipti. İslam dünyasından miras aldığı idari sistemi geliştiren Osmanlılar, özellikle 19. yüzyılda köklü reformlar yaparak memuriyet mesleğini daha kurumsal bir hale getirdi. Memurlar, devletin işleyişini sağlayan temel unsurlar haline gelirken, liyâkat ve yeterlilik esaslarına dayalı bir memuriyet anlayışı geliştirildi. Osmanlı'da memuriyet, sadece bir meslek değil, aynı zamanda İslam idare geleneğinin devamlılığını sağlayan bir köprü niteliğindeydi.

Son sadrazamlar eserinde bahsi geçen konuda Padişahın zamanında medreseye gitmiş ve çeşitli görevlerde bulunmuş, dürüstlüğü ve iyi ahlâkıyla tanınan Hüseyin Hilmi Efendi'yi Yemen'e vali olarak atadığından bahsedilir. Sonrasında Halkın gönlünü kazanmak amacıyla onu sarık ve cübbe ile Sana'ya göndermiş, memurlara da sarık ve cübbe giymeleri emretmiştir. Ancak Hudeyde mutasarrıfı Rüşdi Paşa, "*Bir memurun kıyafetini değiştirmek onun değerini değiştirmez, aksine halkı güldürür*" diyerek bu emre karşı çıkıp istifa etmiştir (İnal, 1982, s. 1660). Paşa'nın, kıyafet değiştirmenin bir memurun değerini ve görev bilincini değiştirmeyeceği şeklindeki itirazı, memurluğun özünde yetenek, ahlâk ve iş ahlâkı olduğuna dair güçlü bir mesajdır.

Osmanlı bürokrasisinde memura bakışın şekle dayalı olmaması gerektiği Rüşdi Paşa'nın ifadelerinden anlaşılmaktadır. Memurların kıyafet değişimi gibi dışsal unsurların devlet işlerinde önemli bir rol oynamayacağını, sarık ve cübbe giymesi halkın gözünde olumlu bir etki yaratmamanın yanında gülünçtür de. Bunun yerine, dürüstlük, adalet ve insanlara hizmet etmek asıl önemli olan unsurlardır. İbnülemin de "*Hudeyde*

mutasarrıfının bu konuda haklı olduğu inkâr edilemez. Halk, memurların sarık ve cübbe giymesi ile ilgilenmez; onların istediği, İslamiyet'in ve insanlığın temel ilkesi olan adalettir, kıyafet değil. Bir memur, cübbe ve sarık giymekle değil, adaletli olmakla halkın gönlünü kazanır. Zulmedenler en şatafatlı kıyafetleri giyse bile, halk üzerinde olumlu bir etki yaratamazlar. Asıl olan, zulmü adalete dönüştürebilecek yöntemleri bulmaktır” (İnal, 1982, s. 1660) diyerek şekilden ziyade adalete dikkat çekmektedir.

İbnülemin memurların “tam bir adalet, hakkaniyet, iffet ve doğruluk çerçevesinde hareket edip etmediklerini” araştırmak için heyetler kurup vilayetlere göndermekten ziyade, “adalet, hakkaniyet, iffet ve doğruluk” sahibi memurlar yetiştirme çaresine bakmak gerektiğini söyler. Bu da ancak Allah korkusunu kalplere yerleştirmekle mümkün olabilir (İnal, 1982, s. 1492). Bu anlayış Siyasetnamede Hükümdara verilen öğütlerle paralellik göstermektedir. Zira orada da her şehirden dini kurallara titizlikle riayet eden, kalbinde Allah korkusu taşıyan, kin ve düşmanlık duygularından uzak kişileri seçerek onlara "Bu şehir ya da bölgeyi sana emanet ediyoruz; ahirette Yüce Allah'ın bizi sorumlu tutacağı hususlarda seni de mesul kılacağız (Nizamülmülk, 2024 s.61) anlayışı kalbe yerleştirilmektedir.

Devlet memuriyetine bakışı mesleği talep edenlere karşı nasıl bir tutum sergileneceği ise birazdan bahsedilecek olan ironik şekilde nakledilen anekdotla anlatılır. “Pertev Paşa'nın torunu Aziz Bey, akrabalarından Şefik Paşa'nın bir işi için birlikte Rüşdi Paşa'nın konağına giderler. Fethi Paşazade Damat Mahmud Paşa da oradaymış. İbnülemin Aziz Beyden aktarıyor: “Paşa, ceket biçiminde bir şal hırka giymişti. Önünde fildişinden yapılmış bir baston duruyordu. Bir ara hüzarından (askerlerden) biri yaklaşıp eteğini öptü ve bir kağıt verdi, sonra yerine oturdu. Paşa, kağıdı okuduktan sonra odanın ortasına attı. Kağıdı verene hitaben, ‘Buna teklif-i mâlâyutak derler, yani yapılması imkânsız bir teklif. Bize memuriyet siparişi verilmez. Bu kadar iş arasında sen benim aklıma gelmezsin ki sana bir memuriyet bulayım. Açık bir iş duyarsın, haber verirsin, biz de bir çaresine bakarız’ (İnal, 1982, s. 145) dedikten sonra, hüзара dönerek şu sözleri söylemiştir:

“Vaktiyle ihtiyar bir Bektaşî varmış. Her gün eşeğine biner, işine gidermiş. Evinde uygun bir yer olmadığından eşeği civardaki bir mahallede bağlarmış. Bir gün Bektaşî, hastalanarak eşeği bağlamasını oğluna tembih etmiş. Ertesi sabah iyileşip eşeği istemiş. Oğlu gidip telaşla dönerek eşeğin çalındığını söyleyince, Bektaşî, ‘Eşeği bağlarken kime havale ettin?’ diye sormuş. Oğlu, ‘Allah’a’ demiş. Bektaşî de ‘Be çocuk,

Allah'a eşek havale edilir mi? Günde binlerce kişi ondan eşek istiyor. Bizimkini de isteyenlerden birine vermiştir. Ben eşeği bağlarken Ali'ye havale ederim. Çünkü ondan kimse eşek istemez, o da kimseye vermez.' demiş.

Bizden de bin kişi memuriyet ister. Bu kadar kişi içinde seni nereden hatırlayıp da memuriyet bulacağım? Böyle işler, işi olmayan adamlara havale olunur.' Bunun üzerine Aziz Bey ve arkadaşı, işlerini söylemekten vazgeçip oradan ayrılmışlar” (İnal, 1982, s. 145).

Bektaşî'nin anlattığı bir hikâye üzerinden, insanların beklentilerinin gerçekçi olması gerektiğini ve herkesin her isteğinin yerine getirilmesinin mümkün olmadığını ironik bir şekilde ifade ediyor. Bektaşî'nin hikâyesi, günlük hayatta sıkça karşılaşılan istek ve taleplerin çoğu zaman makul karşılanamayacağını anlatmak için kullanılmış. Herkesin Allah'a eşek havale etmesi gibi, sürekli memuriyet isteyenlerin de mantıksız beklentiler içinde oldukları ima ediliyor. Bektaşî, eşeğini kimsenin eşek istemeyeceği birine havale etmenin doğru olduğunu belirtiyor. Bu, görev ve sorumlulukların, onları doğru şekilde yerine getirebilecek kişilere verilmesi gerektiğine dair ince bir mesaj içeriyor. Devlet işlerinin her zaman talepler doğrultusunda ilerlemediği, belirli prosedürlerin takip edilmesi gerektiği ve her isteğin yerine getirilemeyeceği bir yönetim anlayışı yansıtılmaktadır.

İbnülemin Son Sadrazamlar eserinde Ahmed Vefik Paşa'nın Bursa valiliği sırasında yaptığı alışılmışın dışındaki uygulamaları ve bunların memurlar ve halk üzerindeki etkilerinden bahseden İbnülemin Özellikle bayram tatilini kısaltarak memurları tekrar işe çağırması, geleneklere aykırı bir hareket olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir. Ahmed Vefik Paşa, bayramda üç gün tatil olan devlet dairelerinin tatil süresini bir güne indirmiş ve memurları ikinci gün işe çağırmıştır. Bu, halkın ve memurların dini ve kültürel geleneklerine aykırı bir tutum olarak değerlendirilmiştir. Devletin olağanüstü bir durumu olmaksızın bayram tatilini kısaltmak, memurların dini duygularını ve halkın hassasiyetlerini incitmiş, bu da yönetime olan güveni sarsmıştır. Bu tür bir kararın faydasından çok zarara yol açtığı ifade edilmiştir. Paşa'nın, halkın işlerinin aksaması endişesiyle böyle bir karar alması, Sanki “halkın işleri”, diğer günlerde tam bir hız ve adaletle çözümleniyormuş da, üç günlük bayram tatilinde aksayacak ve iş sahiplerini çeşitli zararlara uğratacakmış gibi yapmacık bir faaliyet göstermesini yönetim hikmetine aykırı bulmaktadır. Emri altındaki memurlara kendini ve uygulamalarını

sevdiren yöneticiler, kendi başarılarını ve bu sayede yönetimleri altındaki halkın menfaatini sağlamış olurlar (İnal, 1982, s. 717).

3.1.2.4. Devlet Ricali

İbnülemin, bir devlet adamının büyük bir şahsiyet olarak tanımlanabilmesi için somut başarılar ortaya koyması gerektiğini ve sadece abartılı söylemlerle övülmesinin hiçbir anlam ifade etmediğini vurgulamaktadır. Özellikle, büyük ve zorba (müstebit) olma kavramları arasındaki ilişkiyi ele alarak, bu tür kişilerin gerçek büyüklükten uzak olduklarını savunur. Bir devlet adamının harikulade olarak nitelendirilebilmesi için, devlete sunduğu somut hizmetler ve başarılar kanıt olarak gösterilmelidir. Aksi halde, bu övgüler abartıdan ibaret kalır ve kişinin gerçek değerini yitirmesine neden olur. Zorbalık ve istibdat (baskı) büyüklüğe gölge düşürür; dolayısıyla, bir kişinin hem zorba hem de büyük olarak tanımlanması doğru görünmemektedir. Gerçek büyüklük, zulümden uzak durmaktır. “Müstebit olmakla birlikte devletimize büyük hizmetler etmiştir” söylemi eleştirilir, çünkü bu, zulümden fayda sağlandığını öne sürmekle eşdeğerdir. Bir yönetici, adil olmalı ve hizmetleriyle öne çıkmalıdır, zorbalığıyla değil. Bir devlet adamının iç ve dış siyasette yetenekli olduğu söyleniyorsa, bu yeteneğin somut örneklerle kanıtlanması gerekir. Yalnızca sözlerle yetenekli olduğunu söylemek, kişinin gerçekte bu niteliklere sahip olduğunu göstermez. Sonuç olarak, metin, bir devlet adamının büyük ve yetenekli olarak tanımlanabilmesi için sadece sözlü övgülerle değil, somut hizmetlerle ve kanıtlarla desteklenmesi gerektiğini vurgular. Zorbalıkla hizmet bir arada bulunamaz; gerçek büyüklük, adalet ve hizmetten gelir (İnal, 1982, s. 726).

Devlet ricaline yakışmayan temel nitelikler arasında ahlâki çelişkiler ve duygusal kontrol eksikliği, en büyük kusur olarak tanımlanmaktadır. Bir devlet adamının sadece zekâsı veya bilgisi değil, aynı zamanda öz denetim ve duygularını gizleyebilme yeteneği de hayati önem taşır. Devlet ricali, yani devletin en üst düzey yöneticileri, kamusal sorumluluk taşırken bireysel arzularını geri plana atmak zorundadır. Devletin iç ve dış işlerini yönetmekle yükümlü olan bir kişi, öz denetim (kişisel duyguları ve tepkileri kontrol edebilme yetisi) konusunda güçlü olmalıdır. Çünkü duygusal tepkilerini kontrol edemeyen bir yönetici, devlet işlerinin düzgün bir şekilde işlenmesini engelleyebilir. Bu tür kişisel zafiyetler, siyasette kaosa yol açabilir ve devletin çıkarlarını tehlikeye sokabilir (İnal, 1982, s. 1643).

Son sadrazamlar eserinde devlet ricalinden Ahmed Arifi Paşa için resmî törenlere son derece riayet eden ve muhataplarına resmî rütbelerine göre davranmakla tanınan biri olarak bahsedilir. Son defa Şura-yı Devlet Reisi iken, kâtipler dairede kullanılmayan bir paradan kendilerine az, üyeye ise çok pay ayrıldığından, adaletin sağlanmasını rica etmek üzere huzuruna girip içlerinden biri, arkadaşları adına durumu arz eder. Paşa, dinledikten sonra “*Ben, padişahın hitabına mazhar olan biriyim. Bir de Meclis-i Vükelâ’da (Bakanlar Kurulu’nda) muhatap olurum. Sizlere muhatap olamam. Başkâtibe gidiniz*” diyerek onları gönderir (İnal, 1982, s. 980). Paşa’nın, alt tabakadaki insanlara muhatap olmayı onuruna yakıştıramaması İbnülemin ‘e göre devlet adamlığına uygun bir tutum olarak değerlendirilmemektedir. Bunun üzerine Çoğu yoksul ve cahil olan kâtipler, korkarak bir kelime bile söyleyemeden dışarı çıkarlar (İnal, 1982, s. 980).

“Bilemem ağlanacak hal midir, gülünecek hal midir?”

“Padişahın hitabına mazhar olan ve Meclis-i Vükelâ’da muhatap alınan bir kişinin başkalarına muhatap olmaması, onun insanlığın üstüne ve büyüklüğün zirvesine çıkmasından mı kaynaklanıyor?” (İnal, 1982, s. 980).

İbnülemin ise bir devlet ricalinden beklenen büyüklüğün, küçüklerin derdini dinlemek ve onlarla muhatap olmayı onur saymak olduğunu savunmaktadır. Özellikle halkın işlerini gören devlet memurlarının, halkın taleplerini dinlemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Paşa’nın bu davranışı, büyüklük değil, kibir ve gurur olarak nitelendirilmektedir. Devlet ricalinin yanında halkın işlerini yürütmekle görevli olan memurlar da halkı dinlemek ve onların sorunlarına çözüm bulmak zorundadır. Ona göre devlet memurluğu, halktan kopuk bir makam değil, halkın hizmetinde olan bir sorumluluktur (İnal, 1982, s. 980).

Son Sadrazamlar eserinde bir başka devlet ricali olan Mehmed Emin Paşa’nın hayatı boyunca dürüst bir şekilde görev yapmasına, maddi durumu kötü olmasına rağmen rüşvet ve hediyeleri kabul etmemesi, onun devlet adamı olarak ne kadar erdemli bir duruş serginden bahsedilmektedir. Mısır’la ilgili bir işin Bakanlar Kurulu’nda (Meclis-i Vükelâ) vali lehine sonuçlanması üzerine, vali, önde gelen bakanlara bahşiş dağıttığı sırada, o dönemde Yüksek Meclislerde görevli olan Mehmed Paşa’ ya da on bin lira hediye etmiştir. Mehmed Paşa, “*Devletin gölgesinde ihtiyacım yoktur. Mısır Valisinin bana para göndermesi haddine değildir*” diyerek parayı reddetmiştir. İbnülemin bu tavrı

sağlam karakterinin, doğruluğunun ve yüksek gönüllülüğünün en önemli kanıtı olarak belirtmektedir (İnal, 1982, s. 98).

Bir başka devlet ricali de Mehmed Kadri Paşa'dır. İbnülemin Paşa'nın hukuka bağlı ve adil bir karaktere sahip olduğunu anlatmaktadır. Babasından onun hakkında duyduğu *“Kadri Paşa'yı, Babıali Tercüme Odası hulefasından (yardımcılarından) iken tanıdım. O zaman bana nasıl bir muamele ettiyse, başvekil iken de aynı muamelede bulundu”* şeklindedir. Paşa'nın, kariyerinin farklı dönemlerinde bile insanlara aynı şekilde muamele etmesi, onun prensip sahibi bir devlet adamı olduğunu göstermektedir. Paşa, hukuka olan bağlılığı ve adil davranışlarıyla tanınan bir kişidir. Bu tutum onun her pozisyonda aynı etik ve adalet anlayışıyla hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Gençlik yıllarındaki görevinden başvekillik makamına kadar yükselmiş olsa da insanlara olan davranışında herhangi bir değişiklik olmaması, onun karakterindeki tutarlılığı vurgulamaktadır. Ayrıca hangi makamda olursa olsun adaletli ve eşit davranış sergilemesi, devlet adamlığında etik değerlerin önemini gösterir. Bu tutum onu güvenilir ve saygıdeğer bir devlet adamı kılmaktadır (İnal, 1982, s. 1319).

Son Sadrazamlar eserinde Ali Paşa hakkında *“Paşa'ya yetişenler, bazı kusurlarıyla birlikte onun dürüstlüğünü ve doğruluğunu kabul etmişlerdir. Yabancılar bile, “Türkiye'nin siyasi adamları arasında rüşvet kabul etmeyen kişidir” diyerek onun doğruluğunu takdir etmişlerdir”* (İnal, 1982, s. 35) bahsedilmektedir. İbnülemin, Paşa'nın dürüstlüğünün, sadece Osmanlı toplumunda değil, yabancı devlet adamları nezdinde de takdir gördüğünü belirtmektedir. Bu ifade, Âli Paşa'nın, siyasi ortamda karşılaşılan yozlaşmaya rağmen doğru ve ahlâklı bir duruş sergilediğini göstermektedir.

Devletin ileri gelenlerinden “Mısır Valisi Said Paşa, düştüğü sefahatlerin masraflarını karşılayamayınca, Mısır hazinesi borçlanmış ve Avrupa'dan bir borç almak için izin istemiştir. 1879'da bu durum Meclis-i Vükelâ'da (Bakanlar Kurulu) tartışılırken, Âli Paşa bunu kesinlikle reddetmiş. Ancak bir hafta sonra konu tekrar tartışmaya açıldığında bu sefer desteklemiştir ve sonrasında bu borçtan elde edilen gelirden Âli Paşa'ya on bir bin kese verilmiş. O da padişahın izniyle bu parayı kabul edip harcamıştır Cevdet Paşa'nın anlatımına göre, Âli Paşa'nın Mısır Valisi Said Paşa'nın verdiği parayı padişahın izniyle kabul etmesi, bir yandan hukuki ve resmî olarak meşru görünse de ahlâki açıdan sorgulanabilir bir durum olarak değerlendirilmektedir. Padişahın ihsanını almak ve Mısır Valisi' nin hediye tarzında verdiği parayı padişahın izniyle kabul etmek rüşvet sayılmayabilir; fakat o ihsanları ve hediyeleri almamak, elbette almaktan daha

hayırlıdır, erdemli ve faziletli bir davranıştır. *Zira alan kişi, istenilen ya da istenilecek olan şeyleri vermek zorundadır. Verilen şeyler, devletin ve milletin az ya da çok zararına sebep olursa, alan kişi aldığından daha fazla maddi ve manevi zarar görür*" (İnal, 1982, s. 36). "Mısır'la ilgili bir işin arzu ettiği şekilde sonuçlanmasından dolayı İsmail Paşa, diğer devlet adamları gibi Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa' ya da Mısır'ın sarrafı aracılığıyla on bin lira göndermiştir. Ancak Paşa, "*Devlet sayesinde ihtiyacım yoktur. Mısır Valisi'nin bana para göndermesi haddine değildir.*" diyerek sarrafı geri çevirmiştir" (İnal, 1982, s. 37).

3.1.2.5. Kaht-ı Rical

Osmanlı'da "Kaht-ı Rical", "devlet adamı kıtlığı" ya da "yetiştirilmiş insan eksikliği" anlamına gelir. Bu terim, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanları sonrası reformlarla birlikte, devletin başındaki nitelikli, yetkin ve deneyimli bürokratların sayısındaki azalmayı ifade etmek için kullanılmıştır.

Yetersiz insanların yönetimde bulunmasının en büyük nedeni, padişahın yetkisini kullanarak dilediği kişiyi istediği makama getirebilmesidir. Padişahların hatasız kabul edildiği bir düzende, bu duruma karşı yapılabilecek çok az şey vardır. En acı olan nokta ise, Sultan Abdülmecid, Abdülhamid ve Vahdeddin örneklerinde görüldüğü gibi, padişahların gerektiği gibi yetiştirilebilmesi için uygun ortamın ortadan kalkmasıdır. Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı döneminde, gerçek sadrazamın Mustafa Reşid Paşa olduğu anlaşılmaktadır. Yönetimden uzaklaştırılan sadrazamların, güç tutkularına yenik düşerek etkilerini ve güçlerini geri çekmemeleri, bu durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Bu tür olaylarda genellikle karşılıklı suçlamalar yapılır. İktidarda olan kişiler, sorumluluk almayı reddettiklerin de herhangi bir sorunda suçu padişaha yüklemekteydiler. Paşalar arasında adam kayırma ve nüfuz mücadelesi yaygın hale gelmiştir. Yeterli liyâkate sahip kişiler yetiştiremediği için, hızla yükselenler aynı hızla gözden düşmüştür. Devlet adamları arasında iletişim kopuklukları yaşanmış, padişahlar kiminle istişare edeceklerini bilemez hale gelmiştir (Vassaf, 2009, s. 49).

Osmanlı'nın geniş bir coğrafyaya hükmetmesi ve bürokratik yapısının karmaşıklığı, devletin işleyişini sürdürebilmesi için yetkin ve tecrübeli yöneticilere olan ihtiyacı artırmıştır. Ancak imparatorluğun son yüzyıl arasında, bu tür yöneticilerin sayısında büyük bir düşüş yaşanıldığına inanılır. İbnülemin bu durumu Son Sadrazamlar eserinde Mehmed Said Paşayı için cömertlik, insanlık sevgisi, vefa ve hukuka saygı gibi

erdemlerden yoksun olduğunu; yalnızca kendi çıkarlarını ve zararlarını düşündüğünü, başkalarının zarar görmesine aldırış etmediğini iddia edenler olduğunu söylemiştir. Onun bütün ahlâki zaafının kaynağı, kuruntuları, vesveseleri ve genel olarak insanlara karşı beslediği kötü düşüncelerdir. Bazı selefleri gibi, devlet ve milletin çıkarlarına hizmet edebilecek liyâkatli kişiler yetiştirmeyi aklından bile geçirmediklerini söylemek zorunludur. Bu bakımdan Ali Paşa ile benzerlik gösterir. Zira cömert ve yardımsever olanlar, destekledikleri kişilerden nankörlük görececeklerini düşünmezler; liyâkatli ve dürüst kişilerin ellerinden tutarak onları hak ettikleri makamlara yükseltirler. Bu şekilde hem kendileri sevap kazanır hem de memleket imar edilir. İktidar mevkiindekiler de iktidarda olmayanlar gibi, ne kadar uzun yaşarlarsa yaşasınlar, bir gün mutlaka sona ereceklerdir. Kendilerinden sonra yerlerine geçecek liyâkatli kişiler yetiştirmedikleri takdirde, yerleri boş kalacaktır. Bir ağacı bile yetiştirmek zaman isterken, devlet ve milletin dertlerine derman olacak meziyetli memurların yetişmesi için de ne kadar zamana ihtiyaç olduğunu söylemeye gerek yoktur. Bilinen bir gerçek şudur ki, yetişmiş devlet adamı eksikliği, devletin çöküşünün habercisidir. Tarih sayfalarında bu iddiayı kanıtlayan birçok olay mevcuttur. Merhum Paşa'nın, adam yetiştirmeyi bir kenara bırakın, kendisine bağlı kabul edilen kişiler bile sınırlıdır. Cenazesinin Eyüp Sultan'a taşınması için tahsis edilen teknelere binerlerken, cenazenin olduğu tekneye oğlu, damadı ve kimi zaman sevdiği, kimi zaman nefret ettiği kâtibi Hüsnî Bey ile eski yakınlarının binecekleri söylendi. Kardeşimi, Adliye Temyiz Mahkemesi üyelerinden Ermeni Stepan Karayan, Adliye memurlarından Musevi Süreyya Efendi ve iki üç kişi daha bindirdiler. Bu durum, elbette anlayışlı kişilerin dikkat ve ibretini çekmiştir. (İnal, 1982, s. 1138)

Son sadrazamlar eserinde "Sultan Abdülaziz'in bir gün bir meseleden dolayı Ali Paşa'ya kızarak kendi kendine, *"Allah şu adamı başımdan alsın"* diye söylendiğinden bahsedilir. Baş Mabeyinci Hasan Bey, *"Efendimiz, niçin üzülüyorsunuz? Azledersiniz, başınızdan kalkar"* dediğinde, Padişah öfkelenir ve *"Çık dışarı! Onu azletmeyi senin kadar bilmiyor muyum? Ama Avrupa'da bu kadar tanınmış bir adamı azledip yerine kimi getireceğim?"* diye çıkışır. Başka bir bölümde de Ali Paşa, Girit'te görev yaparken, dönemin eski Şeyhülislamı Hasan Hayrullah Efendi, *"Henüz asayiş sağlamayı başaramadı"* diyerek Ali Paşa'yı eleştirir. Padişah, *"Bu büyük başlı adamı görevden alsam başımıza işler açılır"* demiştir. Bu durumu Hayrullah Efendi'den naklen Memduh Paşa aktarmaktadır. Mademki Ali Paşa'nın yerine getirecek kimse yoktu ve görevden alınsa başımıza sorunlar çıkacağı biliniyordu, o halde Ali Paşa'nın görevde kalmasının

daha iyi olacağı dile getirilmeliydi. Sultan Abdülaziz'in Ali Paşa'yı görevde tutma zorunluluğu, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bu tür kadro eksikliğinin bir yansımasıdır. Ali Paşa'nın yerine geçecek nitelikli birinin bulunamaması, devletin idari yapısında yaşanan sıkıntıların bir göstergesidir. Sultan, Ali Paşa'yı sevmemesine rağmen, Tanzimat reformlarının devamlılığı ve Avrupa'da saygınlık kazanmış bir ismin eksikliğinden dolayı onu görevde tutmak zorunda kalmıştır. Padişahın, Ali Paşa'yı sevmemesine rağmen onun yeteneği ve becerisi nedeniyle görevde tutması ne kadar büyük bir meziyet ise, Ali Paşa'nın da sevilmediği halde yalnızca kendisini görevde tutmaya padişahı mecbur etmesi aynı şekilde üstün bir meziyettir. (İnal, 1982, s. 27-28).

İbnülemin insan yetiştirmemek, rekabet duygusundan, vatanda insan yetiştirme kabiliyeti görmemekten ya da tüm meziyetleri kendine has zannetmekten, bencillikten, egoistlikten, sadece kendini düşünmekten ve doyumsuzluktan kaynaklanır ki bu durumlar, bir devlet adamı için affedilemez kusurlardır. *Memduh Paşa "Asvatı Sudur" da şöyle diyor:*

"Reşid Paşa, yetenekli kişileri yetiştirdi; Ali Paşa ise bilgili kişileri bulup ileriye götüremediğinden, yerini dolduranlar onun seviyesine erişemedi. Devlet adamı kıtlığı arttı," diyor ve doğru söylüyor.

Bir kişinin hem içişleri hem de dışişleri yönetmesi elbette zordur. Muhalliflerin en büyük eleştirisi olan "insan yetiştirmemek" meselesini Ali Paşa dikkate alınsaydı, içişleri yönetebilecek yetenekli kişiler yetiştirir, devletin dış işlerini dikkatle yönetirken, yetiştirdiği kişiler de içişleri düzenler ve ülkenin reformlarına katkı sağlardı. Muhalliflerin kötü niyetle söylediği sözler arasında "insan yetiştirmemek" meselesine dair şikâyetleri her yönüyle doğrudur ve bu konuda haklarını teslim etmemek haksızlık olur" (İnal, 1982, s. 37-38). Âli Paşa, bu konudaki eksikliği nedeniyle sadece destekçileri tarafından değil, yabancılar tarafından da eleştirilmektedir. Bu durum, Paşa'nın kişisel çıkarlarını ve üstünlüğünü koruma arzusuyla hareket ettiğini ve liyâkatli bireylerin gelişimini engellediğini ortaya koymaktadır. Kaht-ı rical kavramı, bu bağlamda daha da anlam kazanır çünkü Ali Paşa'nın eksikliği, devletin dış işlerinde başarılı olmasına rağmen iç işlerde yeterli kişilerin bulunmaması sorununu doğurmuştur. İçişleri düzenleyecek, devleti reformlarla ileri taşıyacak kişilerin yetişmemesi, devletin iç yönetimindeki çöküşün bir sebebi olarak değerlendirilir. Bu durum, yalnızca bir kişinin değil, genel olarak devlet yapısındaki yetenekli lider eksikliğinin yansımasıdır.

İnsan yetiştirmemenin, rekabet duygusu, bencillik, kendi çıkarını düşünme ve yetenekli kişilerin önünü kesme gibi olumsuz özelliklerden kaynaklandığını ifade edilmektedir. Bu tutumlar bir devlet adamı için bağışlanamaz hatalar olarak görülmektedir. Memduh Paşa ve Cevdet Paşa'nın eleştirileri, Âli Paşa'nın yetenekli kişilere gereken desteği vermediğini ve bu yüzden devlette ciddi bir yönetici açığı oluştuğunu dile getirmektedir.

Ali Paşa'nın kendisine rakip çıkabilecek kişileri dışladığı, liyâkat sahibi kişilerin göreve getirilmediği ve bu nedenle devlet işlerinin aksadığı şeklindedir. Ali Paşa'nın bu tutumu kaht-ı ricalin somut bir örneği olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da Osmanlı bürokrasisinde ve yönetim sisteminde nitelikli devlet adamlarının bulunmamasının, devletin iç ve dış işlerinde aksaklıklara yol açtığını göstermektedir.

3.1.2.6. Hikmet-i Hükümet

Hikmeti hükümet kavramı, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve genel olarak mutlakiyetçi yönetim sistemlerinde kullanılan bir kavramdır. Bu terim, devletin yüksek çıkarlarına yönelik halkın anlamakta güçlük çektiği, stratejik kararlar alınabileceğini ifade etmektedir. Devletin bekası ve güvenliği her zaman bireysel veya toplumsal çıkarların önünde tutulur. Yâni hükümetin verdiği kararların arka planındaki mantık, devletin uzun vadede korunması ve güçlenmesi amacı taşır. Kararlar daima şeffaf olmayabilir, ancak devleti tehlikelerden korumak ana hedeftir. Örneğin İbnülemin Sultan Abdülaziz, Âli Paşa'yı kesinlikle sevmediğinden bahseder. Ancak onu görevden almak da istemezdi. Çünkü her nasılsa, Âli Paşa'nın Avrupa'daki siyaset adamları nezdinde nüfuz sahibi olduğuna ve entrika konusunda maharetine inanıyordu. Özellikle Reşid Paşa mektebinin en son ve en zeki öğrencisi olması hasebiyle, Âli Paşa'nın “Padişah, Tanzimat-ı Hayriye’ yi ihlal etmeye kalkışıyor” şeklinde bir söylenti yayılması durumunda, bir hafta sonra İngiltere ve Fransa elçilerinin hükümdarları adına verecekleri nasihat ve uyarıları reddetmek veya kabul etmek konusunda zorluk yaşayacağını çok iyi biliyordu. Demek ki, Sultan Abdülaziz’i cesaret etmekten alıkoyan asıl şey, Reşid Paşa'nın Tanzimatı ve o siyasi şartname idi (İnal, 1982, s. 27).

Bu cümlelerle Sultan Abdülaziz’in Âli Paşa'ya karşı olan karmaşık duygularını ve politik çekinceleri görmekteyiz. Sultan, Âli Paşa'yı sevmemesine rağmen, Avrupa devletleri nezdinde sahip olduğu nüfuz ve Tanzimat'ın savunucusu olarak bilinen konumu nedeniyle onu görevden almakta tereddüt ediyor. Âli Paşa, Reşid Paşa

mektebinin en zeki öğrencisi olarak, Tanzimat'ın koruyucusu konumundaydı ve Padişaha karşı Avrupa devletlerini harekete geçirebilecek güce sahipti. Sultan, devletin bekası için kendi düşüncelerini geri plana atar ve Âli Paşa'nın dış politikadaki etkisini hesaba katarak pragmatik bir karar alır.

Bir gün Sultan Abdülaziz, bir meseleden dolayı Âli Paşa'ya canı sıkılarak kendi kendine “*Allah, şu adamı başımdan kaldırsın*” diye söylenir. Başmabeyinci Hasan Bey, “*Efendimiz, neden üzüliyorsunuz? Azledersiniz, başınızdan kalkar.*” deyince, Padişah hiddetlenerek “*Çık dışarı. Ben onu azletmeyi senin kadar bilmiyor muyum? Azledip de Avrupa’da bu kadar tanınmış bir adamın yerine kimi getireceğim?*” diye çıkıştı. Bununla birlikte, Paşa'nın vefatından memnun olduğu da rivayet edilir (İnal, 1982, s. 27).

Sultan Abdülaziz ile dönemin önemli devlet adamı Âli Paşa arasındaki gerilimli ilişkiyi anlatıyor. Sultan Abdülaziz, Âli Paşa'ya duyduğu rahatsızlığı dile getiriyor; ancak Paşa'nın Avrupa'da tanınmış ve etkili bir figür olmasından dolayı onu görevden almakta tereddüt ediyor. Baş mabeyincinin basit bir çözüm önerisi (azletmek) Sultanı kızdırıyor, çünkü mesele sadece azletmek ile çözülemeyecek kadar karmaşık.

Hikmeti hükümet kavramıyla anlatılmak istenen de tam olarak budur. Devlet ricalinin, devletin çıkarları için zor ve anlaşılması güç kararları alabileceğini, halkın ise bu kararlara her zaman vakıf olamayacağı düşüncesini savunur. Bu nedenle devlet işlerinin bazı yönlerinin halktan saklanabileceği, çünkü halkın bu meselelerin karmaşıklığını anlayamayabileceği düşüncesi öne çıkar. Modern demokratik yönetim anlayışları ile çelişirse de tarihsel olarak merkezi ve mutlak yönetimlerde önemli bir ilke olarak kabul edilmiştir.

Sonuç olarak devlet yönetiminde bazen kişisel hoşnutsuzlukların bile stratejik kararlarla çelişebileceğini ve önemli devlet adamlarının görevden alınmasının, uluslararası dengeleri etkileme riskleriyle beraber düşünüldüğünü gösteriyor. Hoşnutsuzluğu yaşayanın devletin sultanı olması da bir şeyi değiştirmemektedir. Sultan'ın, Âli Paşa'yı azletme konusunda yaşadığı ikilemi hem iç siyasetin hem de uluslararası ilişkilerin nasıl iç içe geçtiğini gözler önüne sermektedir.

3.1.2.7. Kamu Yararı

Kamu yönetimi, faaliyetlerini kâr amacı gütmeyen, öncelikle toplumun yararına yönelik olarak yürütmektedir. Kamu sektörünün sunduğu mal ve hizmetlerin çoğu

"kamusal" özellik taşır. Bu bağlamda, kamu kurumlarında kâr yerine "sosyal fayda" ön plandadır. Kısacası, kamu yönetimi, yaptığı işlerde ve aldığı kararlarda toplumun bir kesiminin ya da tamamının menfaatini gözetmesi amaçlar (Eryılmaz, 2013, s. 16).

Son Sadrazamlar eserinde Mehmed Said Paşa, sadrazamlık döneminde, kendisine hiçbir bilgi verilmeden tayin edilen Maârif Nazırı Celal Bey'i vezirler meclisinde görünce kim olduğunu sorduğundan bahsedilir. İbnülemin, bu durumu "*garip ve anlaşılması zor*" olarak ifade eder. Saraydan nazırlıklara, vilayetlere, büyükelçiliklere ve diğer yerlere yapılan bildirimlerden ve alınan kararlardan sadrazama bilgi verilmez; sadrazam bu kararları yabancı elçilerden, nâzırlardan ve başka kişilerden öğrenirdi (İnal, 1982, s. 1046). Bu Padişah tarafından kendi iktidarını pekiştirmek ve diğer devlet adamlarını birbirleriyle çekişme halinde tutmak için bilinçli olarak saltanat makamının korunması adına yapılan bir uygulama olsa da devletin işleyişini olumsuz etkiler niteliktedir. Bu nedenle iktidar sahiplerinin, devlet ve milletin saadet ve selametini isteniliyor ise İbnülemin'in bahsettiği gibi ammenin selametini nefislerinin saadet ve selametine tercih etmeleri gerekmektedir.

Padişah kimi zaman tek yetkili olmayı ve atadığı kişilerin iktidar ve yetkiden yoksun kalmasını, birbirleriyle çekişmelerini istemektedir. Padişahın bürokrasiye tam olarak hâkim olamadığı ancak ona karşı bir kısım politik manevralarla günü kurtarmaya çalıştığı bir yönetimden bahsedilmektedir. Tıpkı Abdülhamid, hükümdarlığı süresince karşıt görüşleri susturmak amacıyla, muhalifleri yüksek maaşlarla devlet görevlerine atamasında olduğu gibi (Tural, 2016, s. 46). Bu durumu, saltanattan düşmemek için tek çare olarak görmektedir. Saltanat söz konusu olduğunda, tedbirli olmak açısından bu durum mazur görülse de iktidar sahiplerince devletin ve milletin saadeti kendi çıkarlarının önünde tutulmalıdır. Aksi takdirde, düşman kabul ettikleri kişiler değil, kendileri kendi iktidarlarını kaybetmektedir (İnal, 1982, s. 1047).

İbnülemin Son Sadrazamlar eserinde "Mahmud Paşa'nın oldukça etkileyici bir dille anlattığı gibi, devlet hazinesi iflas noktasına ulaşmıştır. Bu durum herkesin dilinde dolaşırken, yine de genel kanının büyük bir kısmı, Esad Paşa'nın harcamalarının yüksek olmadığını, maaşının azaltılmasıyla pek bir kayıp yaşanmayacağını düşünüyordu. Gelecek sadrazamlar, bu kadar maaşla geçimlerini sağlayabilir mi? Hele ki küçük memurlar ve kâtipler nasıl geçinecek? Gibi eleştiriler ve imalarla Paşa'nın azledilmesinden memnun oldular. *Devletin menfaatinden ziyâde kendi çıkarlarını düşünenlerin, maaşlarının azaltılmasından üzülecekleri ve bu duruma sebep olanların*

görevden alınmasından memnun olacakları tabiidir. Çünkü onlar, devleti değil, yalnızca kendilerini düşünmekle yükümlüdürler. Devlet hazinesinin iflas etmesi durumunda ilk önce kendilerinin perişan olacaklarını düşünmezle (İnal, 1982, s. 425).

İbnülemin, Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet yönetiminde görev alan bazı kişilerin, kendi çıkarlarını devlete tercih ettiklerini ve bu zihniyetin devlete ve millete nasıl zarar verdiğini eleştirmektedir. Ayrıca, gelecekte sadrazam olacak kişilerin maddi kökenleri hakkında da bilgi vererek, sadrazamlık makamına gelenlerin çoğunun mütevazı geçmişlerden geldiğini vurgulamaktadır. *Millet zengin olsa, hazine iflas etmez. Hazinenin zenginliği, milletin zenginliğinden gelir. Milleti fakir eden de hazinedir. İsraf, kötü harcamalar, yolsuzluklar, rüşvet, çeşitli vergiler ve kişisel çıkar için çalışmak gibi sebeplerden vakit bulup ülkenin imarı ve halkın refahı için çalışılmaması elbette ki kötü sonuçlar doğurur. Özellikle “Gelecek sadrazamlar bu kadar maaşla, yani ayda 500 altınla geçinebilirler mi?” diyerek onları savunmaya kalkışan ve güya kendilerinden çok onları düşünen dalkavuklar bilmelidirler ki, o sadrazamlar nimet ve saadet içinde doğmuş, servet ve refah içinde büyümüş kişiler değildir. Kimisi fakir bir kayıkçının, kimisi bir çiftlik sahibinin uşağının, kimisi bir nahiye kadısının oğludur, kimisi de köledir*” (İnal, 1982, s. 425). İbnülemin, devlet yönetiminde yer alan bazı kişilerin, kişisel çıkarları için devletin çıkarlarını göz ardı etmeleri, devletin hazinesini zor duruma sokan israf ve yolsuzluk gibi kötü yönetim pratiklerinin artmasına neden olmuştur. Bu tür yönetim anlayışı, milletin fakirleşmesine ve devletin çökmesine yol açmaktadır. Sonuç olarak kamu yararı, devletin ekonomik ve sosyal politikalarının toplumun genel refahını gözetilmesi gerektiği fikrini temsil eder. Ancak yöneticilerin kişisel çıkarlarını ön planda tuttuklarında, devletin mali kaynaklarını kötü yönettiklerinde ve halkın refahını ihmal ettiklerinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, metin kamu yararının sadece bir ideal değil, devletin varoluş sebebi olduğunu ve bunun sağlanamadığı bir sistemin adalet ve sosyal eşitlikten uzaklaştığını göstermektedir.

Kamu hizmeti, kamu yönetimi ve kamu yararı gibi kavramlar padişahın şahsından ayrılmaya ve kurumsal bir yönetim olarak devlete atfedilmeye başlanmıştır. Yusuf Kâmil Paşa Sırası geldiğinde de elindeki tesbihe vurarak, *“Bu baskıcı yönetim devam ettikçe ve her birey kişisel çıkarlarını kamu çıkarlarının önüne koydukça, bir gün şu tesbih taneleri gibi dağılacaktır”* şeklinde tehlikeyi hatırlatırdı” (İnal, 1982, s. 218). Paşa, baskıcı bir yönetim tarzının ve bireylerin kişisel çıkarlarını kamu çıkarlarının önüne koymasının, sonunda devleti felakete sürükleyeceğini açıkça ifade etmektedir. Tesbih

benzetmesiyle, yönetim sisteminin devam ettiği sürece toplumun nasıl dağılabileceğini ve zarar görebileceğini vurgulamaktadır. Paşa'nın, devlete zarar verebilecek konularda gerçeği söylemekten çekinmemesi, onun cesaretini ve devlet adamı olarak görev bilincini göstermektedir. Bu tutum doğru bildiğini savunan liderlerin, sadece görevleri değil, topluma karşı olan sorumluluklarını da nasıl yerine getirdiğini ortaya koyar. *Devlet ve millet uğrunda kendini tehlikeye atmaktan ve kişisel çıkarlarını kamu yararına feda etmekten çekenler, görevlerini gerektiği şekilde yerine getirmedikleri için kamu işlerini yürütme hakkına asla sahip olamazlar. Bir kavmin en büyüğü, kendine değil, devletine ve milletine fedakârca hizmet edendir*" (İnal, 1982, s. 139).

Sonuç olarak üst düzey devlet yöneticilerinin (devlet ricali) kamu yararını gözetmeleri gerektiği ve görevlerinin zorlukları karşısında cesaretle hareket etmeleri gerektiğini vurgular. Devletin ve halkın çıkarlarını koruyamayan, kişisel menfaatlerine odaklanan yöneticilerin kamu işlerini yürütme hakkı olmadığı belirtilir. Kamu yararının her zaman öncelikli tutulması gerektiği ve yöneticilerin, zor dönemlerde dahi bu ilkeyi terk etmeden hareket etmeleri gerektiği ana mesajdır.

3.1.3. İbnülemin' in Bürokrat Biyografilerinin Türk İdare Tarihi Disiplininde Yeri ve Önemi

İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın "Son Sadrazamlar" adlı dört ciltlik eseri, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde görev yapan sadrazamların hayatlarını ve görev sürelerindeki icraatlarını kapsamlı bir şekilde ele alır. Türk idare tarihine ışık tutarak, bürokrasinin işleyişi ve sadrazamların devletteki rolleri üzerine derinlemesine bir bakış sunar. Eserin Türk idare tarihi açısından önemi, sadrazamların sadece devlet yönetimindeki pozisyonlarıyla değil, aynı zamanda karakterleri, eğitimleri, siyasi manevraları ve Osmanlı bürokrasisindeki rolleriyle birlikte sunulmasından kaynaklanır. Bu özellik, dönemin siyasi ve bürokratik yapısını anlamak için büyük bir fırsat sunmaktadır.

İbnülemin' in biyografi tarzı, bürokratların sadece siyasi ve idari başarılarını değil, aynı zamanda kişisel özelliklerini de vurgulayarak devlet adamı yetiştirme sürecine dikkat çeker. Özellikle "kaht-ı rical" (devlet adamı kıtlığı) kavramına atıfta bulunarak, yetkin devlet adamlarının eksikliğinin Osmanlı Devleti'nin zayıflamasındaki rolünü

vurgular. Devletin zayıflayan idare yapısı, yönetim kademelerinde liyâkat yerine kişisel çıkarların öne çıkması ve memuriyet sisteminin çökmesi gibi unsurlarla açıklanabilir.

Bu eser, Türk idare tarihini inceleyen araştırmacılar için önemli bir kaynak olarak kabul edilmelidir. Çünkü dönemin sadrazamlarını sadece tarihsel figürler olarak değil, devletin işleyişini etkileyen bürokratlar olarak sunar. İbnülemin' in bu eseri, devlet yönetiminde liyâkat, bürokrasi ve devlet adamı yetiştirme süreçlerini anlamak açısından önemli bir başvuru kaynağıdır.

İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Son Sadrazamlar adlı eseri, Osmanlı Devleti'nin son döneminde görev yapan sadrazamların hayat hikâyelerini detaylandırarak, onların devlet yönetimindeki rollerini ele alan önemli bir biyografik kaynaktır. Bu eserin, devlet yönetimi açısından yol gösterici birkaç önemli yönü vardır:

3.1.3.1. Devlet Yönetimi Üzerine Yol Göstericilik

Eserde, Osmanlı'nın son dönemlerinde görev alan sadrazamların her birinin yönetim tarzı, karşılaştıkları zorluklar ve başarıları ayrıntılı bir şekilde incelenir. Bu incelemeler, liyâkat kavramının nasıl işlediğini ve hangi durumlarda zayıf kaldığını gözler önüne serer. Örneğin, bazı sadrazamların devlet yönetiminde liyâkate göre değil, kişisel ilişkilerle yükseldiği, bu durumun ise devletin zayıflamasına yol açtığı açıkça görülmektedir. Bu bağlamda eser, yönetim kademelerinde liyâkat esaslı bir sistemin ne kadar kritik olduğunu gösterir.

Eserde sıkça dile getirilen "kaht-ı rical", yani devlet adamı kıtlığı, devletin yönetiminde ciddi sorunlara neden olmuştur. Yetenekli ve nitelikli yöneticilerin eksikliği, devletin zayıflamasında belirleyici bir rol oynamıştır. Bu biyografiler, liyâkatli devlet adamlarının devlet yönetiminde nasıl fark yarattığını ve bu eksikliğin nelere mal olduğunu göstererek, gelecekte yöneticilerin nasıl yetiştirilmesi gerektiği konusunda dersler sunmaktadır.

3.1.3.2. Biyografik Bir Eser Olarak Avantajlar

Biyografik eserler, tarihi olayların sadece kronolojik bir anlatımını değil, kişilerin karakterleri, siyasi yaklaşımları ve yaşadıkları dönemin zorluklarıyla nasıl başa çıktıklarını detaylandırır. İbnülemin' in sadrazamlar hakkında yazdığı biyografiler, sadece onların devlet yönetimindeki başarılarını değil, kişisel tercih ve kararlarının devlet

yönetimine etkilerini de gözler önüne serer. Bu, devlet yönetiminde bireysel kararların önemini anlamak açısından önemli bir bakış açısı sunar.

Biyografik eserler, geçmiş yöneticilerin tecrübelerini aktarma konusunda oldukça yol göstericidir. Son Sadrazamlar eseri, her sadrazamın devlete katkılarını, yaşadıkları zorlukları ve bu zorlukları nasıl aştıklarını anlatırken, aynı zamanda gelecekteki devlet adamlarına rehberlik eder. Geçmişteki yöneticilerin tecrübeleri, bugünün yöneticilerine ışık tutabilir.

Biyografik eserler, yöneticilerin karar alma süreçleri ve liderlik yaklaşımlarını kıyaslama ve değerlendirme fırsatı sunar. Bu eser, Osmanlı'nın son dönem sadrazamlarının görev süreleri boyunca aldıkları kararlar ve bu kararların sonuçları üzerinden değerlendirmeler yaparak, gelecekteki yöneticilerin bu tecrübelerden ders çıkarmasına olanak tanır.

3.1.3.3. Devlet Adamlarının Yetişmesinde Yönlendirme

Son Sadrazamlar eseri, devlet adamlarının nasıl yetişmesi gerektiği konusunda da fikir verir. Osmanlı'da devlet adamlarının yetenekli bir şekilde yetişmemesi ve onların görev başına liyâkate dayalı olarak getirilmemesi, devletin yönetim mekanizmalarındaki aksaklıkları doğrudan etkilemiştir. Bu bağlamda, biyografik eserler, devlet adamlarının yetiştirilmesinde nasıl bir yol izlenmesi gerektiği konusunda değerli bir rehberdir. Sadrazamların eğitimleri, kariyer basamakları ve karşılaştıkları zorluklar, yönetim kademelerinde yer alacak kişiler için önemli dersler sunar.

Sonuç olarak İbnülemin' in Son Sadrazamlar adlı eseri, Osmanlı Devleti'nin son dönemine dair çok yönlü bir perspektif sunan önemli bir biyografik çalışmadır. Bu eser, sadece tarihsel bir kaynak olarak değil, devlet yönetimi, liderlik ve liyâkat üzerine çıkarılabilecek derslerle gelecekteki yöneticilere rehberlik eder. Biyografik yapısı sayesinde, sadece sadrazamların başarılarını değil, kişisel hatalarını ve bu hataların devlet yönetimi üzerindeki etkilerini de detaylı şekilde ortaya koyar. Bu, eseri hem tarih hem de idare bilimleri açısından eşsiz bir kaynak haline getirir.

SONUÇ

Bu çalışma, Türk idare tarihi açısından biyografik malzemelerin önemini ve İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın "Son Sadrazamlar" eserindeki bürokrat biyografilerinin Türk bürokratik yönetim geleneği üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Tezin temel amacı, biyografik malzemelerin tarih yazımındaki yerini ve özellikle idare tarihi disiplinine katkılarını analiz etmek olmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde, biyografilerin idare tarihine katkı sunup sunamayacağı sorusu üzerinden tarih kavramına ve biyografik malzemenin bu alandaki yerini tartıştık. İbnülemin' in çalışmaları, tarih yazımında nesnellik ve öznellik sorunlarının nasıl ele alındığına dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu doğrultuda, İbnülemin'in biyografilerinin, dönemin kamu yönetimi ve bürokratik yapısını anlamada bir araç olarak kullanılabileceği sonucuna varılmıştır. Biyografik malzemeler, yalnızca kişisel tarihleri sunmakla kalmamış, aynı zamanda dönemin yönetim yapısını, liyâkat sistemini ve devlet adamlarının anlayışını da yansıtmıştır.

İkinci bölümde, İbnülemin Mahmut Kemal İnal' ın hayatı ve eserlerine odaklanarak onun kamu yönetimi üzerindeki etkisini inceledik. 33 yıllık memuriyet hayatı ve devlete olan yakın temasları, onun biyografik malzeme üretiminde nasıl derin bir perspektif sunduğunu göstermektedir. "Son Sadrazamlar" eseri, yalnızca bir biyografi çalışması değil, aynı zamanda Türk bürokratik yönetim geleneğine ışık tutan bir kaynak olmuştur. Bu biyografilerde, devlet yönetimi; liyâkat ve adalet, kıdem ve tecrübe, devlet ricali, memuriyet, kahtı rical, kamu yararı hikmeti hükümet kamu yönetimi disiplinine ait önemli kavramlar çerçevesinde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise, yönetim için önem teşkil eden devlet yönetimi; liyâkat ve adalet, kıdem ve tecrübe, devlet ricali, memuriyet, kahtı rical, kamu yararı hikmeti hükümet kavramları Son Sadrazamlar eserinde nasıl bir yere sahip olduğunun analizi ile Osmanlı bürokratik yönetim anlayışı ortaya konulmuştur. Biyografik malzemelerin Türk idare tarihi disiplinine önemli katkılar sunduğunu ve İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın "Son Sadrazamlar" eserinin, bürokratik yönetim geleneğini anlama açısından güçlü bir kaynak olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Sonuç olarak çalışmamız İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın "Son Sadrazamlar" eseri üzerinden Osmanlı'nın son dönem bürokrasisi okunmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akün, Ö. F. (2000). İbnülemin Mahmut Kemal İnal. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21, 249-262.
- Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme* (1. Basım). İstanbul: İletişim Yayıncılık
- Akyıldız, A. (2017). İnsanı yazmak: 19. yüzyıl Osmanlı biyografi yazıcılığı ve problemleri üzerine bir değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları*, 50(50), 219-242.
- Akyıldız, A. (2022). *Nazime, aydın ve dindar bir sultan* (1. Basım). İstanbul: Timaş Yayıncılık.
- Alkan, F. (2018). Geçmişten günümüze dünyada tarih yazıcılığı. İçinde A. Şimşek (Ed.), *Tarih için metodoloji* (ss. 26-38). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bakış, R. ve Alsancak, E. (2016). Karl R. Popper'in tarihçilik eleştirisi. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20(1), 89-116.
- Berghahn, V. (2008, 4 May). *Structuralism and biography: Some concluding thoughts on the uncertainties of a historiographical genre biography between Structure and agency: Central european lives in international historiography*. Retrieved from: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780857450494_A23730987/preview-9780857450494_A23730987.pdf.
- Biçer, İ. A. (2019). *Tezkire geleneğinin son temsilcisi: İbnülemin Mahmut Kemal İnal* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Biçer, İ. A. (2020). Beyefendi ve şair: İbnülemin Mahmut Kemal İnal'da benmerkezciliğin izleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 85-98.
- Carr, E. H. (1996). *Tarih nedir?* (M. G. Gürtürk Çev.). (5. Basım). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Caunce, S. (2001). *Sözlü tarih ve yerel tarihçi* (B. B. Can ve A. Yalçinkaya, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Çamur, Ö. (2020). Kamu yönetiminde liyâkatin önemi: Adalet temelinde bir değerlendirme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(2), 459-474.

- Çelik, Y. (2019). Biyografinin yükselişi ya da mayınlı arazide tarihçilik. İçinde M. Y. Ertaş (Ed.), *Tarih bilimi ve metodolojisi* (ss. 105-110), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Çelik, Y. (2022,). *Tarih yazımında mayınlı arazi: Bir biyografinin inşası*. Erişim Adresi: <https://www.biyografiensitüsü.org/haberler/tarih-yaziminda-mayinli-arazi-bir-biyografinin-insasi/>
- Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin izleri* (1. Basım). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Demiriş, B. (2019). İlk çağda tarih yazımı. İçinde M. Y. Ertaş (Ed.), *Tarih bilimi ve metodolojisi* (ss. 21-71), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Durgun, F. (2019). Aydınlanma dönemi Avrupa tarihçiliği. İçinde M. Y. Ertaş (Ed.), *Tarih bilimi ve metodolojisi* (ss. 47-52), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Ekin Ü. (2019). Sosyo-ekonomik tarihçilik ve Annales ekolü. İçinde M. Y. Ertaş (Ed.), *Tarih bilimi ve metodolojisi* (ss. 73-79), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Eroğlu, F. (2016). Kur'an'daki İslamiyet'in yönetim düşüncesi. *Yenifikir Dergisi*, 17, 49-71.
- Eryılmaz, B. (2013). İnsan kaynakları yönetimi. İçinde S. Sözen (Ed.), *Kamu yönetimi* (ss.148-175) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Findley, C. V. (2018). *Osmanlı İmparatorluğunda bürokratik reform: 1789-1922* (Ertürk E. Çev.). İstanbul: Alfa Basım.
- Findley, C. V. (2020). *Kalemiyeden mülkiyeye: Osmanlı memurlarını toplumsal tarihi* (Çağalı, G. Çev.), İstanbul: Güven Alfa Yurt Yayınları.
- Gürlek, D. (2017). *İbnülemin Mahmut Kemal İnal cumhuriyet devrinde bir Osmanlı efendisi* (1. Basım). İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
- Gürlek, D. (2023, 18 Nisan). *İbnülemin Mahmut Kemal'in konak sohbetleri*. Erişim Adresi: https://youtu.be/_D9-7TBv3Wc?si=NpooWnmzrSreHCJg
- Hamilton, P. (2005, 18 February) *Historicism*. Retrieved from: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203993231/historicism-paul-hamilton>.
- Heywood, A. (2022). *Küresel siyaset* (Uslu, N. Çev.), Ankara: Felix Kitap.
- İnalcık, H. (2016). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adalet* (3.Basım). İstanbul: Kronik Yayıncılık

- İnal, M.K. (2013). Son Asır Türk Şairleri V. (A. Celepoğlu, Haz.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İsmailoğlu Kacı, T. (2024). Ben-anlatıları: Tarihteki insana yakınlaşmak mı? “ben-anlatıları”. *Ceride*, 1(2), 121-143.
- Karahasanoğlu S. (2019). Ben-anlatıları. İçinde M. Y. Ertaş (Ed.), *Tarih bilimi ve metodolojisi* (ss. 280-284), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Kırmızı, A. (2016,). *Abdülhamid'in valileri Osmanlı vilayet idaresi 1895-1908*. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/226529/Abd%C3%BCI_hamid_in_Valileri_Osmanl%C4%B1_Vilayet_%C4%B0daresi_1895_1908_Governors_of_Abd%C3%BCIhamid_Ottoman_Provincial_Administration_1895_1908_.
- Kırmızı, A. (2018). Biyografi. İçinde A. Şimşek (Ed.), *Tarih için metodoloji* (ss. 203-210), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Kırmızı, A. (2022). *Biyografinin imkan ve imkânsızlıkları*. Erişim Adresi: https://youtu.be/Fo_ryGs5waI.
- Klein, C. (2016). *Biography as a concept of thought: On the premises of biographical research and narrative* (1st ed.). London: Routledge.
- Kroner, R. (2010). Tarih ve tarihsicilik. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25(2), 637-643.
- Kütükoğlu, M. (2014). *Tarih araştırmalarında usul* (1. Basım). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kyvig, E. K., & Marty, M. A. (2000). *Yanıbaşımızdaki tarih* (N. Özsoy, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Lässig, S. (2013). *Modern tarihte biyografi–biyografide modern tarih yazımı* (1. Basım). İstanbul: Küre Yayınları.
- Lepore, J. (2001). Historians who love too much: Reflections on microhistory and biography. *The Journal of American History*, 88(1), 129-144.
- Mascuch, M., Dekker, R., & Baggerman, A. (2016). Egodocuments and history: A short account of the longue Durée. *The Historian*, 78(1), 11-56.
- Nizamü'l-Mülk. (2024). *Siyasetname* (M. T. Ayar, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ömürgönülşen, U. (2003). İdare terimi niçin korunmalı ve yaşatılmalıdır?. *İdarecinin Sesi Dergisi*, 15(96), 54-56.

- Özlem, D. (1999). Felsefi hermeneutiğe geçiş yolu olarak tarihselcilik. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40(2-3), 127-146.
- Parke, C. N. (1996). *Biography: Writing lives* (1st ed.). London: Routledge.
- Raadschelders, J. C. (1994). Administrative history contents meaning and usefulness. *International Review of Administrative Sciences*, 60(1), 117-129.
- Renders, H. (2016). Binne de Haan, and Jonne Harmsma. *The Biographical Turn: Lives in History*, 10, 42-52.
- Reyhan, C. (2018). Tartışma: Tarih yazımında anlatı, retorik ve kant. İçinde A. Şimşek (Ed.), *Tarih için metodoloji* (ss.46-55), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Seyitdanlioğlu, M. (1995). Türkiye’de yönetim tarihi araştırmalarının gelişimi ve durumu (Osmanlı dönemi). *Kamu Yönetimi Disiplini Bildirileri*, 2, 337-344.
- Stone, L. (1979). The revival of narrative: Reflections on a new old history. *Past & Present*, 85, 3-24.
- Sunar, M. M. (2019). Mikro tarihçilik. İçşnde M. Y. Ertaş (Ed.), *Tarih bilimi ve metodolojisi* (ss. 87-92), İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Şahin T. E. (2002). Tarih biliminin tarihçesi çerçevesinde; çeşitli tarih felsefeleri. *Milli Eğitim Dergisi*, 4(10), 150-165.
- Şeker, F. M. (2009). *İbnülemin için bir entelektüel portre denemesi: Osmanlı ile Cumhuriyet arasında sahih bir köprü Kemâlî’l-Kemâl* (1. Basım). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şeker, Ş. (2009). *İbnülemin Mahmut Kemal İnal’ın tarihi romanı: Sabih* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Şimşek, A. (2018). Tarihsel zaman, değişim ve süreklilik. İçinde A. Şimşek (Ed.), *Tarih için metodoloji* (ss.9-15), Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Şimşek, D. M. (2019). *İbnülemin Mahmut Kemal’e ait “Kemâlî’l-Kiyâse fî Keşfi’s-Siyâse” adlı eserin neşir ve incelemesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tanpınar, A. H. (2005) *Büyük bir muasır: İbnülemin Mahmut Kemâl* (1. Basım). İstanbul: Dergah Yayınları.

- Terzioğlu, D. (2001). Tarihi insanlı yazmak: Bir tarih anlatı türü olarak biyografi ve Osmanlı tarih yazıcılığı. *Cogito*, 29, 284-296.
- Thompson, P. (1999). *Geçmişin sesi: Sözlü tarih* (1.Basım). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toğan, Z. V. (1985). *Tarihte usul* (1.Basım). İstanbul: Enderun Yayınları.
- Toros, T. (1998). *Türk edebiyatından altı renkli portre* (1.Basım). İstanbul: İsis Yayıncılık.
- Tosh, J. (1997). *Tarihin peşinde* (Ö. Arıkan, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tural, E. (2016). *Son dönem Osmanlı bürokrasisi II. Meşrutiyet Dönemi'nde bürokratlar, ittihatçılar ve parlamenterler* (1. Basım). İstanbul: İmge Kitapevi
- Tütüncü, G. (2022). Tarih araştırmalarında sözlü tarih yöntemi ve çevrimiçi sözlü tarih arşivlerinden örnekler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 135-173.
- Üstün, A. ve Cizreli, B. (2016, 2 Mart). *Sosyolojik açıdan tarihsicilik eleştirisi*. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/329149153_Tarihsicilik_Elestirisi_Baglaminda_Tarih-Sosyoloji_Iliskisi.
- Vassaf, H. (2009). *Bir eski zaman efendisi İbnülemin Mahmut Kemal Kemâl'ül-Kemâl* (1. Basım). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Yazıcı, F. (2018). Tarihte nesnellik ve nedensellik. İçinde A. Şimşek (Ed.), *Tarih için metodoloji* (ss.15-23) Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Yıldız, M. (2010). İbn Haldun'un tarihselci devlet kuramı. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 25-55.
- Yusuf Has Hacıp. (2019). *Kutadgu Bilig* (Y. Çağbayır, Çev.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yücel, Y. ve Yediyıldız, B. (1988). Tarih ve kültür. *Erdem*, 4(10), 31-38.

DİZİN

-A-

Araştırma, 4

-B-Biyografi, vii, viii, 18, 19, 21, 24, 26,
27, 28, 29, 30, 39, 74**-D-**Devlet, ix, 3, 9, 11, 18, 28, 38, 43, 44,
46, 47, 49, 50, 53, 54, 55, 56, 57, 58,
60, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 69**-İ-**İbnülemin, 4, v, vi, ix, 1, 2, 3, 30, 32,
33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43,46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57,
58, 59, 61, 62, 63, 65, 66, 68, 69, 70,
71, 72, 73, 75, 76

İdare Tarihi, 4, v, viii, ix, 1, 9, 29, 68

-K-

Kamu Yönetimi, 2, 3

-S-

Sadrazam, 2, 32, 53

-T-Tarih, viii, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 15, 20,
25, 34, 38, 43, 61, 72, 73, 74, 75, 76